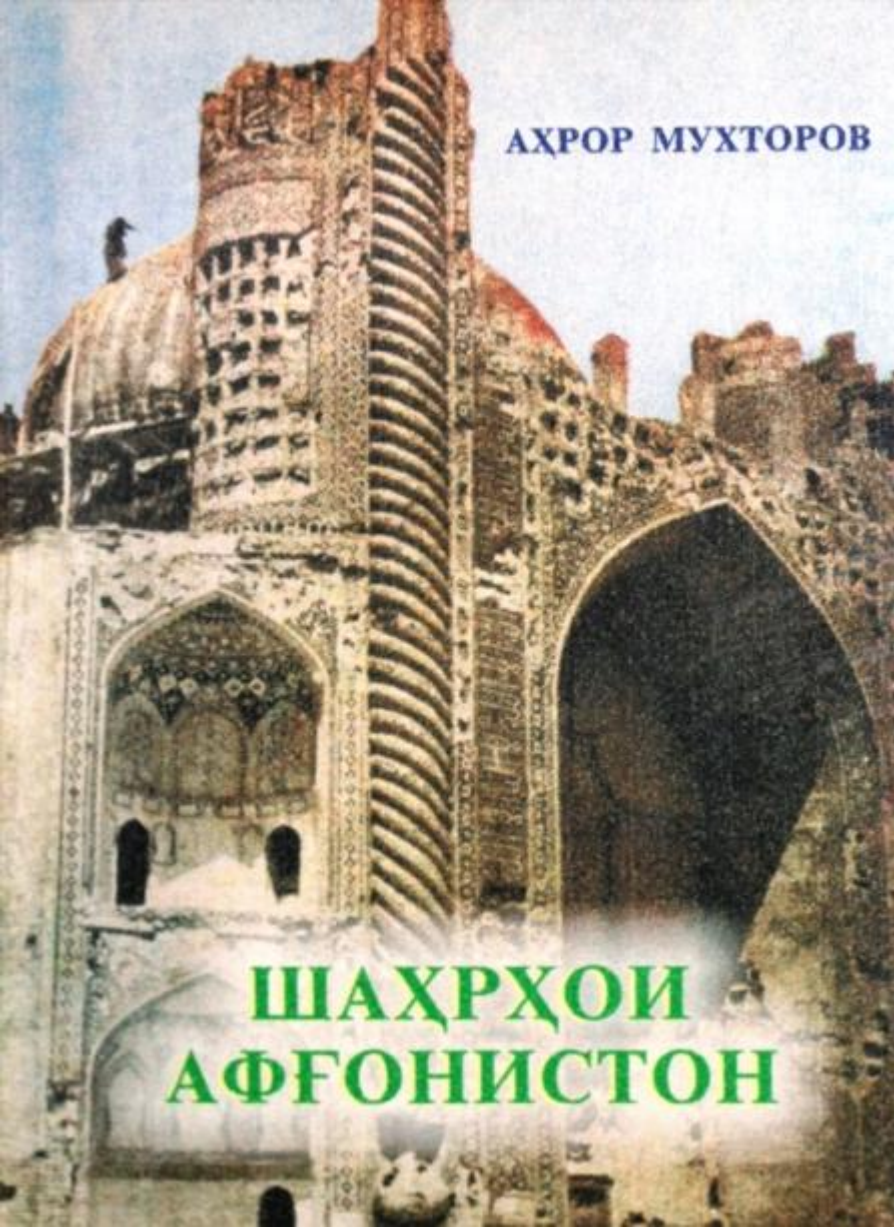




АҲРОР МУХТОРОВ

ШАҲРҲОИ
АҲҲОНИСТОН

АҲРОР МУХТОРОВ

*Ба хотири устоди муаззами
худ академик Бобочон Гафуров
мебахшам*

Муаллиф

ШАҲРҲОИ АФҶОНИСТОН СӢ СОЛ ҚАБЛ АЗ ИН



Душанбе - 2003

ББК 63.3 (5 АФ) +63.3 (2 точик)

М-91

АҲРОР МУХТОРОВ

ШАҲРҲОИ АФҶОНИСТОН. Ся сол қабл аз ин. (Қайдҳои сафар).
Ҷони 3, Душанбе: «Девангир», 2003. 96 сах.

Мухаррир: **Шаҳобуддини Шучоъ**



© Мухторов



Дар катори аввал (аз чап ба рост): 1. Мухторов Ахрор 2. Бадрӣ Отабой (аз Эрон)
3. Мирзоев Абдулганӣ 4. Гафуров Бобочон Ашқобод. Соли 1972



Мухторов Ахрор, Бадрий Отабой (аз Эрон), Гафуров Бобоҷон

САРСУХАН

(барои чопи саввум)

Солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ камина борҳо аз хоки Русия ба Полша, Чехословакия ва Германия, аз ин ҷо боз ба Полшаву Чехия омаду рафт кардаам. Дар ин муддат (солҳои 1943-1945) ба ман муяссар гашт, ки бо зисту зиндагонӣ ва хулку аъвори халқҳои гуногун шинос шуда, барои худ хулосаҳо намоям.

Сафарҳои бештари хориҷам дар солҳои ба кори илмӣ машғул шуданам сурат гирифтанд. Аз соли 1959 то соли 2001 зиёда аз сӣ маротиба сафар карда, ба ғайр аз мамлакатҳои номбурда, ба Австрия, Фаронса (ду навбат), Америка, Исроил, Эрон (8 навбат), Афғонистон (5 навбат), Ҳиндустон (7 навбат) рафтаам.

Мақсади асосии ин сафарҳо ширкат варзидан дар семинар, конференс ва конгрессҳои байналмилалӣ, баромадҳои илмӣ қардан дар онҳо ё ҷамъ овардани маводҳои нодир нисбат ба таърих, адабиёт, санъат ва дигар соҳаҳои буд, ки намоёндагони халқи тоҷикӣ ўзбек дар гузашта дар ин ҷойҳо “пош” додаанд.

Он миқдор маводе, ки ман дар дафтарҳои хотиравии худ ва рӯзномаҳоям нусха кардаам, ҳисоб надоранд. Боварии кулӣ дорам, ки дар солҳои оянда ҷавонони соҳибистеъдод ба ин аснод “даст зада” манфиат мегиранд ва саҳифаҳои торики таърихи халқи тоҷик ва муносибатҳои номаълуми ў бо халқҳои дигари бо мо ҳамсоя кушода мешавад. Мақола ва китобҳои дар асоси ин маводҳо дар рӯзномаву мачаллаҳо ё китобҳои алоҳида ҷоп кардаи ман нишон медиҳанд, ки асноди гирд омада нодиртарин сарчашмаҳои таърихӣ ва адабӣ ҳастанд.

Дар онҳо хонанда шеърҳои тозаи устод Абӯабдулло Рӯдакӣ, мероси номаълуми шоирон ё худ шоирони дар таърихи адабиёти тоҷик номаълум (ба мисли Мавлоно Аҳмади Хучандӣ)-ро пайдо карда метавонад.

Бо мақсади маълуму маъруф гардидани китобҳо, архиву дигар ганҷинаҳои илмӣ, банда китоберо бо номи “Аз паи таърихи куҳан” навишта будам, ки онро нашриёти “Ирфон” соли 1975 ҷоп карда буд. Ин китоб бо тезӣ маъруфу машҳур гашт. Аз ҳафт

ҳазор чизе дар фуруш боқӣ намонд. Дар рӯзнамаву маҷаллаҳо ба се забон (тоҷикӣ, ӯзбекӣ ва русӣ) тақризҳои мусбӣ ҷоп шуданд. Масалан, доктори илми таърих, роҳбари экспедитсияи бостоншиносии Панҷакент Александр Маркович Беленитский дар рӯномаи “Коммунист Таджикистана” (18 январӣ соли 1976) тақриз ҷоп карда, аз нашриёти “Ирфон” хоҳиш намуд, ки ин асар ҳатман ба забони русӣ тарҷума ва нашр шавад.

Тақрибан дар як вақт бо ин тақриз арбоби намоёни давлати тоҷикон Абдулаҳад Қаҳҳоров ба номи муаллиф мактуб навишта, нисбати ин китоб бо як меҳру муҳаббат суҳанронӣ намуда, изҳори ақида намуданд, ки бо А.М. Беленитский ҳамфикрӣ доранд. Ин мактуб бо ҷунин тақлифҳо хатм шудааст: «Ин китоб агар бо забонҳои дигар, пеш аз ҳама ба забонҳои ӯзбекӣ ва русӣ тарҷума шуда, нашр карда мешуд, бисёр хуб мешуд». Мо бамаврид шуморидем, ки тақризи А. М. Беленитский ва мактуби А. Қаҳҳоровро дар охири ин китоб замима намоем.

Азбаски ин китоб ба шаҳрҳои Афғонистон бахшида шуда буд, олимони афғонӣ ба он низ ҳавасманд гашта буданд. Маҷаллаи “Ҳироти бостон” (шумораи дуввум, соли 1985) бо номи “Ҳирот аз назари ҷаҳонгардон” як боби ба шаҳри Ҳирот бахшидаи китоби бандаро ҷоп кард.

Нашриёти “Ирфон” дархости олимони бостоншинос ва дигар хонандагони сершуморро ба инобат гирифта “Аз паи таърихи куҳан”-ро ба забони русӣ бо номи “По следам прошлого” соли 1982 аз ҷоп баровард. Нашри дуввуми китоб албатта ислоҳу иловаҳо дошт.

Баъд аз воқеаҳои дар Афғонистон рух дода аз дасти “толибон” ҳароб гаштани баъзе шаҳру кишлоқҳои бостонии ин мамлакати пурасрор хонандагон аз ман хоҳиш намуданд, ки китоби ҳудро аз нав ба ҷоп омода намоям, то ки мардум донанд, ки сӣ сол қабл аз ин ҳаробаҳо-шаҳрҳо симои дигар доштанд.

Илтимоси донишмандон ва хонандагони сершуморро ба инобат гирифта, камина бо андак илова ва ислоҳҳо китобро бо номи “Шаҳрҳои Афғонистон. Сӣ сол қабл аз ин” ба ҷоп омода сохтам. Умедворам, ки хонандагони ин китоб аз он манфиат хоҳанд гирифт.

АЗ ПАИ ТАЪРИХИ КУҲАН

Точикон халки қадимтарини Осиёи Миёна ва дорои таъриху маданияти бои куҳан мебошанд. Асрҳо муаррихон ба забонҳои тоҷикӣ, арабӣ, туркӣ ва ғайра саҳифаҳои гуногуни таърихи ин халқро ба қалам додаанд. Аммо аксари сарчашмаҳои таърихӣ аз тарафи воқеанависони дарбор таълиф шуда, дар онҳо мадҳу санои хону султон, беку амирҳо ҷои асосиро гирифта, таърихи меҳнаткашон сарфи назар карда мешавад. Барои таърихчиён, ки мақсади асосии онҳо омӯхтани таърихи меҳнаткашон, муносибатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, вазъи маданияту санъат, аҳволи деҳқонон ва инкишофи қосибӣ мебошад, танҳо асарҳои муаррихони замони феодалий сарчашмаи қорҳои тадқиқотӣ шуда наметавонанд. Онҳо доимо маъхазҳои тозаи таърихро ҷуста, муҳимтарини ҳуҷҷатҳои асримиёнагии таърихро аз қабилӣ маъхазот ё ҳуҷҷатҳои қозигӣ, ҳукмнома, иноятнома, ярлик ва амсоли онҳоро низ амиқ меомӯзанд. Ин санадҳо аз тарафи ҳокимон ва феодалон дар вақтҳои гуногун ба ашхоси алоҳида дода шудаанд. Мундариҷаи ин навь сарчашмаҳо гуногун буда, дар онҳо суҳан бештар дар бораи инъом қардан ё қуруқтани замин ва боғу об, ба мансабҳо таъин қардани одамони гуногун меравад. Ин навь маъхазҳои таърихро аз дасти соқинони шаҳрҳои деҳот пайдо қардан мумкин аст.

Солҳост, ки қормандони шӯъбаи таърихи асрҳои миёна ва нави Институти таърихи ба номи Аҳмади Дониши Академияи илмҳои Тоҷикистон машғули қамъ овардани маводҳои нави таъриҳианд. Ҳоло дар ганҷинаи ин шӯъба зиёда аз шаш ҳазор ин навь ҳуҷҷатҳо қамъ омадаанд, ки таърихи ноҳияҳо ва шаҳрҳои гуногуни Тоҷикистон ва Ёзбекистонро дар тӯли асрҳои XV – аввали асри XX дарбар мегиранд.

Сарчашмаи муҳими дигари таърихӣ, ки бар қамми бурҳону далел намунаи бехтарини санъати сангтарошӣ (ҳаҷқорӣ) ва ҳаттотӣ ба ҳисоб меравад, қатибаҳост. Дар шӯъбаи номбурда наздик ба 2500 қатибаи рӯи шаҳу санг ва оромгоҳҳо гирд оварда шудааст, ки қўхнатарини онҳо ба асри XI тааллуқ дорад. Аз рӯи ин навь сарчашмаҳои нодир мо бо номҳои зиёди ҳаттотони

хазор чизе дар фуруш боқӣ намонд. Дар рӯзнамаву маҷаллаҳо ба се забон (тоҷикӣ, ӯзбекӣ ва русӣ) тақризҳои мусбӣ ҷоп шуданд. Масалан, доктори илми таърих, роҳбари экспедитсияи бостоншиносии Панҷакент Александр Маркович Беленитский дар рӯномаи “Коммунист Таджикистана” (18 январи соли 1976) тақриз ҷоп карда, аз нашриёти “Ирфон” хоҳиш намуд, ки ин асар хатман ба забони русӣ тарҷума ва нашр шавад.

Тақрибан дар як вақт бо ин тақриз арбоби намоёни давлати тоҷикон Абдулаҳад Қаҳҳоров ба номи муаллиф мактуб навишта, нисбати ин китоб бо як меҳру муҳаббат суҳанронӣ намуда, изҳори ақида намуданд, ки бо А.М. Беленитский ҳамфикрӣ доранд. Ин мактуб бо чунин тақлифҳо хатм шудааст: «Ин китоб агар бо забонҳои дигар, пеш аз ҳама ба забонҳои ӯзбакӣ ва русӣ тарҷума шуда, нашр карда мешуд, бисёр хуб мешуд». Мо бамаврид шуморидем, ки тақризи А. М. Беленитский ва мактуби А. Қаҳҳоровро дар охири ин китоб замима намоем.

Азбаски ин китоб ба шаҳрҳои Афғонистон бахшида шуда буд, олимони афғонӣ ба он низ ҳавасманд гашта буданд. Маҷаллаи “Ҳироти бостон” (шумораи дуввум, соли 1985) бо номи “Ҳирот аз назари ҷаҳонгардон” як боби ба шаҳри Ҳирот бахшидаи китоби бандаро ҷоп кард.

Нашриёти “Ирфон” дархости олимони бостоншинос ва дигар хонандагони сершуморро ба инобат гирифта “Аз паи таърихи куҳан”-ро ба забони русӣ бо номи “По следам прошлого” соли 1982 аз ҷоп баровард. Нашри дуввуми китоб албатта ислоҳу иловаҳо дошт.

Баъд аз воқеаҳои дар Афғонистон рух дода аз дасти “толибон” хароб гаштани баъзе шаҳру кишлоқҳои бостонии ин мамлакати ғурастар хонандагон аз ман хоҳиш намуданд, ки китоби ҳудро аз нав ба ҷоп омода намоям, то ки мардум донанд, ки сӣ сол қабл аз ин харобаҳо-шаҳрҳо симони дигар доштанд.

Илтимоси донишмандон ва хонандагони сершуморро ба инобат гирифта, камина бо андак илова ва ислоҳҳо китобро бо номи “Шаҳрҳои Афғонистон. Сӣ сол қабл аз ин” ба ҷоп омода сохтам. Умедворам, ки хонандагони ин китоб аз он манфиат хоҳанд гирифт.

ҳазор чизе дар фуруш боқӣ намонд. Дар рӯзнамаву маҷаллаҳо ба се забон (тоҷикӣ, ӯзбекӣ ва русӣ) тақризҳои мусбӣ ҷоп шуданд. Масалан, доктори илми таърих, роҳбари экспедитсияи бостоншиносии Панҷакент Александр Маркович Беленитский дар рӯномаи “Коммунист Таджикистана” (18 январӣ соли 1976) тақриз ҷоп карда, аз нашриёти “Ирфон” хоҳиш намуд, ки ин асар ҳатман ба забони русӣ тарҷума ва нашр шавад.

Тақрибан дар як вақт бо ин тақриз арбоби намоёни давлати тоҷикон Абдулаҳад Қаҳҳоров ба номи муаллиф мактуб навишта, нисбати ин китоб бо як меҳру муҳаббат суҳанронӣ намуда, изҳори ақида намуданд, ки бо А.М. Беленитский ҳамфикрӣ доранд. Ин мактуб бо ҷунин тақлифҳо хатм шудааст: «Ин китоб агар бо забонҳои дигар, пеш аз ҳама ба забонҳои ӯзбекӣ ва русӣ тарҷума шуда, нашр карда мешуд, бисёр хуб мешуд». Мо бамаврид шуморидем, ки тақризи А. М. Беленитский ва мактуби А. Қаҳҳоровро дар охири ин китоб замима намоем.

Азбаски ин китоб ба шаҳрҳои Афғонистон бахшида шуда буд, олимони афғонӣ ба он низ ҳавасманд гашта буданд. Маҷаллаи “Ҳироти бостон” (шумораи дуввум, соли 1985) бо номи “Ҳирот аз назари ҷаҳонгардон” як боби ба шаҳри Ҳирот бахшидаи китоби бандаро ҷоп кард.

Нашриёти “Ирфон” дархости олимони бостоншинос ва дигар хонандагони сершуморро ба инобат гирифта “Аз паи таърихи кӯҳан”-ро ба забони русӣ бо номи “По следам прошлого” соли 1982 аз ҷоп баровард. Нашри дуввуми китоб албатта ислоҳу иловаҳо дошт.

Баъд аз воқеаҳои дар Афғонистон рух дода аз дасти “толибон” хароб гаштани баъзе шаҳру кишлоқҳои бостонии ин мамлакати пурасрор хонандагон аз ман хоҳиш намуданд, ки китоби худро аз нав ба ҷоп омода намоям, то ки мардум донанд, ки сӣ сол қабл аз ин харобаҳо-шаҳрҳо симои дигар доштанд.

Илтимоси донишмандон ва хонандагони сершуморро ба инобат гирифта, камина бо андак илова ва ислоҳҳо китобро бо номи “Шаҳрҳои Афғонистон. Сӣ сол қабл аз ин” ба ҷоп омода сохтам. Умедворам, ки хонандагони ин китоб аз он манфиат хоҳанд гирифт.

гумном, заминдорон ва намунаи эҷодиёти даҳанакии халқ дар асрҳои куҳан, таърихи паҳншавии мероси адабии классикони адабиёти тоҷик дар маҳаллаҳои гуногун, аз ҷумла кӯхистони дурдаст ва ғайра ошно мешадем. Ин навъи хатҳо дар рӯи зарфҳои биринҷӣ, мисӣ, сафолҳо, тангаҳо, матоъҳои бофта ё навишта канда шудаанд. Аммо асарҳои муаррихони замони гузашта, сарчашмаҳои номбурда ва дигар маводҳои маълуми таърихӣ барои нисбатан пурра омӯхтани таърихи як халқ ё худ таърихи аҳолии ноҳияҳои алоҳидаи Тоҷикистон кифоят намекунанд. Бинобар он муаррихон доимо дар ҷустуҷӯи сарчашмаҳои тозаи таърихӣ мебошанд ва маъхазҳои таърихӣ, ки дар ҳудуди собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ мавҷуд буданд, асосан аз пеши назари онҳо гузаштаанд. Акнун вақте расидааст, ки сарчашмаҳои таърихӣ дар ҳудуди кишварҳои ҳамсоя мавҷудбуда низ омӯхта шаванд, зеро халқҳои Мовароуннаҳр бо халқҳои дигари Шарқ – афғонҳо, эронӣ ва ҳиндуҳо асрҳост, ки ҳамсоягӣ дошта, дар гузашта ҳатто (баъзан) дар зери асорати як давлат мемонданд. Аз ҳамин сабаб як қисм сарчашмаҳои заруриро дар ҳудуди ин мамлакатҳо пайдо кардан мумкин аст.

Барои ошно шудан бо маъхазҳои таърихӣ ва адабиёти халқҳои Мовароуннаҳр дар Афғонистони ба мо ҳамсоя муаллифи ин сатрҳо аввали баҳори соли 1972 ба ин кишвар сафар карда буд. Дар бадали ду моҳ бисёр ганҷинаи дастхатҳои шахрҳои Кобул, Мазори Шариф, Хирот, Ғазний, Қандаҳор, китобхонаҳои шахсӣ, бозорҳои китобфурушии шахрҳои Балху Ҷалолобод ва қисман музофоти онҳо аз назар гузаронида шуд.

Ҳоло таассуроти ин сафарро мухтасар манзури хонандагон намуда, меҳоҳем онҳоро бо сарчашмаҳои таърихӣ дар ин мулк ба ҷашмрасида мухтасаран шинос кунем. Ин кори хайр барои тадқиқотчиёни оянда аҳамияти калонро дорост.

ДАР КОБУЛ

Кобул яке аз шахрҳои қадимаи Осиёи Марказӣ ва аз аввали асри XIX то ба ҳол пойтахти давлати Афғонистон аст. Муаллифи ин сатрҳо бори аввал ба ин шахр соли 1959 ҳамроҳи як гурӯҳ олимони шӯравӣ сафар карда буд. Бори дуввум 8 моҳи марти соли 1972 ҳамроҳи олими Ўзбекистонӣ, навоишинос, доктори

илмҳои филология Абдуқодир Ҳайитматов ба Афғонистон омада, ворида шаҳри Кобул гардидам. Агар 13 сол қабл аз ин самолёти “ИЛ-14” моро ба фурудгоҳи начандон калони ин шаҳр расонида бошад, ин дафъа самолёти “ИЛ-18” ба фурудгоҳи ниҳоят ободи Кобул овард, ки бо ёрии техникии Иттифоқи Шӯравӣ бино шудааст. Тағироти дар ин муддат рӯй дода дар ҳар кӯчаи Кобул аён мегардид. Масалан, як қисм кӯчаҳои шаҳр васеъ ва мумфарш шуда, дар ду канори онҳо биноҳои нави бисёррошёнани ҳозиразамон қомат афрохтаанд. Сохтмони дахҳо ин навь биноҳо дар «микрорайон»-и Кобул (афғонҳо низ микрорайон меноманд) ба анҷом расида, дахҳои дигари он давом дорад, ки маҳсули кори мутахассисони шӯравист. Беруни деворҳои шаҳри қадима, дар наздикиҳои қалъаи кӯҳна, ки қалъаи Фатхуллоҳон ном дорад, шаҳри нави Кобул пайдо шудааст. Микдори зиёди аҳолии Кобул дар ҷои ҳамвор замин пайдо карда натавониста, хонаҳои истиқоматии худро дар доманаҳои кӯҳу адирҳои атрофи шаҳр бино кардаанд. Вале биноҳои гуногуншакл ба намуди умумии шаҳр таъсири манфӣ расонидаанд. Бинобар ин ҳоло сохтмони ин навь иморатҳо расман манъ шудааст.

Боз як тағироти дигар, ки чи дар Кобул ва чи дар шаҳрҳои дигари Афғонистон ба ҷашм мерасад, дар кӯчаҳо зиёдтар дучор омадани занони бечодар ва духтарчаҳои мактабхон аст. Тағироти



Ҷодаи Саттор дар Кобул

куллӣ дар афзудани адади мошинҳои боркашу сабукрав, зиёд шудани аҳолии шаҳрҳо ва ғайра низ мушоҳида карда мешавад.

Сафари мо ба Афғонистон аз тарафи Академияи фанҳои собиқ СССР ҳидоят шуда буд. АФ СССР бо Вазорати иттилоот ва култури Афғонистон доир ба сафару ҳамкории олимони ин ду кишвар бо ҳамдигар созишномаҳо баста буданд. Дар асоси ин гуфтушунӣ мо ба Вазорати номбурда, ба ҳузури оғои Шарифӣ ҳозир шудем. Ӯ моро ниҳоят самимона қабул карда, аз сафари худ ба Душанбе (соли 1968), аз сӯҳбатҳои бо рафиқон М. Осимӣ, М. Турсунзода ва Б. Фафуров бо камолӣ мамнунӣ ҳикоят кард. Баъд аз фаҳмидани мақсади сафари мо ӯ гуфт, ки ин навъ равобигӣ илмӣ байни олимони ду давлат, махсусан давлатҳои ба ҳам дӯсти ҳамсоя – Афғонистон ва Иттиҳоди Шӯравӣ на танҳо ба манфиати илм аст, балки дӯстии деринаи моро боз ҳам мустаҳкамтар мегардонад.

Аз гуфти оғои Шарифӣ маълум гардид, ки кори микрофилм намудани дастнависҳо дар Афғонистон то ҳол ҷорӣ нашудааст. Афғонҳо ба наздикӣ ин навъ мошинро аз Америко харида бошанд ҳам, ҳанӯз шахсе, ки онро идора карда тавонад, набудааст. Аз ин рӯ оғои Шарифӣ бо ҳазл гуфт, ки ҳанӯз “Фили мо бе филбон аст.” Аммо баъд ба тарзи ҷиддӣ илова кард: “Агар одамони Шӯравӣ дар тайёр намудани ин навъ мутахассис кӯмак расонанд, кори мо ниҳоят сахл мешуд ва дастнависҳои дар Афғонистон маҳфузбуда низ дастраси тадқиқотчиёни шумо мегардиданд.”

Рузи дигар оғои Шарифӣ ва муовини ӯ оғои Насрин бори дигар моро пазируфта, барномаи корамонро дар ш. Кобул таъин карданд ва бо оғои Моили Ҳираӣ, ки шоир ва олими номии Афғонистон аст, моро шинос намуда, ӯро меҳмондор ё худ роҳбалади мо муқаррар намуданд. Дар рӯзҳои корамон дар Кобул оғои Моили Ҳираӣ, ки шахси ниҳоят ҳалиму хоксору пурдон аст, ҳамроҳи мо буд. Ӯ моро ба китобхонаҳои “Нусухи хаттӣ”, “Анҷумани таърих”, Пуҳантуни (университети) Кобул, китобхонаи Омма ва ҷанд китобхонаи шахсӣ бурда, кушишҳо мекард, ки мо ба ватани худ “дасти хоӣ” барнагардем.

Микдори зиёди китобҳои қаламӣ Кобул дар китобхонаи “Нусухи хаттӣ”, дар ҳузури Вазорати иттилоот ва култури Афғонистон маҳфуз будааст. Як қисми дастхатҳои ин китобхона нусхаҳои қаламӣ асарҳои маълуми классикони бузург – Низомӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Ҷомӣ ва дигарон буда, дар асрҳои XIV-XVI бо дасти хаттотони номӣ Миръимод, Муҳаммад Ҳусайни наққош,

Миралии Ҳиравӣ, Искандар бинни Масъуд ва дигарон китобат шуда, як микдори онҳо нақшу нигор ва миниатюраҳо доранд. Дар яке аз девонҳои Ҳофиз, ки бо қалами Муҳаммад Мӯҳсини Котиби Ҳиравӣ китобат шудааст, акси тахминии ҳуди шоир тасвир ёфтааст. Бо миниатюраҳои Бехзод дар як ҷилд “Ҳафт авранг”-и Ҷомӣ, “Ҳамса”-и Низомӣ ва “Ҳамса”-и Амир Хусрави Деҳлавӣ ороиш ёфтаанд. Бояд қайд намуд, ки дар Афғонистон миниатюраҳои зиёдеро ба қалами Бехзоди бузург мутааллиқ шуморидаанд.

Аксарияти миниатюраҳои Бехзод ва дигар устодони гузашта, ки дар музей ва китобхонаҳои Афғонистон маҳфузанд, ҳанӯз ҷоп нашудаанд. Омӯхтан ва ҷоп кардани онҳо дар таърихи маданияти на танҳо халқҳои Афғонистон ва Мовароуннаҳр, балки дар таърихи тамаддуни ҷаҳонӣ низ ҳиссаи арзанда хоҳад шуд.

Дар китобхонаҳои Пуҳантуни Кобул ва “Анҷумани таърих” доир ба таърих ва адабиёти тоҷик сарчашмаҳои мавҷуданд, ки ҳанӯз дар илм васеъ истифода нашудаанд ва баъзеи онҳо дар захираи дастхатҳои мамлакати мо хеле кам дучор мешаванд ё худ тамоман вучуд надоранд. Ду ҷилд дастхат бо номи “Бухорои Шариф” ё худ “Ҷамеъ-ал-аҳодиси Бухорӣ” дар асри XVI китобат шудааст. “Иншооти Ҷомӣ”, девони Ҳузурии Бухорӣ, “Том-ат-таворих”, “Рисола дар баёни мазороти Балх” ё худ “Ҳафтод машоихи Балх”, ки дар онҳо бисёр маълумотҳо доир ба олимони ва аҳли адаби Мовароуннаҳр низ ҳастанд, “Сабҳат-ал-ахбор”, “Таърихномаи Ҳирот” ва ғайра аз ҳамин қабиланд.

Аз сарсухан ё худ баъзе қайдҳои он нусхаҳо маълум мешавад, ки чанде аз ин китобҳо дар ҳудуди Мовароуннаҳр китобат шуда, ё худ муаллифонашон аз Бухорову Самарқанд будаанд.

Дар китобхонаи Омма раиси он оғои Муҳаммадкарими Шевун интизори мо буд. Ӯ, ки борҳо ба Ҷигитҳои Советӣ сафар кардааст, давлати мо ва одамони моро хеле хуб медонист. Мавзӯи сӯхбати ӯ ҳамкориҳои олимони ва яқоя омӯхтани маъхазҳои таърихӣ буд. Бо хоҳиши оғои Шевун мо аз қору бори олимони тоҷику ўзбек ва наشري ҳуҷҷатҳои таърихӣ ҳикоят намуда, яқчанд асари ҳудро барои китобхона тўхфа намудем. Аз сӯхбат маълум шуд, ки дар китобхонаи Омма асарҳои қаламӣ набудааст. Дар ин ҷо ӯ як хонаро барои китобҳои тўхфакардан олимони афғон марҳум Сарвари Гӯё ҷудо карда будааст. Дар байни китобҳои ин олим асарҳои олимони ва шоирони тоҷик низ ба назар мерасиданд. Умуман, дар китобхонаи Омма як микдор китобҳо ба забонҳои

русӣ ва тоҷикӣ гирд омадаанд. Муовини оғои Шевун мактаби олиро дар Москва хатм намуда, ихтисоси китобдориро азхуд кардааст ва ба забони русӣ хеле хуб гап мезад.

Оғои Шевун инчунин вазифаи раиси ҳамаи китобхонаҳои Афғонистонро адо мекард. Аз рӯи гуфтаи ӯ, соли охир дар Афғонистон се китобхона кушода шудааст, ки яки он дар шаҳри Ғазний буда, номи Беруниро гирифтааст. Раис ба девори хучраи кории худ харитаи Афғонистонро овехта, дар рӯи он харчо-харчо байрақчаҳо задааст, ки ба китобхонаи дар маҳалҳо вуҷуд дошта ишорат мекунад. Дар рӯи ин харита ҳамъ 16 байрақча намудор аст.

Сӯхбати дукартатро дар китобхонаи Омма бо оғои Шевун, муовини ӯ, кормандони китобхона ва оғои Моили Ҳиравӣ, ҳамин навъ сӯхбатҳоро дар Пуҳантуни Кобул бо оғои Мирхусайншоҳ – декани факултети адабиёт ва таърих ва муаллимони ин факултет, дар академияи “Пашту Тулона” бо оғои Риштин – раиси он ва кормандони он ҷо, бо маъруфтарин таърихшиносони Афғонистон дар муассисаи илмӣ “Анҷумани таърих”, ки як навъ хизмати Институти таърихро адо мекунад, машварати илмӣ номидан мумкин аст. Олимони Афғонистон меҳостанд, ки бо тарзи кори тадқиқотии олимони советӣ дар ҳиссаи омӯхтани таърихи халқҳо бештар шинос шаванд. Дар навбати худ, маслиҳатҳои онҳо барои босамара ба анҷом расидани сафари мо дар Афғонистон ниҳоят хайрхоҳона ва меҳрубона буд. Тавсияҳои онҳо ба мо имконият доданд, ки дар муддати кӯтоҳ миқдори зиёди асарҳои каламӣ ин сарзаминро аз назар гузаронем.

Дар бораи ҳамаи асарҳои дар боло номбурда ё худ дигар дастхатҳое, ки мо онҳоро дар ин ҷо номбар накардаем, таваққуф кардан аз имкон берун аст. Фақат дар бораи “Том-ат-таворих” ном асар, ки дар ганҷинаҳои Иттиҳоди Шӯравӣ дучор намеояд, чанд суҳан гуфтанро зарур медонем.

Саҳифаи аввали ин дастхат ноқис буда, номи мусаннифи он маълум нест. Соли таълифи асар 1006 ҳиҷрӣ (1597-1598 мелодӣ) қайд шуда, муаллиф ин китобро ба номи Абдулмуъминхон писари Абдуллоҳони Шайбонӣ (1583-1598) таълиф карда буд. Абдулмуъминхон 26 сол дар Балху Бадахшон аморат дошта, муддати шаш моҳ (соли 1698) тахтнинии Бухоро гашт. Олими намоёни афғон марҳум Фикрии Салҷуқӣ, ки ин дастхат аз тарафи ӯ ба китобхонаи “Анҷумани таърих” эҳдо шудааст, дар варақи аввали он қайд кардааст, ки ин нусха камёб ва ҳатто шояд ягона

бошад. Мусаннифи он маълум нест. Баъд аз бозгашт ба ватан ба муаллифи ин сатрҳо муяссар гардид, ки аз тарафи Абдуллои Балхӣ таълиф шудани ин асарро муайян намояд. Вале баъзе касон (масалан, В. В. Бартолд "Отчёт о командировке в Туркистан", асарҳо, ҷилди VIII) иштибоҳкорона навиштаанд, ки "Том-ат-таворих" ва "Зубдат-ал-осор" як асар мебошанд. Тадқиқотҳо нишон доданд, ки "Том-ат-таворих" ба забони форсӣ-тоҷикӣ таълиф шуда, воқеаҳои таърихиро то охири асри XVI дар бар карда, "Зубдат-ул-осор" бошад, ба забони туркӣ аз тарафи Абдулло бинни Муҳаммад бинни Алӣ Насруллоҳӣ таълиф шуда, воқеаҳои таърихиро танҳо то соли 1525 дар бар кардааст.

Тасвири воқеаҳои таърихӣ, ки муаллифи "Том-ат-таворих" дар асари худ гирд овардааст, маълумоти моро доир ба таърихи водихои Ҳисор, Вахш, Қаротегин, Бадахшон, шаҳрҳои Конибодом, Хучанд ва Ёротеппа дар давраи истило ва ҳукмронии сулолаи Шайбонӣён пурратар мегардонад. Истилохот ва номҳои ҷуғрофӣ, ки дар ин асар истифода шудаанд, ҷолиби диққати махсус мебошанд. Масалан, дар "Худуд-ул-олам", асари ҷуғрофии асри X, номи шаҳри Вахш дучор мешавад. Дар замони Темуриён Вахш яке аз шаҳрҳои калони ҳамин ном водӣ буд. Харобаҳои ин шаҳрро ҳоло ҳам дар соҳили дарёи Вахш, дар наздикии роҳи мошингарди байни Қӯрғонтеппа ва Колхозобод дидан мумкин аст. Аммо номи вилояти, ки тобеи ин шаҳр буд, дар сарчашмаҳои таърихӣ ба мо дастрасшуда дучор нашуда буд. Муаллифи "Том-ат-таворих" шаҳри Вахшро "Қалъаи Вахш" ва вилояти тобеи онро "Вахшвор" номидааст, ки ба номи ҷуғрофӣ ҳамроҳ шудани суффикси "вор" як амри маълум аст, монанди Сангвор дар болооби дарёи Хингоб, ё худ Шинвор дар вилояти Нангархори Афғонистон.

Дар ҳамин асар дарёи Кофарниҳон – Кофарнаҳанг ва шаҳри Конибодом – Кандибодом номида шудааст. Муаллифи асар алфози арабӣ ва мугулии баъзе истилохотро низ зикр мекунад.

Дар "Том-ат-таворих" аз таърихи истилои Шайбонӣён, ғоратгарии лашкариёни ӯ, харобшавии шаҳру деҳот, воқеаҳои муҳим нақл шудааст. Масалан, муаллифи асар муҳосираи қалъаи Ҳисор ва оқибатҳои онро чунин ба қалам медихад: "То ду моҳ пайваста дил аз ҷон гусиста, кӯшишҳои мардона ба ҷой оварданд ва ҳар рӯз аз ҳар ду ҷониб каси бисёр ба қатл мерасид ва аз ҳеҷ маҳал мардуми дарунро (яъне қалъаи Ҳисорро – А.М.) мададе, умедворе набуд". Оқибат баъд аз ҷангҳои дастбагиребон бо

лашкари Ҳамза Султон ва Маҳдӣ Султон муяссар мешавад, ки қалъаро забт кунанд: “Ба зудии зуд ба даруни қалъа даромада, - менависад муаллифи “Том-ат-таворих” – лашкариёни хон дасти тороч бар амвол ва ашён элу улус кушода, хазоин ва дафоиини умаро ва азённи мардуми дарунро барбод дода, ба беруни кашиданд. Сиҳқадоини зебо ва болобаландони раънои шаҳриро сар ба саҳро чун сайд рабуда, ҳар тараф ба беша ва ғӯшаи худ мекашиданд ва дили нозуки он дилбарон чун зулфи худ парешон шуда, ашк аз дидаҳои ғамдидаи эшон равон мерафт”.

Бояд гуфт, ки дар “Том-ат-таворих” доир ба тақдири занон, беҳукукии онҳо, занҷаллобии ашроф, ба воситаи занон ба мақсади сиёсии худ соҳиб шудан ва ғайра маълумотҳои зиёде оварда мешавад.

Тақдири сокинони дигар шаҳру деҳоте, ки лашкари Шайбониҳон ба он ҷойҳо ҳамла мекард, низ мудҳиш буд. Масалан, Шайбониҳон соли 906 ҳиҷрӣ (1500-15001) қалъаи Дабусиро фатҳ намуда, ба қатли ом ҳукм фармудааст. Ба гуфти муаллифи “Том-ат-таворих”, қалъаи Дабусӣ, ки яке аз қалъаҳои муътабари вилояти Миёнқол ва Сугд буд, аз он замон вайрон шуда,



Оромгоҳи Бобур Мирзо дар Кобул. А. Мухторов бо як гурӯҳ бостоншиносони Афғонистон. Соли 1985

дигар ба ҳоли асли наомадааст. Баъди як соли ин воқеа лашкари Шайбониҳон “аз оби Хучанд гузашта, Шохрухияро то лаби оби Чирчиқ тохта, дувист ҳазор ғусфанд, панҷ ҳазор асп, се ҳазор барда (ғулом) ўлча карда, ҳазору панҷсад нафар духтар асир гирифта, маъа ашъи хона оварданд. Машҳур аст, ки панҷоҳ ҳазор уштур ўлча гирифта, аз он ҷо ғалла бор карда оварданд”.

Тасвири ин навъ ҳодисаҳои ҷонгудоии айёми забти Мовароуннаҳр аз тарафи Шайбониҳон дар “Том-ат-тавориҳ” доманадор аст. Дар ҳошияи ин асар аз тарафи шахсони номаълум дар солҳои гуногун қайдҳо шудаанд. Касе гуруснагии дар Бухоро, дар арафаи шӯриши соли 1810 рӯйдодаро барои хотира қайд кардааст. То ҳол ин воқеа дар адабиёти мавҷуда ҷандон возеҳ акс наёфта буд. Илова бар он, ин хотира шохиди он аст, ки “Том-ат-тавориҳ” дар Бухоро ё худ дар музофоти он навишта шудааст.

Аз дастнависҳои ҷолиби диққат, ки дар китобхонаи “Анҷумани таъриҳ” маҳфуз аст, китоберо бояд ном бурд, ки се асари гуногунмазмунро дар бар мекунад: “Сабҳат-ал-ахбор”-и Мавлоно Юсуф бини Абдуллатиф, ки ба султони турк Сулаймон (1520-1566) бахшида шудааст, “Тавориҳи касира” ва “Музокир-ул-асҳоб”-и Малехи Самарқандӣ. Омӯхтани ҳар кадоми ин асарҳо манфиати зиёд дорад. Аммо ҳоло мо лозим донистем, ки диққати хонандагонро танҳо ба “Музокир-ул-асҳоб” ё худ “Тазкираи Малехи Самарқандӣ” ҷалб намоем.

Маълум аст, ки доир ба ин асар олимони махсусан академик Абдулғанӣ Мирзоев тадқиқотҳо ҷоп карда, дар асоси он корҳои муҳими илмӣ ба анҷом расонидаанд. Мутаассифона, дар китобхонаҳо миқдори нусхаҳои калами ин тазкира ҷандон зиёд нест. Нусхаи дар Душанбе буда соли 1929, нусхаҳои дар Тошканд ва С.-Петербург буда дар нимаи дуюми асри XIX рӯйбардор шудаанд. Дастанвиси китобхонаи “Анҷумани таъриҳ”-и Афғонистон соли 1228 ҳиҷрӣ (1813 мелодӣ) китобат шуда, дар охири китоб, баъди зикри ин сана, ҷор саҳифа илова дорад, ки дар онҳо зерӣ сарлавҳаҳои зерин маълумотҳои таърихӣ ва биографӣ гирд омадаанд: “Дар таърифи Самарқанд мин мароми Малех”, “Татабуъи мулло Восил”, “Татабуъи Роқим, Мумтоз, Фитрат, Мирзо Араб, Мулҳам, Ниёзбек, Шоҳид, Аҳмад ва Аршад”. Ин иловаҳо дар нусхаҳои дигари тазкираи Малехо ба назар намерасанд.

Дар Кобул боз ду нусхаи тазкираи Малехи Самарқандӣ мавҷуд аст, ки дар китобхонаҳои шахсӣ нигоҳ дошта мешаванд. Яке аз

ин нусхаҳо дар китобхонаи Муҳаммад Солеҳ Парвонто ном каси китобдӯст, ки ӯ шахсан онро аз рӯи нусхаи соли 1228 ҳичрӣ рӯйбардор кардааст ва нусхаи сеюми асар дар китобхонаи меҳмондори мо Моили Ҳиравӣ мавҷуд аст, ки соли 1142 ҳичрӣ (1729-1730 мелодӣ) китобат шуда, шояд кӯхнатарин нусхаи тазкираи Малехои Самарқандӣ бошад. Дар охири асар бо номи “Мулҳақот” иборат аз 50 саҳифа иловаи Малехо ба ин тазкира мавҷуд аст. “Мулҳақот” дар аксар нусхаи мавҷудаи ин тазкира дучор намеояд. Аз сарсухани қисми иловагии ин асар маълум мешавад, ки “Мулҳақот” соли 1103 ҳичрӣ (1691-1692 мелодӣ) ба охир расида буд.

Ҳар як нусхаи ба тозагӣ пайдошудаи тазкираи Малехои Самарқандӣ, қатъи назар аз санаи китобат, аз сабаби камии нусхаҳо ва нодир будани санадҳои таърихӣ ва адабии дар он гирдомада як ҳодисаи хурсандибахш аст.

Умуман, бояд гуфт, ки дар китобхонаҳои шахсии Афғонистон дастхатҳое, ки онҳо ҳанӯз дар асарҳои олимони муосир истифода нашудаанд, кам нестанд. Моили Ҳиравӣ ба мо якчанд дастхат нишон дод, ки дар байни онҳо як тазкира ба се диққатангез буд.

Ном ва соли таълифи ин тазкира ҳанӯз маълум нашудааст, чунки китоб аввалу охир надорад: аз аввал 642 ҷараҳ (1284 саҳифа) нобуд шуда, дар ҷараҳи охир рақами 993 гузошта шудааст. Аз рӯи қоғаз, ҳусни хат ва баъзе санаҳои биографӣ тахмин мееравад, ки тазкира дар аввалҳои асри XVII дар Ҳиндустон тасниф шудааст.

351 ҷараҳи (702 саҳифа) боқимондаи ин асар се бобро дар бар мегирад, қисми боби IX, боби X ва қисми боби XI-ро фаро мегирад. Бобиҳои X-XI бо феҳраст оғоз ёфтаанд. Дар ин се боб тарҷумаи ҳоли 373 олим, шоир, мутафаккир ва дигар арбобони илму дониши қарнҳои X-XVI зикр шудааст. Ҳайр аз ин, боби XI “Дар зикри нисоти орифон” ном дошта, тарҷумаи ҳоли 38 занро дар бар мегирад. Маълумотиҳои ин тазкира мавзӯи тадқиқоти махсус бояд қарор гирад. Барои таъкиди аҳамияти ин асар якчанд мисол меорем, ки фикру ақидаи муаллифи асарро нисбат ба бузургони гузашта акс менамояд. Дар тазкира нақлу ривоят ва маълумоти тарҷумаи ҳоли доир ба Носири Ҳусрав чунин оғоз ёфтааст: “Самараи шачараи вилоят, гулдасти чамани иноят, тахтнини маҳфили суҳанварон, саҳнофарини маҷлиси донишварон, дурри маҷмари фасоҳат пешрав – Сайид Носири Ҳусрав”.

Аз забони қасони дар ин тазкира номбаршуда ақидаҳои аҷиб

баён шудааст. Масалан, муалифи тазкира дар бораи шайх Бурҳониддин Насафӣ сухан ронда, мисоли зеринро аз хулку атвори ӯ меорад: “олими омил, фозили комил, алломаи рӯзгор, воситаи кирдигор, мухити шоҳ Начафӣ – шайх Бурҳониддини Насафӣ. Ӯ донишманди комилҳол буд. Агар шогирде ба хидмати ӯ биёмадӣ, то чизе нахонад, ӯ гуфтӣ, ки се шартро қабул кун, то туро таълим кунам. Яке он, ки таъом як вақт хӯрӣ, то ҷои илм ҳолӣ бимонад. Дуюм он, ки сабакро қазо накуний, ки агар як рӯз нахонӣ, рӯзи дуюм туро сабақ нагуям. Сеюм он, ки чун маро дар роҳ пеш ой, ҳамин салом кунӣ ва бигзарӣ, дастбӯсӣ, пойбӯсӣ ва ифроти таъзим дар роҳ накуний”.

Дар тазкира аз ҳаёти шахсони гуногун, ки як қисми онҳо ханӯз номаълуманд, инчунин аз хулку атвори одамони номдор мисолҳои ҷолиби диққат оварда шудааст. Масалан, аз ҳаёти Мир Шамсиддин Яҳёи Бадахшонӣ (маъруф ба Мири Бузург), ки гӯё 70 илмро азхуд карда будааст, дар зимни маълумот гуфта мешавад: “Нисбати иродат ва хилофати эшон ба сӯфии Мӯзафурӯш аст, ки дар Самарқанд мебуд, бар қадами фикру таваккул истиқомат дошт ва футӯҳи салотин ва умаро қабул намекард, кути аён ва атфол аз вайни ҳалоли касби мӯзафурӯшӣ месохт”. Дар тазкира соли вафоти Мири Бузург 994 ҳиҷрӣ (1586 мелодӣ) сабт шудааст.

Дар ин тазкира сухан дар бораи баъзе олимони низ меравад, ки онҳо дар замони Бобур Мирзо (1483-1530) аз Мовароуннахр ба Ҳиндустон муҳоҷират кардаанд.

Аз рӯи матни катибаҳои мазороти Кобул маълум мешавад, ки мовароуннахриҳои дар ин шаҳр мадфун зиёд будаанд. Масалан, Шох Абӯисҳоқ ё худ Хоҷа Бузургӣ Хатлонӣ (Кӯлобӣ), ки дар замони Шохруҳ Мирзо ҳалок шудааст, Сайид Муҳаббатшоҳи Бухорӣ, ки соли 1253 ҳиҷрӣ (1837-1838 мелодӣ) вафот кардааст ва ғайра. Дар Сеулуг ном ҷой қабрҳои зиёди катибадор мавҷуд аст, ки дар рӯи ду санг чунин матнҳо сабт шудаанд: “Таърихи вафоти марҳумаи мағфура Фахруннисобегим ҳазрат бинти Султон Улуғбеки ғозӣ, сана 911 ҳиҷрӣ” (1505-1506 мелодӣ); “Таърихи вафоти марҳума Окбегим бинти Султон Улуғбеки ғозии марҳум. Сана 916 ҳиҷрӣ” (1506-1507 мелодӣ). Ҳоло гуфта наметавонем, ки ин ду зан духтарони олими ситорашинос Улуғбек (набераи Темурланг) бошанд ё худ духтарони дигар Улуғбек. Маълум, ки номи яке

аз писарони Султон Абӯсаид Мирзо, набераи Мироншоҳ (писари калони Темур) низ Султон Улуғбек буд. Султон Абӯсаид Мирзо соли 861 хичрӣ (1456-1457 мелодӣ) аз Самарқанд омада Хуросон, вилояти Ғазнӣ ва баъзе вилоятҳои Ҳиндустонро забт намуда, писараш Улуғбекро дар Ғазнӣ ҳоким таъин карда буд. ӯ соли 907 хичрӣ (1501-1502 мелодӣ) вафот намуда, ҳоло қабраш дар назди шаҳри Ғазнӣ аст. Шояд ду зани номбурда духтарони ҳамин Улуғбек, писари Абӯсаид бошанд, ки баъд аз 4-5 соли вафоти падарашон дар Кобул дафн шудаанд. Дар қанори шаҳри Кобул Гузаргоҳ ном ҷои ниҳоят барҳавои хушманзара ва дилкашу сероб мавҷуд аст, ки ҳоло ин ҷойро “Боғи Бобур” меноманд. Зеро дар замони Бобур Мирзо Гузаргоҳ аз ҳозирааш васеътар ва хушхавотар буда, ба Бобур писанд омадааст ва ӯ васият кардааст, ки ҳасадашро дар ҳамин ҷой ба ҳок супоранд. Вақте ки Бобур дар шаҳри Ағраи Ҳиндустон вафот мекунад, наберааш Акбар (1556-1605) васияти бобояшро ба ҷо оварда, ҳасади ӯро ба Кобул кӯчонда, дар ин боғи бошукӯҳ ба ҳок месупорад. Ҳоло қабри Бобур дар доманаи кӯҳи “Боғи Бобур”, дар зери айвончаест, ки тахминан соли 1934 сохта шудааст. Дар рӯи қабри Бобур сангҳои мармар ва яшм гузошта шудаанд. Ин сангҳо бо фармони писари Акбар, подшоҳи Ҳиндустон Ҷаҳонгир (1605-1627) дар ибтидои асри XVII гузошта шудаанд.

Дар яке аз ин лавҳаҳо, ки якуним метр иртифот ва ним метр арз дорад ва аз мармари сафед аст, чунин матн ба назар мерасад:

*Подшоҳе, к-аз қабинаш тофтӣ нури алоҳ,
Он Зӯҳуриддин Муҳаммад буд Бобур-подшоҳ:
Бо шукӯҳи давлату иқболу адлу доду дин,
Дошт аз тавфиқ файзу фатҳу фирӯзӣ сипоҳ.
Олами аҷсоми бигрифту шуд равшанравон,
Баҳри фатҳи олами арвоҳ чун нури нигоҳ.
Шуд ҷу фирдавсаи макон, ризвонзамин таърих ҷуст,
Гуфтамаш: “Фирдавс доим ҷои Бобур-подшоҳ”.*

Ибораи “Фирдавс доим ҷои Бобур-подшоҳ” моддаи таърих буда, соли вафоти Бобур, ки 937 хичрӣ (1530 мелодӣ) аст, аз он хосил мегардад.

Ман бори якум ба ин боғ соли 1959 омада будам. Инак, бори дигар дар сари турбаи Бобур, шахсе, ки дар таърихи маданияти

халкҳои Мовароуннахр, Афғонистон ва Ҳиндустон ҳиссаи арзанда гузоштааст, истода порчаҳои дар “Бобурнома” ном асари ӯ зикр шударо аз пеши назар мегузаронидам. Баъзе шеърҳои аз бузургони адабиёти форсу тоҷик азхудкардаи ӯ ба хотирам меомад. Яке аз ин шеърхоро Бобур дар рӯи санги лаби чашмаи Шороҳи деҳаи Оббурдони Мастчо (дар болооби дарёи Зарафшон) бо дасти худ канда, дар зераш имзо кардааст. Ин хат ягона хатест, ки то ҳол аз мероси бо дасти ӯ навишташуда пайдо гардидааст. Дар бораи хати ин санг Бобур дар асараш “Бобурнома” хабар додааст. Соли 1953 ба муаллифи ин сатрҳо муяссар шуда буд, ки баъд аз кофтукови зиёде дар ҳамаи ҷое, ки онро Бобур дар асараш тасвир кардааст, ин сангро пайдо наоям. Хати рӯи санг азбаски аввалин ва то ҳол охирин нусхаи мусаввадаи Бобур мебошад, диққати на танҳо олимони советӣ, балки ҷаҳонро низ ба худ ҷалб намуда буд. Ин санг дар рӯзҳои кори конгресси XXV шарқшиносони дунё дар намоишгоҳи Университети давлатии Москва ба номи М. В. Ломоносов гузошта шуда буд (бо хоҳиши Б. Ғафуров).

Дар давоми се сол нисбати катибаи Бобур дар 35 мамлакати ҷаҳон маълумотҳо ҷоп шуданд.

Хати катибаи оромгоҳи Бобурро ҳонда, матни рӯи санги Оббурдони Масчо ба хотирам омада, ҳардун онро бо ҳам муқоиса намудам.

Баъд аз ноумедӣ дар Мовароуннахр ва аз даст рафтани тахту тоҷи Темуриён Бобур аз “Бӯстон”-и Саъдӣ чунин порчаро тасвири ҳоли худ шуморида, ба рӯи ин санг кандааст:

*Шунидам, ки Ҷамшеди фаррухсириш
Ба сарчашмае бар ба санге навишт:
“Бар ин чашма чун мо бисе дам заданд,
Бирафтанд, то чашм барҳам заданд.
Гирифтём олам ба мардию зӯр
Валекин набурдем бо худ ба гӯр”.*

Ҳарчанд Бобур аз Мовароуннахр беғасиб шуда, қисми Афғонистон ва Ҳиндустонро зери даст намуда, хонадони сулолаи Муғулҳои Ҳиндро асос гузошт, аммо ин ҷойхоро “бо худ ба гӯр” набурд ва оромгоҳи ӯ монанди дахҳову садҳо қабри дигарон якҷанд метри мукааб ҷойро ишғол кардаасту бас. Дар ин ҷой беихтиёр як байти Ғании Кашмирӣ ба хотир меояд:

*Иззати шоҳу гадо зери замин яксон аст,
Мекунад хок барои ҳама кас ҷо ҳолӣ.*

Дар назди қабри Бобур якчанд лавҳаҳои дигари мармар дида мешаванд, ки баъзеашон аз авлоди худи ӯ будаанд – Гавҳарнисобегим, Султонбегим ва ғайра.

Каме поёнтар аз оромгоҳи Бобур масҷиди зебои сангӣ бо услуби хиндӣ бино шуда, масҷиди Бобур ном дорад. Дар сатҳи болои равоқҳои он, дар рӯи санги сафеди мармар хат дида мешавад. Аз матни он маълум мегардад, ки ин масҷид бо фармони подшоҳи Ҳиндустон аз авлоди Бобур – Шохҷаҳон (1628-1657) соли 1057 ҳиҷрӣ (1646 мелодӣ) баъд аз меҳнати дусола ва сарфи 40 ҳазор рӯпа (рупия) пул бино шудааст.

Барои равшан намудани таърихи ҳукмронии хонадони сулолаи Мангития дар Бухоро лозим донистем, ки ба сари як катибаи дигар истода гузарем.

Дар ҳудуди қабристони “Шухадони Солиҳин” бинои гунбазнок дида мешавад. Дар дохили ин бино қабри Олимхон – амири охирини гурезаи Бухоро низ мавҷуд аст. Аз санаи рӯи санг маълум мешавад, ки ӯ 29 моҳи апрели соли 1944 вафот кардааст.

Дар рӯи қабр Олимхон “подшоҳи ҳафтум ва охири силсилаи Мангития” номида шуда, ачдоди ӯ то амир Дониёл номбар шудаанд. Таъҷҷуби мо дар он буд, ки барои ҷӣ ӯ на «Подшоҳи ҳаштум» балки «Подшоҳи ҳафтум» номида шудааст. Фарз кардем, ки ташаббускор ё худ муаллифи ин матн иштибоҳ кардааст. Дар он сурат барои ҷӣ номи Мухаммад Раҳим — асосгузори хонадони сулолаи Мангития фаромӯш шудааст? Агар ин ном “фаромӯш” намешуд, Олимхонро “подшоҳи ҳаштум” номидан раво буд. Ба фикри мо, ин матн ҳеҷ хел иштибоҳ надошта, номи Мухаммад Раҳим қасдан “фаромӯш” шудааст, зеро ӯ соли 1753, бар хилофи қонун ва муқаррароти мавҷуда бо зарби яроқи шоҳи Эрон Нодиршоҳ (1736-1747) ба ҳокимияти Бухоро соҳиб шуда буд. Ва ҳол он ки хонадони сулолаи Мангития дар аморати Бухоро ҳукуки ҳукмрониро надошт. Инро ҳамаи амирони ҳукмронда, аз он ҷумла охирини онҳо Олимхон, ҳуб медонистанд. Барои пинҳон намудани таърихи худсарӣ дар рӯи қабри охирин амири Бухоро номи амири аввалинро аз хонадони Мангития сабт накардаанд. Аммо ҳеҷ як амир ё худ каси дигар, гузаштаи худро аз саҳифаи таърих кӯр карда наметавонад!

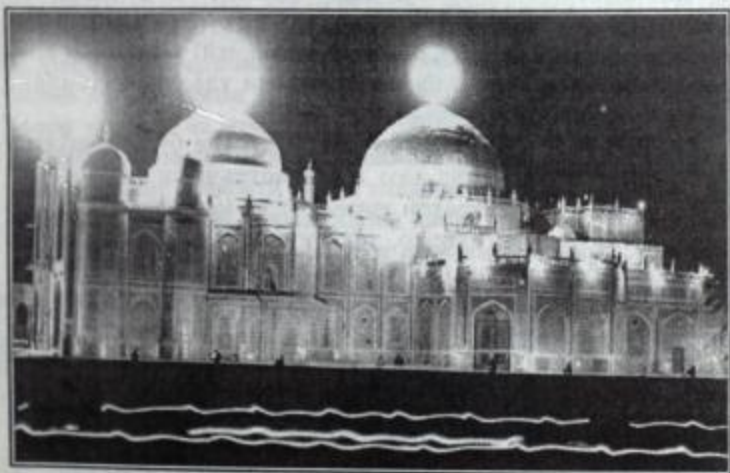
Ҳарчанд Кобул шаҳри қадимист, вале дар ҳудуди он осорхон

бошукӯхи асримиёнагӣ кам ба чашм мерасанд. Танҳо боқимондаи деворҳои шаҳр дар теппаҳои атрофи он ҳанӯз ҳам замонҳои гузаштаи ҷангу ҷидоли феодалиро ба хотир меоваранд.

Таърихи бисёрасраи Афғонистонро дар музеи Кобул аз назар гузаронидан мумкин аст. Дар бинои дуошёнаи музей асбобҳои сангии давраи ибтидоӣ-общинагӣ, макети хонаҳои вилоятҳои гуногуни Афғонистон, сару либоси аҳолии он ҷойҳо, мучассамаҳои ниҳоят зебои давраи Кӯшонӣ, зарфҳои биринҷӣ, мисӣ, тангаҳои тиллову нукраю мисӣ ва дигар чизҳои ҷолиби диққат, ки барои таърихи қуҳани халқҳои Осиёи Миёна низ аз манфиат ҳолӣ нестанд, гузошта шудаанд.

Ба фикри мо, муҳимтарин экспонатҳои музей мучассамаҳои мебошанд, ки аз Сурхкӯтал, Ҳадда, Ойхоним ва шаҳри Бомӣён ёфт шудаанд.

Дар музеи Кобул акси мучассамаҳои беназири Бомӣён, манораҳои аз миёнарафтаи Ҳирот ва акси дигар осори таърихиро دیدан мумкин аст, ки ҳоло онҳо дар асл боқӣ намондаанд. Хулоса, музеи Кобул яке аз музейҳои бойтарини қитъаи Осиё ба шумор меравад ва аз гузаштаи бои мардумони Афғонистон, Хуросон ва Мовароуннаҳр гувоҳӣ медиҳад (Соли 1974 музеи мазкурро ҳамроҳи Б. Ғафуров тамошо карда будам. Роҳбалади мо шахсан директори музей буд).



Мазори Шариф

БОМИЁН

Шаҳри Бомииён дар масофаи 245 км-и самти ғарбии Кобул мииёни доманаҳои пурбарфи Ҳиндукуш ва кӯхҳои Бобо, дар дараи сарсабзу шодоб ҷойгир буда, дар давраҳои қадим шохан ҷанубии роҳи маъруфи абрешим аз ҳамин водӣ гузашта, ба Ҳинду Чин ва Эрон мерафт.

Мувофиқи навиштаҳои олими маъруфи Афғонистон Аҳмадали Кӯҳзод, рафтуомади қорвонҳои бузурги тиҷоратии Осиёи Марказӣ аз Бомииён дар ҳаёти иқтисодӣ, мазҳабӣ ва ҳунарии ин водӣ аҳамияти босазо дошт. Зиндагонии роҳибонро, ки ҳатто дар қарни 7 ба теъдоди ду ҳазор нафар дар он ҷо зиндагӣ мекарданд, иона ва хайроти ҳамин тӯҷқор ва қорвонҳо таъмин мекарданд. Бо ин қорвонҳо ҷавор (парасторон) ва ҳунармандон аз Ҳинду Чин ба теъдоди зиёде ворид шуда, дар инкишофи умури мазҳабӣ ва ҳунарии дараи Бомииён саҳм мегузоштанд. (А. Кӯҳзод. Роҳнамои Бомииён. Душанбе, 1380, с. 4). Муълифи мазкур навиштааст, ки «Аҳолии имрӯзи Бомииён бештар тоҷик ва қисмате ҳам ҳазораҳои баробарӣ ҳастанд. Тоҷикҳо бештар дар қалъаҳо зиндагонӣ доранд, ки муҳимтарини он Гулворӣ ном дорад... Ҳазораҳои барбарӣ дар деҳқадан Саидобод дар мучовирати (наздиқӣ) ҳаробаҳои арқи шаҳри Фулгула ва дар бархе аз нуқоти улёдараҳо (баланд дараҳо) зиндагонӣ мекунанд (с.5).

Он чи Бомииёро аз назари онн ва ҳунари буддой шӯҳрат бахшида буд ва ҳанӯз ҳам мояи истеъҷоби (хайронии) бинандагон аст, пайқараҳои азими Буддо, маобиди манкуш ва ҷандин ҳазор сумуч (горҳо, таҳзаминиҳо) аст, ки то имрӯз шохиди он бокӣ монда, олимони муайян қардаанд, ки байни 20-50 ҳазор сол қабл мардумон дар дараҳои Ҳиндукуш, дар горҳо зиндагонӣ доштанд.

Дар Бомииён осорҳои таърихӣ қадим зиёданд. Инҳо боқимондаҳои шаҳри Фулгула, ки мугулҳо ҳароб қардаанд. Шаҳрҳои Заҳҳок ва Сархушк, ки таърихи онҳо то ҳол омӯхта нашудаанд.

Мучассамаҳои сангини азими Буддо бошанд, дар танаи кӯх рост истода буданд, ки яке аз онҳо (қадимтараш) 35 метр ва дигараш 53 метр баландӣ доштанд.

Барои бузургии ин мучассамахоро тасаввур намудан, бояд илова намоем, ки ин андоза баландӣ тақрибан баробари иморатҳои 13 – 18-ошёна мешавад. Соли 1959 мо 20 нафар сайёҳони шӯравӣ бо машаққати зиёд баланду боло баромада, аз дохили горҳои гулу гулзор шуда ва тасвири одамонро доробуда гузашта, ба болои сари мучассамаи 53-метра расидем. Бе муболиға, тори сари ин мучассама ба суфайи мудаввар монанд буд, ки як мошини сабукрави «Москвич» бе мамониат дар он ҷо давр зада метавонист. Маълум мешавад, ки тақрибан 1500 сол қабл аз ин хунармандон, пайкаратарошон қобили офаридани чунин мӯъҷизаҳо буданд!

Осорҳои таърихӣ шаҳри Бомӣён ба бозёфтҳои Ачинатеппан водии Ваҳши Тоҷикистон ниҳоят монанданд (ва баракс!).

Устод Кӯҳзод пайкараҳои Бомӣёнро чунин тасвир кардааст: «Пайкараҳои баланди будой бузургтарин мучассамаҳои сангини ҷаҳон мебошанд. Тоқҳо ва маобиде, ки ба сурати сумуч (таххона) дар бадани кӯх ба суварӣ ҳандасӣ накр (кӯфта) шуда ва наққошиҳои зарифи деворӣ Бомӣёнро дар қалби Ҳиндукуш ба шакли нигористоне даровардаа тухоти исломӣ, навиштааст, олимӣ дигарӣ афғон, Ҷаъфарӣ Ранҷбар, то имрӯз ҷандин бор осори таърихӣ ва мучассамаҳои тиллоӣ ва сангиаш шикаста, ба тороч рафтааст. Вале ҳеҷ кадоми ин вайронӣҳо ва горатгариҳо ба мисли ҷинойти охири толибон ва ҳомӣёни онҳо то ин андоза ваҳшиёна ва уқдамандона набуд.

Бо ибораи шоири забардасти Афғонистон устод Халилуллоҳ Халилӣ, ҳоло дар Бомӣён баъд аз тарқонидани пайкараҳои бисёрасра «Ҷон гул сар зад зи боғи айш хор».

Бинобар он мо ба шакли ниҳоят мухтасар ба воситаи ин китоб ҳонандагонро бо рӯйдодҳо, зебоӣҳо ва ҳайкалҳои беназири барбодрафтаи Бомӣён ошно кардан мехоҳем.

Устод Халилуллоҳ Халилӣ пеш аз хароб шудани пайкараҳои Бомӣён пешгӯӣ намуда, навиштааст:

*Шамъи иқболи ту гардида ҳамӯш,
Манбаи умедро дар бастаанд.
Нақиш тақдири ту возжун кардаанд
В-он тилисми тахтро бишкастаанд.
Дида нобинову тан гардида хор.*

Толибон дар баробари тарконида ни мучассамаҳои беназири оламшумул ба худ ҳукми катл бароварданд. Ин ҳукм иҷро карда шуд. Онҳо дигар ба хоки Афғонистон барнамегарданд.

Вале Бомиеӣ таърихӣ чашми басират боз мекунад, то ки одамонро бинад ва олам онҳоро бинад.

ДАР ВИЛОЯТИ БАЛХ

Аз рӯи барнома кофтукови маъхазҳои таърихӣ ва адабиёро бояд дар шимоли Афғонистон давом диҳем. Ҳарчанд ки рӯзи сафар ҳаво соф буд, вале оқибати барфу борони ду рӯзи гузашта хис карда мешуд. Аз Кобул то шаҳри Чоряккор мошинҳо бе ҳеҷ монеа расида омаданд. Аммо дар ин шаҳр, аз сабаби рӯи нашудани қоидаҳои ҳаракати роҳ, якчанд вақт ҳаракати мо қатъ гардид.

Душвории дигар дар водии Соланг пеш омад, ки сабаби он барф ва роҳи кӯҳиро банд кардани тарма буд. Ҳатто баъзе кишлоқҳо зери барф монда буданд. Одамони маҳаллӣ мегӯянд, ки миқдори зиёди барфу борон дар ин ҷой дар моҳҳои март ва апрел меборад. Масалан, зимистони солҳои 1959-1960 дар ин минтақа ғафсии барф тахминан ба 4-5 метр ва соли 1961 ба 6-7 метр расидааст. Соли чорӣ аз он кам набуд!

Аз ҳарду тарафи роҳ садҳо мошин рӯбарӯи ҳамдигар истода буданд. Даву геч ва доду фарёди шофёрҳо ва мусофирон натиҷае намебахшид. Инженерони шӯравӣ дар ҷойҳои мушкилгузари роҳ ба қори бартараф намулдани оқибати тӯфони барфӣ сардорӣ мекарданд. Ниҳоят яке аз сардорони роҳи Соланг, афсари афғонӣ ҳозир шуда, барои ба ҳаракат даровардани мошинҳо ҷораҳои кулӣ дид ва ҳаракати автомошинҳои аз тарафи шаҳри Мазори Шариф омадаистодаро манъ кард. Ба ҳарду "Волга", ки дар якҷоя ман ҳамроҳи қоманди сафоратхонаи шӯравӣ А. С. Облов ва дар дигараш А. Ҳайитматов бо дигар ходимони сафоратхона

меомадем, афсар барои гузаштан аз ҷои мушкили роҳ ёри расонид.

Дере нагузашта, баъд аз супоридани харчи роҳ мошинҳои мо ба нуқтаи баланди кӯхи Соланг (3363 метр) расиданд. Дар ин ҷо бо нақшаву техникаи шӯравӣ ва меҳнати чандинсолаи халқи афғон синаи кӯх сӯрох шуда, туннеле бино гардидааст, ки тӯли он қариб 3 км мебошад.

Барои тасаввур намудани меҳнати дар кӯхи Ҳиндукӯш сарфшуда ва аҳамияти ин роҳ мебояд ба баъзе фактҳо муроҷиат намоем.

Қаторкӯхи Ҳиндукӯш таърихи бой дорад. Ривояте ҳаст, ки вақти ҳучуми Искандари Мақдунӣ, харчанд ки мавсими тирамоҳ буд, ин роҳ пур аз барф будааст. Искандар то охири фасли зимистон мунтазири кушода шудани роҳ мешавад, вале натиҷа намедихад. Оқибат ӯ маҷбур мешавад, ки ба воситаи Бомӣён ба сӯи Балх ҳаракат кунад. Кушишҳои подшоҳи давлати муктадири Кӯшонӣён Канишка, муғулҳои Чингизхон, Темурланг ва ғайраҳо барои гузаштан бо роҳи кӯтоҳи Ҳиндукӯш беоқибат монда, ҳар қадоми онҳо роҳҳои дигари дуродурро ҷустуҷӯ кардаанд.

Ин роҳ наздиктарин роҳест, ки мусофирро аз вилояти Парвон ба Бағлон ва вилояти Балх мерасонад. Ҳаким Саной (1080-1140), шоир ва олими маъруфи асримиёнагӣ, аз шаҳри Ғазний ба Балх азми сафар карда, ба ағбаи Соланг меояд. Ӯ бо ҷорғовак ва ба рӯи сина аз ин роҳ гузаштааст. Шоир гуфтааст, ки монанди мор ба сина ва мисли қадум ба рӯи даст аз ин роҳ гузаштаам. Баъди аз сар гузаронидани душвории роҳ Ҳаким Саной ба ҳамдиёрони худ дар шаҳри Ғазний таъкид кардааст, ки ҳаваси ӯ қардари каси дигар накунад.

Халқҳои Афғонистон асрҳо орзуи осон кардани мушкилиҳои роҳи Солангро доштанд. Ин орзу танҳо бо ёрии техникаӣ, нақша ва ҳамкориҳои инженерони шӯравӣ дар як муддати нисбатан кӯтоҳ ҷомаи амал пӯшидааст. Журналисти афғон Наввобӣ дар китобчаи худ “Соланг” чунин навиштааст: “Саҳми давлати хайрхоҳ ва ҳамсоии хайрандешӣ Афғонистон, яъне Иттиҳоди Шӯравӣ, ҳамкориҳои иқтисодӣ ва техникашӯно бо давлати мо дар шикафтани Соланг нақше баарз дорад. Дар натиҷа пеш аз он агар шабдармиён ба сохили Ому мерасидем, акнун ҳамарӯза аз Кобул ба сохили Чайхун хоҳем расид. Синаи кӯхсорро шикафтан ва дар он роҳ пайдо кардан қариб осон нест. Ва аҷоми ин қорнома бояд ба қавонони қавии қувваи қор лақаби “Фарҳод”-ро дод.”

Баъди гузаштан аз нақби Соланг, ки натиҷаи ғалабаи инсон, илм ва техникаи замони ҳозира мебошад, аз кӯху дараҳои зебо, ки ба кӯхистони тоҷик ниҳоят монандӣ доранд, ба шаҳри Пули Хумрӣ расидем. Мутаассифона, шаб дар атроф ҷодари сиёҳ кашида буд ва аз дур танҳо бинои боҳашамати элеватор (осиё) дида мешуд, ки бо ёрӣ ва техникаи давлати шӯравӣ бино шудааст. Таваккуф дар шаҳри Ҷорҷкор ва дар ағбаи Соланг моро аз тамошои роҳи байни шаҳрҳои Пули Хумрӣ ва Мазори Шариф маҳрум кард. Ниҳоят бевақтии шаб, баъд аз тай кардани роҳи дурударози пурмашаққати даҳсоата, мо вориди шаҳри Мазори Шариф шудем.

Ҷамчун шаҳр ободии Мазори Шариф ба оромгоҳи Ҳазрати Алий, халифаи чаҳоруми ислом, вобастагӣ дорад. Аз рӯи маълумоти сарчашмаи асри XVI – асари Муҳаммад Солеҳ, ки “Рисола дар баёноти Балх” ном дорад, Султон Санҷар бо мақсади бино намудани иморати рӯи қабри Ҳазрати Алий ба ин ҷой омада будааст. Ҳангоми ҳуҷуми Чингизхон бинои мақбара аз хишти хом буда, хароб мешавад. Ҷои харобаи ин бино ба тал мубаддал шуда, номи “Тали Олий”-ро гирифтааст. Баъзеҳо ин талро Ҳоча Ҳайрон низ мегуфтаанд. Султон Ҳусайн Мирзо соли 885 ҳиҷрӣ (1480-1481) ба бародараш ҳокими Балх Бойқаро Султон фармудааст, ки ин талро кобад. Агар ин накл ба ҳақиқат наздик бошад, кофтукови амирзода аввалин кофтукови археологӣ дар Осиёи Марказӣ ба шумор хоҳад рафт. Муҳаммад Солеҳ хабар медиҳад, ки чун талро кушодаанд, нишонҳо зоҳир шудаанд. Аммо нагуфтааст, ки ин нишонҳо аз чӣ иборат буданд. Султон Ҳусайн Мирзо барои боварӣ ҳосил намудан ба ин нишонҳо Алишер Навоиро фиристодааст. Ӯ бозёфтҳоро тасдиқ намуда, дар ҳаққи шаҳри Балх шеърӣ форсӣ гуфтааст. Аз ҳамон вақт инчониб ба зиёрати ин мазор ҳазорҳо одамон меомадагӣ шудаанд. Биноҳои нави қошиқорӣ дар атрофи иморати дар давраи Алишер Навоӣ биношуда меафзуданд. Ҳоло дар атрофи бинои қадима як силсила хонаҳои боҳашамати гумбаздор, манора ва дарвозаҳо маркази шаҳро зеб додаанд. Оқибат соли 1866 волини вилоят аз Балх ба Мазори Шариф кӯчида, ин шаҳр ба маркази тичоратӣ ва маъмурии шимоли Афғонистон мубаддал мегардад.

Ҳоло қабри ҳазрати Алий ва силсилаи биноҳои ин ҷой, ки Ранзаи Шариф ном гирифтаанд, ба нуқтаи марказии шаҳри Мазори Шариф мубаддал шудаанд. Дар ин биноҳо қасони дигар аз ҷумлаи сарватмандон ва мансабдорон дафн шудаанд. Ҳар сол ба ин ранза

садҳо кӯру гунгу ланг ва дигар беморон ба умеди шифо ёфтани машаққат кашадаю маблағи зиёде сарф карда, омада мераванд. Ачибаш он, ки дар “Рисола” ва дигар асари таърихӣ навиштаанд, ки “Алии Муртазо, падараш Абутолиб, модараш Фотима дар Начаф, ё Мадина ё Балх” мадфун аст. Ин чунин маънӣ дорад, ки дар кучо дафн шудани Ҳазрати Алий маълум нест. Бо вучуди он Равзаи Шариф дар шаҳри Мазори Шариф ба маркази дини ислом дар Афғонистон мубаддал шуда, барои баъзе касон даромади бемехнат медиҳад ва дар навбати худ ба ривоч ёфтани савдо дар ин шаҳр кӯмаки калон мерасонад.

Равзаи Шариф ё худ Равзаи ҳазрати Алий ҳарчанд, ки бинои хеле зебост, вале чандон қадима нест. Диққати моро бештар шаҳри Балх ба худ мекашид, ки дар масофаи 20 км аз Мазори Шариф воқеъ гардидааст. Балх шаҳри қадимтарини Хуросон (ҳатто ҷаҳон) ба шумор меравад. Ҳанӯз пеш аз милод Балх пойтахти давлати Бохтариён буд. Дар бадали чандин аср Балх борҳо пойтахти давлатҳои гуногун шуда, борҳо ҳоку тӯроб гардидааст. Муҳаммад Солеҳ дар асари номбурда, ки онро соли 1003 ҳиҷрӣ (1594-1595 мелодӣ) ба охир расонидааст, навиштааст, ки “бисту ду навбат шаҳри Балх вайрон шудаасту боз иморат ёфта.” Шаҳри Балх муштамил ба шаш дарвоза буда, бо ҷаҳор сифат мавсуф будааст: “Уммулбилод”, (“Модари шаҳрҳо”),



Мазори Мири Рӯзадор дар Балх (асри XV)

“Куббатулисом”, “Чаннатуларз” (Чаннати рӯи замин”), ва “Хайр-ат-туроб” (“Сарзамини нек”).

“Уммулбилод” аз он сабаб гӯянд, ки – навиштааст Муҳаммад Солеҳ, – аз ҳама шаҳрҳои дунё пештар бино шудааст ва дар вақти ободии он шаҳроеро инчунин мардумон ва иморат фаровон набуда. “Куббатулисом” аз ин сабаб гӯянд, ки мардуми вай ҳанафимазҳаб ва суннии поканд. Балхро аз он “Чаннатуларз” гӯянд, ки боғҳои хуш ва бӯстонҳои дилкушо дорад, ки дар ҳеҷ мулк чунин мавҷуд нест. Аз ҷониби ҷануби он аз ҳар боб мева, алаф пайдо мешавад, ки ҳочат ба таъриф нест. Аз боби мева ангир ва нону харбузаи ин ҷойҳо бисёр хуб аст. Гӯянд, ки дар қадимулайём-нону орди подшоҳони Балх аксар аз деҳаҳои Хузм ва Чимтол будааст. Балхро “Хайр-ат-туроб” барои он гӯянд, ки замини он ҳоки ширин дорад, ки қасрҳо ва хонаҳо аз хишти ҳом мекунанд, ки кам аз хишти пухта намебошад. Ҳоло ҳам дар Балх ва музофоти он хонаҳои истиқоматӣ, манор, масҷид ва ғайра аксар гумбаздор буда, аз хишти ҳом пушида шудаанд. Сабаби он шояд на танҳо дар ширинии хок, балки ба камёб ва қиммат будани ҷӯби иморат низ бошад. Илова бар он, дар ин ҷойҳо як намуд ҳашароте будааст, ки ҷӯбро меҳӯрдааст. Шакли гумбазҳои дар ин ҷой буда ба шакли баъзе биноҳои қадимаи гумбаздори ҳудуди ноҳияи Шаҳртуз (Қубодиён) монанд мебошанд.

Музофиқи ахборе, ки аз рӯи маъхазҳои таърихӣ исбот шудааст, дар охири асри XII дар шаҳри Балх 200 ҳазор аҳолии зиндагӣ мекард. Муҳаммад Солеҳ дар рисолаи номбурда барои исботи калонии шаҳри Балх баъзе рақамҳо оварда гуфтааст, ки панҷ лак лашкари шуми Чингизхон ҳамаро барҳам заданд. Алҳол (яъне дар охири асри XVI) бо вучуди харобӣ дар ин шаҳр ду лак (200 ҳазор) хонавор мард, 100 мадраса, 45 ҳаммом, 2 ҳазор масҷид ва 100 масҷиди ҷомеъ ва хонаҳои аст. Албатта баъзе аз ин рақамҳо муболиғанд, аммо ба ҳар ҳол аз бузургии шаҳри Балх гувоҳӣ медиҳанд.

Дар асри XVII ва нимаи аввали асри XVIII, дар замони ҳукмронии хонадони сулолаи Аштархониён дар Бухоро, шаҳри Балх маркази дуҷуми ин ҳонигарӣ ба шумор рафта, дар ин ҷо валиаҳди хонҳо ҳукмронӣ мекарданд. Шаҳри Балх дар таърихи маданияти халқҳои Осиёи Миёна мисли Бухорону Самарқанд ва Ҳирот мақоми муҳим бозида, дар он садҳо олиму фозил, шоиру ҳаттот, касибу ҳунарманд ва ғайра ҳаёт ба сар бурда, асарҳои беназир офаридаанд.

Бинобар он мо дар иштиёки дидани ин шахр будем. Ҳамроҳи якчанд рафиқони тоҷикистонӣ ва ўзбекистонӣ, ки дар ин вилоят барои хизмати муваққатӣ омада буданд, мо аз шаҳри Мазори Шариф ба Балх омадем.

Дар ду паҳлӯи роҳи байни ин ду шахр осорҳои зиёди қадимӣ, ҳаробаи рабӯтҳо, иморатҳои гӯмбазноки гуногуншакл ба ҷашм мерасиданд. Яке аз калонтарин силсилаи ҳаробаҳои таърихӣ шаҳри Тахтапул буд, ки дар асри XIX бино ва дар асри XX ҳароб шуда буд.

Дар маркази шаҳри Балх ҳаробаи масҷиди қадимаи қошиқорӣ, ки масҷиди Ҳоча Порсо ё худ масҷиди Ҳоча Абӯнаصري Порсо ном дорад, қомат рост кардааст. Акси ин биноро дар музейҳои Афғонистон, дар ақиби пули қоғазии даҳ афғонӣ дидан мумкин буд. Гӯмбазии ин бино ба гӯмбазии Гӯри Мир ва гӯшаҳои морпечии он ба мадрасаи Улӯғбеки Самарқанд шабоҳат доранд.

Дар назди бинои масҷиди Ҳоча Порсо суфае бардоштаанд, ки дар болои он шакли дувоздаҳ қабр дида мешавад. Дар болои ҳар кадоми қабрҳо тахтасангҳои мармарини катибадор гузошта шудаанд. Ин сангҳо намунаи санъати баланди ҳаҷҷорӣ ва ҳаттотӣ мебошанд. Дар наздикии ҳамин оромгоҳ дар рӯи замин даҳҳо сангҳои мармари дигар низ бетартиб ҳобидаанд.

Агар рӯбарӯи масҷиди Ҳоча Порсо истем, дар тарафи чапи он боз як суфаи сангиро мебинем, ки дар рӯи он як санги на чандон калони мармари сафед гузоштаанд. Ин қабри шоираи забардасти асри X Робиаи Балхӣ буда, дар рӯи лавҳи он навишта шудааст, ки ўро бародараш куштааст ва дар бораи саргузашти шӯрангезии ин зан мебояд маснавиӣ Атторро хонд. Роҷеъ ба саргузашти Робиаи Балхӣ дар Тоҷикистону Эрон ва Афғонистон асарҳои тадқиқотии зиёд навишта шуда, шарҳи ҳоли бадии ўро Тоҷӣ Усмон бо номи “Духтари ниқобпӯш” ва шоири афғон Носир Тахурӣ тахти унвони “Шуълаи Балх” офаридаанд, ки басе шавқовар аст. Дар гӯшаи чапи қисми шарқии ин суфа даричае намудор буд, ки ба воситаи ҷаҳор зинаи он ҷаҳорқад шуда ба зер фаромадем. Дар миёнаи ин “ҷоҳ” қабр баробари қадии одам баландӣ дошт. Қабри Робиаи шоира ҳамин буд. Вале дар рӯи оромгоҳи шоира лавҳае ё нишонаи дигаре аз осорҳои кӯҳнаи замони ӯ дида намешуд.

Дар муқобили масҷиди Ҳоча Абӯнаصري Порсо ҳаробаҳои мавҷуд аст, ки боқимондаи пешгоҳи мадрасаи Субҳонқулихон (1680-1702) мебошад. Ба ғайр аз осорҳои номбаршуда дар ин

ҷой дигар биноҳои қадимаи таърихӣ ба ҷашм намерасад. Дӯкону бозори шаҳр аз дӯконҳои шаҳрҳои дигари Афғонистон фарқ надорад. Бо таклифи ҳамсафарони худ рафиқони тоҷикистонӣ Г. Зарифов, У. Ҳақбердиев, Ё. Одинаев ва Ш. Дӯстмуҳаммадов ба тамошони бурҷи Айёрон рафтем. Ин бурҷ дар ғӯшаи ғарби ҷанубии шаҳр дар болои девори қадимаи он бино шудааст. Бурҷи Айёрон дар гузашта биное будааст, ки мақоми посбонии шаҳро адо мекардаст. Деворҳои шаҳр, ки ниҳоят ғафсанд, аз ду тараф ба ҳамин бурҷ расида, бо якдигар васл мешаванд. Аз ин баландӣ дохили шаҳри Балх ва майдонҳои беруни девор аҷаб манзараи назаррабое доранд!

Бояд гуфт, ки ҳоло ҳама ҳатто бо нардбон болои девори шаҳри Балх баромадан имконнопазир аст. Бо вучуди ҳаробӣ ҳашамати деворҳо касро ба тааҷҷуб меғузорад. Дар зери бурҷи Айёрон бостоншиносони Франция деворро то ускунаи он кофта фаромада, муайян кардаанд, ки дар баъзе ҷой девор то 31 метр ғафсӣ дорад.

Вале ин ғафсӣ ба ғайр аз ҳоку лой боз аз ҳисоби хуни одамони бегуноҳ буд. Ибтидои он устухонҳои одамони аз мағзи поҳса намудор буда мебошанд. Муҳаммад Юсуф муншӣ, муаллифи рисолаи “Таърихи Муқимҳои” овардааст, ки хангоми таъмири девори шаҳри Балх бо фармони Абдулмуъминхон, писари Абдуллохон (1583-1598) одамони ба назари ӯ дангосаро зинда ба зинда ба мағзи лои девор меҳобониданд. Хулоса, нақли аз ақл беруни ҳаҷҷоновареро, ки сарҷашмаи таърихӣ дар вақташ зикр кардааст, мо бо ҷашми худ дидем ва ангишти ҳайрат ба даҳон бурдем.

Дар беруни шаҳр, дар наздики бурҷи Айёрон катибаҳои зиёди ханӯз хонданашуда дар рӯи қабрҳои шахсони номаълум гузошта шудаанд. Ҳатто хангоми обод кардани роҳи назди девори шаҳр сангҳои мармари аз зери хок баромадаро ҷун деворча рӯи ҳам бардоштаанд. Катибаҳои асримиёнагӣ хизмати деворчаҳои сари роҳро адо мекунанд! Баъдтар мо дар Гузаргоҳи Хирот низ ин нағз манзараро дидем, ки дар он ҷои сангҳои мармари катибаноки назди қабри Абдуллоҳи Ансорӣ фарши роҳи тамошобинон шуда буданд.

Бо нияти он, ки ба тамошони осорҳои таърихӣ Балхи бостонӣ бори дигар меоем, мо ба Мазори Шариф баргаштем. Аммо сардии ҳавои моҳи хут (март) ва оворагии қор имконият надод, ки ба

нияти худ расем. Ду маротибаи дигар шаҳри Балхро мо аз болои самолёти "Як-40" тамошо кардем.¹

Самолёт хангоми парвоз аз Мазори Шариф ба Ҳирот дар болои ин шаҳр давр мезадааст. Бори дигар дар бозгашт аз Ҳирот самолёти мо ба воситаи Балх ва Мазори Шариф ба Кобул омад.

Аз фазои осмон шаҳри Балх аҷаб манзарае доштааст. Масҷиди Хоҷа Абӯнаصري Порсо ва майдони атрофи он доирашакл буда, маркази шаҳрро ташкил мекардаанд. Гирдогирди ин майдонро кӯчаҳо печонида гирифтаанд. Агар майдони даруни кӯчаҳоро ба ҳавзи доирашакл монанд кунем, тасаввур бояд кард, ки дар миёнаи он санги азимеро партофтаанд ва оби ҳавз дар аери бори он ҳалқа зада, ба тарафи соҳил ҳаракат кардааст. Яъне, паҳлуи рости кӯчаи ҳалқазадаро иморатҳо печонида, аз ақиби онҳо боз кӯчаи дигар ҳалқа задааст. Ҳамин тартиб манзараи шаҳр аз як силсила иморатҳо ва кӯчаҳои ба атрофи якдигар ҳалқазада иборатанд. Ҳамаи ин кӯчаҳои доирашакл бо ҳамдигар бо ҳафт кӯчаи дигари ростхатта, ки аз майдони масҷиди Хоҷа Абӯнаصري Порсо сар шуда, монанди ҳафт гӯшаи ситора ба ҳар тарафи шаҳри Балх баробар тӯл кашидаанд, пайваस्त мешаванд. Агар бо кори археологҳои шӯравӣ шинос бошед, пай бурданатон мумкин аст, ки тарҳи шаҳри Балх ба тарҳи шаҳри қадимаи ҳудуди Хоразм – Тупроккалъа монандӣ дорад. Маълум мешавад, ки дар дохили деворҳои бениҳоят ғафси Балх намуди архитектураи қадима, то замони мо омада расидааст.

Бо ҳуччати расмие, ки Вазорати иттилоот ва културии Афғонистон ба номи ҳукумати вилояти Балх ва идораи вилоятини худ дода буд, мо ба идораи вилоятӣ рафтем. Аз рӯи нақшаи тартибдода мебоист бо китобҳои қалами музеи Мазори Шариф ва китобхонаҳои шахсӣ шинос шавем. Аз тарафи ин идора ба сифати роҳбалади мо маъмури музей, марди қоматбаланди харобчуссаи факиру хоксор Рачабшоҳ Кӯҳёд таъин шуда буд. Ӯ моро аввал ба дӯконҳои китобфурӯшӣ бурд. Дар онҳо баёз, асарҳои таърихӣ ва девонҳои нодири шоиронро пайдо кардан мумкин буд. Китобҳои ҷопии дар фурӯш мавҷуд низ аз аҳамият ҳоли набуданд.

¹ Соли 1974 муяссар гашт, ки тақрибан ду моҳ банда шаҳри қадимаи Балхро омӯхта, китобро ба номи «Позднесредневековый Балх» (XVI-XVIII) аз ҷоп барорам.

ҷой дигар биноҳои қадимаи таърихӣ ба ҷашм намерасад. Дукону бозори шаҳр аз дуконҳои шаҳрҳои дигари Афғонистон фарқ надорад. Бо таклифи ҳамсафарони худ рафиқони тоҷикистонӣ Г. Зарифов, У. Ҳақбердиев, Ё. Одинаев ва Ш. Дӯстмуҳаммадов ба тамошони бурҷи Айёрон рафтем. Ин бурҷ дар ғӯшаи ғарби ҷанубии шаҳр дар болои девори қадимаи он бино шудааст. Бурҷи Айёрон дар гузашта биное будааст, ки мақоми посбонии шаҳро адо мекардаст. Деворҳои шаҳр, ки ниҳоят ғафсанд, аз ду тараф ба ҳамин бурҷ расида, бо якдигар васл мешаванд. Аз ин баландӣ дохили шаҳри Балх ва майдонҳои беруни девор аҷаб манзараи назаррабое доранд!

Бояд гуфт, ки ҳоло ҳам ҳатто бо нардбон болои девори шаҳри Балх баромадан имконнопазир аст. Бо вучуди ҳаробӣ ҳашамати деворҳо касро ба тааҷҷуб меғузорад. Дар зери бурҷи Айёрон бостоншиносони Франсия деворро то ускунаи он кофта фаромада, муайян кардаанд, ки дар баъзе ҷой девор то 31 метр ғафсӣ дорад.

Вале ин ғафсӣ ба ғайр аз ҳоку лой боз аз ҳисоби хуни одамони бегуноҳ буд. Ибтидои он устухонҳои одамони аз мағзи поҳса намудор буда мебошанд. Муҳаммад Юсуф муншӣ, муаллифи рисолаи "Таърихи Муқимҳои" овардааст, ки хангоми таъмири девори шаҳри Балх бо фармони Абдулмуҳминхон, писари Абдуллоҳон (1583-1598) одамони ба назари ӯ дангосаро зинда ба зинда ба мағзи лои девор меҳобониданд. Хулоса, накли аз ақл беруни ҳаяҷоновареро, ки сарчашмаи таърихӣ дар вақташ зикр кардааст, мо бо ҷашми худ дидем ва ангушти ҳайрат ба даҳон бурдем.

Дар беруни шаҳр, дар наздики бурҷи Айёрон катибаҳои зиёди ханӯз хонданашуда дар рӯи қабрҳои шахсони номаълум гузашта шудаанд. Ҳатто хангоми обод кардани роҳи назди девори шаҳр сангҳои мармари аз зери хок баромадаро ҷун деворча рӯи ҳам бардоштаанд. Катибаҳои асримиёнагӣ хизмати деворчаҳои сари роҳро адо мекунанд! Баъдтар мо дар Гузаргоҳи Хирот низ ин навъ манзараро дидем, ки дар он ҷои сангҳои мармари катибаноки назди қабри Абдуллоҳи Ансорӣ фарши роҳи тамошобинон шуда буданд.

Бо нияти он, ки ба тамошони осорҳои таърихӣ Балхи бостонӣ бори дигар меоем, мо ба Мазори Шариф баргаштем. Аммо сардии ҳавои моҳи хут (март) ва оврағии қор имконият надод, ки ба

нияти худ расем. Ду маротибаи дигар шаҳри Балхро мо аз болон самолёти “Як-40” тамошо кардем.¹

Самолёт хангоми парвоз аз Мазори Шариф ба Хирот дар болон ин шаҳр давр мезадааст. Бори дигар дар бозгашт аз Хирот самолёти мо ба воситаи Балх ва Мазори Шариф ба Кобул омад.

Аз фазои осмон шаҳри Балх ачаб манзарае донштааст. Масҷиди Хоча Абӯнастри Порсо ва майдони атрофи он доирашакл буда, маркази шаҳро ташкил мекардаанд. Гирдогирди ин майдонро кӯчаҳо печонида гирифтаанд. Агар майдони даруни кӯчаҳоро ба ҳавзи доирашакл монанд кунем, тасаввур бояд кард, ки дар миёнаи он санги азимеро партофтаанд ва оби ҳавз дар зери бори он ҳалқа зада, ба тарафи соҳил ҳаракат кардааст. Яъне, паҳлуи рости кӯчаи ҳалқазадаро иморатҳо печонида, аз ақиб онҳо боз кӯчаи дигар ҳалқа задааст. Ҳамин тартиб манзараи шаҳр аз як силсила иморатҳо ва кӯчаҳои ба атрофи якдигар ҳалқазада иборатанд. Ҳамаи ин кӯчаҳои доирашакл бо ҳамдигар бо ҳафт кӯчаи дигари ростхатта, ки аз майдони масҷиди Хоча Абӯнастри Порсо сар шуда, монанди ҳафт гӯшаи ситора ба ҳар тарафи шаҳри Балх баробар тӯл кашидаанд, пайваست мешаванд. Агар бо кори археологҳои шӯравӣ шинос бошед, пай бурданатон мумкин аст, ки тарҳи шаҳри Балх ба тарҳи шаҳри қадимаи худуди Хоразм – Тупроққалъа монандӣ дорад. Маълум мешавад, ки дар дохили деворҳои бениҳоят ғафси Балх намуди архитектураи қадима, то замони мо омада расидааст.

Бо ҳуччати расмие, ки Вазорати иттилоот ва културии Афғонистон ба номи ҳукумати вилояти Балх ва идораи вилоятии худ дода буд, мо ба идораи вилоятӣ рафтем. Аз рӯи нақшаи тартибдода мебоист бо китобҳои қаламии музеи Мазори Шариф ва китобхонаҳои шахсӣ шинос шавем. Аз тарафи ин идора ба сифати роҳбалади мо маъмури музей, марди қоматбаланди харобчуссаи факиру хоксор Рачабшоҳ Кӯҳёд таъин шуда буд. Ӯ моро аввал ба дӯконҳои китобфурӯшӣ бурд. Дар онҳо баёз, асарҳои таърихӣ ва девонҳои нодири шоиронро пайдо кардан мумкин буд. Китобҳои чопии дар фурӯш мавҷуд низ аз аҳамият ҳолӣ набуданд.

¹ Соли 1974 муяссар гашт, ки тақрибан ду моҳ банди шаҳри қадимаи Балхро омӯхта, китоберо ба номи «Позднесредневековый Балх» (XVI-XVIII) аз ҷоп барорам

Музеи вилояти Балх дар Мазори Шариф дар як хонаи нисбатан калони дуошёна ҷойгир шудааст. Дар ғанҷинаи музей 344 номгӯи китобҳои ҷопӣ ва қаламӣ гирд омада, дар байни онҳо асарҳои бо миниатюраҳои нодир орошта ҷолиби диққат буданд.

Маълум аст, ки барои равшан намудани соҳаҳои гуногуни таърихи давран қадим ва асримиёнагии халқи тоҷик омӯхтани фонди музейҳо аз аҳамият ҳолӣ нест. Экспонатҳои музейи шаҳри Мазори Шариф қиммати калони илмӣ доранд. Алаҳусус, дар ин ҷойҳо садҳо тангаҳои тиллову нуқра ва мис, ки аз музофоти Балх пайдо шудаанд, гирд оварда шудааст. Қисми ин пулҳо дар ҳудуди шаҳрҳои Мовароуннаҳр низ сикка шудаанд. Файр аз ин, дар музей матоъҳо, зарфҳои қадимӣ ва дигар асбобҳои рӯзгор мавҷуданд, ки шояди дастони пурхунари қосибони гумноманд. Зоҳиран як қисми моли музей аз шаҳрҳои Самарқанд, Бухоро ва Қуканд ба даст омадаанд. Гулкамарбанди нуқраю тиллои ақиқнишонӣ ҳокими Ҳисор Остонақул қушбегӣ, гулкамарбанди минокорӣ аз Бухоро, ки ба Мир Салимбек, муаллифи таърихи «Қашқули Салимӣ» мансуб аст, камарбанди нуқраи минокорӣ ва пойчоман мовути гулдӯзии амири Бухоро Олимхон ва ғайра маҳсули дастӣ қосибони Мовароуннаҳр буда, хеле диққатангезанд. Дар рӯи баъзеи онҳо номи устоҳо низ зикр ёфтаанд. Масалан, дар паҳлӯи ростӣ туфанги якмила бо оби тилло «Амали усто Нурмуҳаммад» ва дар паҳлӯи чапи он «Туфанги ҳоси Сайид Муҳаммад Худоёрхон» (хони Қуканд) навишта шудааст.

Ҳулоса, экспонатҳои музейҳои Афғонистон мисоли фонди китобҳои қаламӣ ин мамлакат барои омӯхтани таърихи гузаштаи халқи тоҷик аҳамияти қалон доранд.

Рӯзҳое, ки дар ин музей қор мекардем, баъзе аз соқинони шаҳри Мазори Шариф аз мақсади қори мо воқиф гардида, барои фуруҳтан китобҳои ҳудро меоварданд.

Бо маслиҳати идораи вилоят Раҷабшоҳ моро ба деҳаи Дехлодӣ бурд (дар баъзе сарчашмаҳои таърихӣ ин деҳа бо номи Деха-Додӣ омадааст), ки яке аз қалонтарин деҳаҳои вилояти Балх ба шумор меравад. Мақсади сафари мо аз назар гузаронидани китобхонаи шахсии Саид Довудого ном мӯйсафед буд.

Роҳи даҳкилометрии нообод аз байни деҳаҳои ҳурду қалон, киштзорҳо, боғҳои ҳанӯз сарсабзнашуда ва аз паҳлӯи осорҳои таърихӣ гузашта мерафт. Ниҳоят мошини қироӣ мо дар чорроҳаи деҳаи Дехлодӣ қарор гирифт. Деҳа ҷунон қалон буд,

ки боздиди хама ҷои он имкон надошт. Аз истоҳи мошин то хавлии Саид Довудого бо тангкӯчаҳои сарпечи дурудароз тақрибан як километр рохро тай намудем. Дар сари рох то хонаи ого ҳарчо-ҳарчо дӯконҳои гӯштфурӯшӣ, атторӣ, кӯхнадӯзӣ, баззозӣ, масҷидҳо, ҳаммоми гумбазнок, ки бинои он бо ҳаммомҳои қадимаи шаҳрҳои ҳудамон монандӣ дошт, ҷойгир шуда буданд. Оқибат оғои Рачабшох хабар дод, ки ба манзили матлуб расидем.

Мо се нафар аз дарвозае, ки ба дарҳои қорвонсарой монандӣ дошт, дохили хавлӣ шудем. Даруни он боғе буд, ки дарахтҳои меванок аз як тараф ва воишҳо тарафи дигари онро зеб меоданд. Дар пахлуи рости дарвоза гараже буд, ки дар он ду трактори “Белорус” меистоданд. Дар назди тракторҳо ҳаман асбоби анҷоми дарқориаш – ароба барои боркашонӣ, сипорҳои оҳанӣ, қисми пеши трактор, ки бо он хангоми қандани хок “Белорус” хизмати булдозерро адо карда метавонист ва ғайра мавҷуд буданд. Дар як гӯшаи боғ чанд нафар машғули кундакӯӣ буданд. Дар гӯшаи рости хавлӣ иморати дуошёнаи истиқоматӣ менамуд. Замини назди онро ба шакли гуногун ҷўяк қашида, ба рўяш пору пошида буданд. Шояд ин ҷой гулхона бошад.

Аз омадани мо ба соҳибхона хабар доданд. Моро писари қалони Саид Довудого пазиroy, қарда хабар дод, ки падараш ба Қобул рафтааст.

Мо бо ҳамон тангкӯчаҳои лойолуд ба истоҳи мошин баргаштем. Мошини қироя низ пайдо шуд. Ин ҳам бошад, “ГАЗ-69”-и 5-қаса буд.

Вақте ки 13 қас дар мошини панҷқаса савор шудем, ман дар тақрибан худ ҳис кардам, ки барои ҷӣ дар рохҳои Афғонистон мошинаҳои аз қормонда ва шофёрҳои зери он хобида зуд-зуд дучор меомаданд!?



*Мақбараи Ғавҳаршод
дар Ҳирот*

Пайдо накардани Саид Довудого, дида натавониستاني китобхонаи ӯ, беҳуда тай кардани роҳи дур моро каме хаста ва ноумед карда буд. Рӯзи дигар ба мо хабар доданд, ки Саид Довудого аз Кобул баргашта, аз рафтани мо дарак дорад. Ханӯз муҳокимаи ин хабар ба охир нарасида буд, ки ба идора мӯйсафеди миёнакади калтариш даромада омад. Ҳозирон “ана оғои Саид Довудого” гӯён баробар садо доданд. Мӯйсафед бо мо самимона вохӯрӣ карда, хичолатмандона ҳолпурсӣ кард. Ӯ афсӯс хӯрд, ки мо рӯзҳои дар хона набуданаш ӯро кофта рафтаем. Саид Довудого бисёр кӯшиш мекард, ки бори дигар ба Дехдодӣ равам. Оқибат мо розӣ шуда, ба истгоҳи мошинҳое, ки ба ин деҳа рафтуо мекунанд, омадем. Кофтукови мошини кироя вақти зиёдро гирифт. Маълум шуд, ки ого меҳодад барои мо танҳо мошини сабукрав пайдо наояд. Азбаски мақсади ого вақти иловагӣ талаб мекард, ба ӯ гуфтем, ки хичил нашавад, чунки мо бо ҳар мошин сафар карда метавонем. Баъди ин маслиҳат як мошини “УАЗ”-и ба рӯйи брезент кашида пайдо шуд ва бисту як нафар одам ба он савор шуданд. Аз вақти якпахлӯ нишастан ба курсии мошин то дақиқаи дар Дехдодӣ ба поён фаромадан ҳама гуна ҳаракати дасту пой аз имкон берун буд! Шукр, ки сихату саломат ба манзили мақсуд расидем!

Сафари дуҷум ба ин деҳ баъди боридаи барфи якшабонарӯзӣ буд. Бинобар он лои тангкӯчаҳои ду рӯз пеш дидаамон дучанд буд. Мекӯшидем, ки лағжида ба рӯи лой наафтем!

Аз рӯи накли мизбон, ӯ аз авлоди пайгамбар – саид буда, деҳаи Дехдодӣ ба яке аз аҷлодонаш тӯхфа шудааст. Ҳоло ҳуди ӯ дорони ҳазор чариб (зиёда аз 200 гектар) замин буда, он ду трактори “Белорус”-ро ӯ аз Вазорати зироати Афғонистон ба нархи 580 ҳазор афғонӣ харидааст. Ого илова намуд, ки яке аз ин тракторҳо, ки калонтар аст ва 370 ҳазор афғонӣ қимат дорад, ба Вазорати зироати Афғонистон танҳо ду адад омада буд ва як адади он ба ӯ расидааст.

Саид Довудого муҳлиси таърих ва адабиёт будааст. Ӯ аз кисааш ақик, тангаҳои қадима ва баъзе чизҳои кӯҳнаро бароварда, ба мо нишон дод. Ақик чашмаки нигин буда, ба рӯи он сарбози Юнони қадим акс ёфтааст (яъне гемма). Дар муайян намудани оромгоҳи шоира Робияи Балхӣ ва обод намудани макбараи ӯ хисси ого низ будааст.

Саид Довудого моро ба ҳавлии яке аз масҷидҳои деҳаи худ овард. Атрофи ҳавлии обро биноҳои гумбазнок ихота карда буданд.

Аксари онҳо ҳолӣ менамуд. Масҷидро, ба гуфти ого, Саид Аҳмади Балхӣ бино карда, 155 сол қабл аз ин устоҳои самарқандӣ онро гачкорӣ карда, гул дода будаанд. Дарҳои кандакорӣ он низ маҳсули кори устоҳои Самарқанд буд. Ӯ моро боз ба даруни масҷиди дигари деҳ дароварда гуфт, ки дар асл ин бинои китобхона буда, “Чилтоғ” ном доштааст ва онро хони Бухоро Субҳонқулихон (1680-1702) бино кардааст.

Саид Довудого аз сӯхбатҳо мақсади сафари моро ба Афғонистон хеле хуб фаҳмида буд. Бинобар ин ӯ моро барои дидани як тахтасанги катибадор ба меҳмонхонае бурд, ки ин хавлӣ аз онӣ додарзодаи ӯ будааст. Санги мармари зебӯе ба танаи девори хона мазбӯт буд. Умуман, то расидан ба хонаи худ Саид Довудого рабӯтҳо ва боғхоро ба мо нишон дода мегуфт, ки “ин рабӯт аз онӣ додарам, инаш аз онӣ додарзодаам, хоҳарам, хоҳарзодаам” ва ғайра.



Катибаи оромгоҳи Султон Маҳмӯд дар ш. Ғазнӣ

Окибат дохили работи Саид Довудого шудем ва ба ошёнаи дуёми бино, ки хизмати меҳмонхонаро адо мекард, баромадем. Хона бо гилемҳои дастбоф, кўрпачаҳои серпахта, таксариҳои сафедчилд оро ёфта буд. Дар рӯи таксариҳо бо абрешимҳои рангоранг чунин байтҳо дӯхта буданд:

*Хуш омадию хуш шудам з-омаданат,
Ҳазор чони ғиромӣ фидои ҳар қадамат!*

Мавлоно Ҳозиқ хангоми истиқболи муаллифи асари маъруфи “Мунтахаб ут-таворих” – Ҳоҷӣ Муҳаммадҳакимхон, ки аз Байтулло ба Бухоро омада буд, ин байтро кироат кардааст.

Дере нагузашта, ҷою ширинӣ ва китобҳо аз ҳавлии дарун ба назди мо расонида шуданд. Китоб хеле зиёд буд, ҳатто гумон дорем, ки ҳамаи онро Саид Довудого ба мо нишон дода натавонист. Сабаб он, ки шаб наздик омада, вақт аз даст рафта буд. Хангоми хонда баромадан маълум шуд, ки ин китобҳои нодирро ого дар ҷои сернам нигоҳ медоштааст. Афсӯс! Дар байни дастхатҳо як нусха рисолаи Муҳаммад Солеҳ, ки дар боло зикраш рафт ва дастхати ҷолиби диққат “Таърихномаи Балх ва Бухорои шариф” буданд. Дар ин асар тарҷуман ҳоли шахсони алоҳида ва подшоҳони то замони хонадони сулолаи Аштархониҳо гирд омада буданд.

Боз як таърихчан дигар сазовори он буд, ки хонда истифода барем. Ин хотираҳои Абдулбоқӣ, писари қозӣ Шохқулини Шибирғонӣ буд. Аз рӯи гуфти муаллиф, воқеаҳои таърихи Бухоро аз забони Муҳаммадамини Тошкандӣ нақл шуда буд. Хотираҳои Абдулбоқӣ санаи 1090 ҳиҷрӣ (1679-1680 мелодӣ) дошт. Саид Довудого аз кадом як асари хондааш тақдири ғоҷиавини Абдулбоқиро чунин нақл кард. Гуё Абдулбоқӣ ба шаҳри Банораси Ҳиндустон сафар карда, хангоми оббозӣ дар дарёи Ганг ғарқ мешавад. Дар аснои ғарқшавӣ сари худро бароварда гуфтааст:

Дар Банорас Боқие боқӣ намонд,

Хабари ғарқшавии Боқӣ ба занаш расидан ҳамоно, ӯ азми сафари шаҳри Банорас кардааст. Дар соҳили дарёи Ганг зани Боқӣ ҳамаи зебу тиннати худро ба гардан овехта, бо суханҳои зерин худро ба ҷос, ки Боқӣ ғарқ шуда буд, ба дарё мепартояд:

Он қадаҳ бишкасту ин соқӣ намонд.

Гуфтаи Боқӣ ва ҳамсараш як байт шуда, ҳоло дар даҳани халқ мебошад:

*Дар Банорас Боқие боқӣ намонд,
Он қадаҳ бишкасту ин соқӣ намонд.*

Дар хотимаи сӯхбат Саид Довудого ба муаллифи ин сатрҳо дастхати достони “Ҷоми Ҷам”-и Авҳадиро тӯҳфа кард, ки хеле хушхат буда, тақрибан дар асрҳои XVI ё худ XVII китобат шудааст.

Бояд дар хотир дошт, ки ҳар шахсе, ки ба вилояти Балх барои ҷамъ кардани маъхазҳои таърихӣ сафар мекунад, набояд китобхонаи шахсии Саид Довудогоро фаромӯш наояд.

Вақти говгум мо бо Саид Довудого ва писарони ӯ хайрухуш намуда, ба чорраҳаи деҳаи Дехдодӣ омадем. Вале мошин набуд. Як даста ҷавонон дар сари пули наҳри деҳа саргарми сӯхбату фарки ханда буданд. Мо аз онҳо аз ҷиҳати мошин савол кардем. Дар ҷавоб гуфтанд, ки дер шудааст ва пайдо кардани мошин то Мазори Шариф маҳол аст.

Вакте аз Иттифоқи Шӯравӣ будани моро афғонбачаҳо донистанд, наздиктар омада, кӯшиш мекарданд, ки моро хотирҷамъ гардонанд. Яке мегуфт, ки агар мошин наёбед, дар ҳамин наздикӣ хонаи мутарвон аст ва онҳо аз ӯ илтимос мекунанд, ки моро ба манзил расонад. Дигар ҷавоне наздик омада гуфт, ки “Огоён! Шумо меҳмони олиқадр будаед, хуб мешуд, ки як шаб дар деҳи мо меҳмон шавед. Ман гӯсфанд надорам, ки бароятон қурбон кунам, вале мурғе пайдо мекунам, ки бо ҳам таоми гарм хӯрем.” Ба ҳамаи ин меҳробониҳо мо изҳори ташаккур намуда, ба онҳо фаҳмонидем, ки ҳамин шаб ба Мазори Шариф расидани мо зарур аст, чунки фардо сахарӣ мебояд ба сафари Хирот камар бандем. Ниҳоят як автобус аз тарафи шаҳр омад ва ҷавонони Дехдодӣ аз мутарвони он илтимос намуданд, ки моро ба Мазори Шариф расонад. Бевақтии шаб воридаи ин шаҳр шудем.

ҶАШНИ НАВРӯЗ

Ҳанӯз як рафиқам дар Маскав маслиҳат дода буд, ки агар муяссар гардад, иди Наврӯзро дар Мазори Шариф истиқбол гирам. Ҳамаи ҷаҳ рӯзе, ки мо дар ин шаҳр будем, наздик омадани ид ва тайёриро ба ин ҷашн ҳис мекардем. Дар рафтаи мисгарӣ сархонаҳои зиёди калону хурдро дида будем. Дутои он аз қадим одам ҳам баланд буданд. Баъд фаҳмидем, ки ин сархонаҳоро

мисгарон барои гумбазҳои Равзаи Шариф тоза ва сафед кардаанд. Ман бори аввал дастаи одамонро дидам, ки бо ниҳоятӣ ҷобуқӣ аз як нӯги банд дошта, ба болои гумбази қошиқорӣ баромада мефаромаданд. Ба ғайр аз сархонаҳо ин одамон ба ҳарчо-ҳарҷон гумбазҳо шаддаи ҷароғҳои электриқиро кашол мекарданд.

Аз Қобул театри драмавӣ омада, дар сахнаи кинотеатр песан драматурғи Озарбойҷон Шамхалов “Хушӯ” – (“Хушдоман”)–ро намоиш меод. Бо артистони ин театр тамошобинони тоҷик дар рӯзҳои сафари ҳунарии он дар шаҳрҳои Иттифоқи Шуравӣ ошно шуда буданд. Хурсандибахш аст, ки дар сахна нахшҳои занонро ҳуди онҳо бисе бо маҳорат иҷро карданд. Ва ҳол он ки соли 1959 дар сахнаи театри Қобул роли занонро мардҳо иҷро карда буданд. Рӯзномаи вилоятӣ, ки “Бедор” ном дорад, якҷанд рақамашро ба иди Наврӯз бахшида, ҳар ҳел мақолаву шеърҳои шоирон ва расми гули лоларо ҷоп карда мебаромад. Дар кӯчаҳо миқдори одамон, дӯконҳои аттории сайёр рӯз ба рӯз зиёд мешуд. Дар навбати худ, нархи озуқа ва дигар молҳои барои аҳоли дарқорӣ меафзуданд.

Дар Мазори Шариф одат будааст, ки ҳар як сокини шаҳру деҳоти дар мусофират буда бояд рӯзҳои ҷашнгирии Наврӯз ҳатман ба хонаи худ, назди оилааш баргардад. Аз ҳамин ҷиҳат Саид Довудого аз Қобул расида омада буд. Боз як китобфуруш ҳам, ки мо дар иштиёқи дидани китобҳои ӯ будем, аз Эрон расида омад.

Барои ҷашн гирифтани иди Наврӯз ба шаҳри Мазори Шариф ихлосмандон на танҳо аз шаҳру деҳаҳои Афғонистон, ҳатто аз мамлакатҳои ҳамсоя Эрон, Ҳинд ва Покистон меомадаанд (Баъзеҳо барои зиёрати қабри ҳазрати Алий, аксар барои аз маврид истифода намуда моли худро фурухтан).

Дар идораи вилоятӣ ба мо ҳабар доданд, ки агар тамошо карданӣ бошем, рӯзи иди Наврӯз, 21 моҳи март, бояд пагоҳӣ соати 6-30 дақиқа дар назди дарвозаи Ҷаҳорбоғи Равзаи Шариф ҳозир шавем. Мувофиқи маслиҳати пешакӣ меҳмондори мо оғои Раҷабшоҳ соати 6 пагоҳӣ мебоист-моро дар бозори гилеифурушӣ истиқбол гирад.

Рӯзи 21 март, рӯзи Наврӯз ҳам расид. Аммо, афсӯс, ғлаби дароз барф борида, рӯи заминро қабати ғафси он пушонида буд, ки албатта дар ин ҳавои сард аз кӯча баромадан дар хона нишастан айнӣ муддао мебуд. Вале ҷӣ илҷ, ба ҷои ваъдакардамон бояд расид. Рафиқи душанбегнам Ёқубҷон Одинаев низ бо мо ҳамроҳ шуд. Дар кӯча ҳазорон мошинҳои гуногунтама, автобусҳо,

мошинҳои сабукрав ва боркаш садди роҳ шуда буданд. Онҳо тамошобинон ва ихлосмандонро аз ҳар чой оварда, то ба охир расидани маросими чашағири мунтазири мусофирон меистоданд.

Бо машаққате аз пешу ақиби мошинҳо тақрибан як километр рохро тай карда, оғои Раҷабшоҳро пайдо намудем. Акнун то дарвозаи Чаҳорбоғ аз катори селани одамон гузашта тавониستان лозим буд. Ҳоло фаҳмида шуд, ки барои чӣ ин қадар барвақт ҳозир шудани мо лозим буд! Агар дер мекардем, ба дарвозаи номбаршуда роҳ пайдо кардан аз имкон берун буд. Кӯчаҳо, рӯи бомҳои дӯконҳо ва биноҳои истиқоматӣ, шохҳои дарахтон, рӯи боми мошинҳо пур аз одам буданд. Чуноне ки мегӯянд, дар атрофи Равзаи Шариф “замин кафида одам рӯида буд!” Бисёр касон бо аҳлу аёл, кӯдакони худ чанд рӯз пеш омада будаанд. Онҳо кӯрпа ва намадҳои пора-порашударо пушт карда меташтанд. Аз тар будани сару либос маълум буд, ки ин мусофирон шабро дар зери осмон ва рӯи барф гузаронидаанд.

Мо дохили “хавлӣ”-и берун шудем, ки он ниҳоят васеъ буда, якчанд гектар майдонро ишғол карда буд. Ба ин майдон ҳар кас метавонист дарояд. Вале ба хавлини дарун бе рухсат ҳеҷ кас даромада наметавонист. Онро сипоҳиён ва қувваҳои тартибнигоҳдорин шаҳр – полис ва жандарм муҳофизат мекарданд. Баъд аз каме интизорӣ аз даруни ҳамин хавлӣ офицер баромада, савол кард, ки “Меҳмонони тоҷикистонӣ кӣ ҳастанд?” Оғои Раҷабшоҳ моро нишон дод. Аз ақиби офицер мо дохили хавлини дарун шудем, вале боз як катор панҷараи оҳанин садди роҳ шуда буд. Аз кучое қумондони шаҳр (сардори полисия) ҳозир шуда, моро аз ин панҷара низ гузаронида, ба назди минбар, ба маркази маросими ид ҳамроҳ бурд.

Дар ин чой минбари ҷубин сохта, онро бо матои сурху сабз печонида буданд. Минбар дар миёнаи саҳн, рӯбарӯи панҷараи оҳанин чаҳорум меистод. Дар даруни панҷараи нукрагун як нӯги ҳодаи баланд ҳобида, нӯги дигараш ба айвони бинои муқобил рафта мерасид. Дар ҳамин нӯги ҷуб рӯймолҳои рангоранг баста буданд. Танаи ҷуб низ латтапеч шуда буд. Мақсади ин маросим ва ҳаман тайёри ва тамошо бардоштани ҳамин ҳода буд, ки гӯё латтаҳои рӯймолмонанди дар нӯгаш буда “чандан муборак” ё худ алами ҳазрати Алий будааст. Аммо кадоме аз ин латтаҳои ҳозиразамон “чандан муборак” буд, мо нафаҳмидем.

Барфи атрофи минбар ва панҷараи чаҳорумро одамон ҳарчо-ҳарчо хирман кардаанд. Ду одам бо як аробача ба кашонидани

барф машгул буданд. Агар бо хамин сурат барфро бадар кардани бошанд, мебоист, ки маросимро ба нимаи дуёми рӯз гузоранд! Ибро хис карда, аз кучое якчанд занбарҳои аз навдаи дарахт бофташударо оварданд. Ба кори барфбардорӣ шахсони дигар низ ширкат намураданд. Вале хирманҳои барф боз боқӣ монданд.

Якчанд марди ба хизмат ҳозир дар тан ҷомаҳои сурхи якхела дошта, дар банди дасти чапашон латтаи сабз баста буданд. Дар рӯи ин латтапораҳо калимаи "мутавааллӣ" намура меистод. Либоси онҳо гӯё маросими идонаро нишон дода, дар навбати худ барои озод даромада баромадан ба ҳавлии даруни Равза рухсатнома буд. Барои мо ҳамаи воқеаҳои дар ин ҷо содиршуда нав буд. - Бинобар он гарки тамошо ва машғули аксгирӣ будем. Ногаҳон корманди рӯзномаи «Бедор» оғои Муҳаммад Умар омада, охишта оғоҳ намуд, ки аз зери девори Равза каме дур шавем, то ки аз рӯи бом хангоми тоза кардани барфи он чизе ба сарамон наафтад. Мо барои меҳрубонии оғо ба ӯ миннатдорӣ изҳор намуда, ҷои дигар рафтани шудем, ки кумондон аз сахни ҳавлӣ ба шахсони дар рӯи боми Равза истода бо овози баланд фармон дод, ки эҳтиёт кунанд ё худ дар он қисме, ки мо истода будем, корро бас кунанд.

Маросим мебоист соати 8-30 дақиқа оғоз ёбад. Ханӯз зиёда аз як соат вақт монда буд, ки оғои Рачабшоҳ аз сабаби сардӣ хаво моро барои гарм шудан ба яке аз хучраҳои Равзаи Шариф тақлиф намуд.

Дар масҷид ва мадрасаҳои шаҳрҳои Тоҷикистон ва Ёзбекистон хучраҳои асри миёнагӣ ҳоло ҳам зиёд боқӣ мондаанд ва онҳоро бисёр қасон дидаанд. Дар ин хучраҳо қасе зиндагонӣ намекунад ва тарзи рӯзгузарониро дар онҳо танҳо аз китобҳо ҳида метавонем. Бинобар он хунок нахӯрда бошем ҳам, ҳиссиёти кунҷовӣ галаба карда, хостем хучраи "амалкунанда"-ро бинем ва аз ин рӯ тақлифи мизбониро қабул кардем. Хучра дари дуқабатае дошт, ки аз оҳану ҷӯб сохта шуда буд. Дохили хонача шудан ҳамоно "аз карда пушаймон шудем". Хучра даричаи рӯшноидоҳанда надошт. Аз сабаби баландии сақф як лампаи хурди электрикӣ (шояд 25 ват. бошад) онро равшан карда наметавонист. Барои гарм кардани хучра як плитаи электрикӣ гузошта буданд, ки дар рӯи он ҳозирон пойафзоли худро меҳушконидаанд, чарму резин ба оташ расида месӯхт ва хучраро балбӯй мекард. Хучра ду-дуним метр дарозӣ, якуним метр пахноӣ дошт. Дар рӯи кӯрпачаҳои чиркинӣ якқабата се нафар хобида, ду нафар нишаста буданд ва як нафари дигар рост меистод. Одамони хобидаро

базӯр хезонида, барои нишастани мо ҷой ҳолӣ карданд. Одинаев дар назди дариҷаи даромад барои рост истодан базӯр ҷой пайдо кард. Вақто ки ҷашмонамон каме ба торикӣ одат кард, сокинони хучраро дида тавонистем. Се нафари он мӯи сарашон расида то болои ҷашм буд. Илова бар он, яке аз онҳо саросема ба сараш мӯи сохтаро (парик) кашид, ки ҳайбаташ дучанд афзуд. Фаҳмидан душвор буд, ки онҳо ҷӣ навъ касонанд ва сабаби дар ин хучра сокин шуданашон чист? Манзараи дохили хучра дилгиркунанда буд, бинобар он мо бо ҳамроҳии рафиқ Одинаев зуд берун омадем.

Ним соат пеш аз саршавии маросим ба болои минбар ноиби шӯъбаи вилоятии матбуот ва маданияти Афғонистон Ҳоҷа Зиёваддин Корвонӣ баромада, аз девони Ҳофиз ва асарҳои динӣ порчаҳо хонд. Як даста сарбозони мусаллаҳ бо мусикӣ аз дарвозаи Ҷаҳорбоғ омада, дар ақиби минбар саф кашиданд. Аз тарафи муқобил як даста ҷавонон низ саф ба саф ҳозир шуданд. Онҳо аъзон анҷумани “Бойскаут”-и Афғонистон буда, бо латтаҳои рангоранги дар гарданашон мисли галстук басташуда аз дигарон фарқ мекарданд. Вазифаи аскарон ва ин ҷавонписарон нигоҳ доштани тартиб, мудофиаи волии вилоят ва наздикони ӯ ва аз афти қор, ҳашамати ҷаширо дучанд кардан буд.

Оҳиста-оҳиста миқдори одамон дар атрофи минбар зиёд шуд. Баъзеҳо даст дар сар дошта, такрор ба такрор бо овози баланд “ё Оллоҳ, ё Оллоҳ” гуфта, ба дари Равза наздик мешуданд. Аз даҳони баъзеи онҳо кафк мебаромад, ҳудро беҳуш месохтанд, боз ба пой истода “суруд”-и ҳудро такрор ба такрор меҳонданд. Ба сари яке аз онҳо рӯймоли абрешиммонанд партофта, аз болои он ҳалқаи латтагиро гузоштанд. Зеби сари ин одам ба каллапӯши аҳолии мамлакатҳои араб монанд буд. Баъд аз анҷом ёфтани ин маросим ин шахс оҳиста-оҳиста “ё Оллоҳ” гӯён ба гӯшаи айвони Равза ҳудро гирифт, ки он ҷой камбарф ва гармтар буд.

Як нафари дигар аз бағал Куръонро бароварда, онро ба сӯи “қабр”-и ҳазрати Алӣ дароз карда, ҳазрати Алиро бо Куръон қасам додан меҳост, то ки ӯ “занонро мутеи мардон гардонад”. Аҷоиботи ин рӯз зиёд буд!

Дар айвони рӯбарӯи Равза як гурӯҳ занони бечодар пайдо шуданд. Аз афташ, ин занони соҳибмансабони вилояти Балх ва меҳмонони онҳо буданд. Аз ҳамон ҷой соати 8-30 дақиқа волии вилояти Балх низ баромад. Сардори аскарон ба ӯ рапорт дод. Оғои Корвонӣ ба як нафар қорӣ сухан дод. Ӯ баромада, аз Куръон қироат кард. Вале на ҳудаш ва на касе аз ҳозирон даст ба рӯй

набурданд, фотиҳа накарданд. Навбат ба волии вилоят расид. Ӯ фармони подшоҳ Зоҳиршоҳро ба муносибати иди Наврӯз хонда дод. Баъди воли генерал, шояд фармондеҳи қувваҳои мусаллаҳи вилояти Балх бошад, табрикнома ба фармони худро хонда дод. Дар хотима суханро боз ба қорини дигар доданд. Ӯ аз Қуръон қироат карда, дар бораи эҳтиёҷи халқ, сахигӣ, ғамхорӣ нисбат ба қашшоқон сухан гуфта, илова намуд, ки эҳтиёҷҳои мо аз гуфта ҳам зиёданд ва онҳо аз мо дида ба худо зиёдтар маълуманд. Хулоса, эҳтиёҷмандон ва қашшоқон умеди худро ба худо банданд!

Навбат ба бардоштани «чанди муборақ» расид. Азбаски чӯби он дароз буд, ба нӯги аламдори он се бандро баста; дуи онро ба рӯи боми Равза ва якашро дар сахни ҳавлӣ ду-се кас бардошта меистоданд. Нӯги ҳодаро ба рӯи чорчӯба имоми Равза ва шахси дигар сардори дини ислом дар вилояти Балх, баланд кардан ҳамон одамон банд дар даст бандҳоро мекашиданд ва «чанди муборақ» сар ба боло мерафт. Дар ҳамин асно ҳамаи ҳозирон овозҳои гӯшкаркунанда бароварда, дасташонро ба ҳаво бардошта буданд. Ҳар кас кӯшиш мекард, ки худро ба панҷараи ҷаҳорум, ки даруни он чӯби «чанди муборақ» рост шуда буд, расонида ин чӯбро зиёрат кунад. Хучуми одамон аз чор тараф сар шуда буд. Аскарон, полисия ва ҷавонони ғалстукдор ихтиёри тартибнигоҳдориро аз даст дода буданд. Ду қатор панҷараи оҳанин зери по шуда, ҳавлии беруни Равза бо ҳавли дарун як шуд.

Мо кӯшиш намудем, ки «ҷони худро» ҳалос кунем, то ки зери пой намонем. Илоче карда, зери девори Равза охиста-охиста ба сӯи дарвозаи Ҷаҳорбоғ наздик омадем. Ҳамин вақт аскарони сафкашида бо мусиқӣ ва байрақ ба сӯи ҳамин дарвоза омаданд. Якҷанд нафар аз ҳозирон ба алами сарбозон даст дароз карда, хоستانд порчае ба худ гиранд. Вале аскарҳо алами худро ихота намуда, ба тудӣ аз худуди Равза берун шуданд.

Дар рӯбарӯи дарвозаи Ҷаҳорбоғ чиллаҳонаи Равза мавҷуд будааст, ки дар болои панҷараи айвони он се ҳодаро рост карда буданд, ки ҳар кадом дар нӯгҳоишон латтаҳои ранга доштанд. Дар зери ин ҳодҳо, дар болои панҷара 5-6 кас, шояд кормандони Равза бошанд, нишаста латтаҳои мефурӯхтанд. Садҳо одамон дастонашонро ба сӯи онҳо дароз мекарданд. Зери алам нишастагон пудҳои дарозкардари гирифта, аз латтаҳои ҳодҳо ва зиёдтар аз қисаҳои худ порчаҳои матои алмосу нейлонро барои табаррук ба ихлосмандон меодаданд.

Оқибат аз дарвозаи Қосимхонӣ ба саҳни васеи Равза баромадем. Дар ин ҷой низ савдо дар авҷ буд. Покистониҳо дар рӯи барф ништа, тӯмор мефурӯхтанд. Яке аз онҳо суруд хонда, ба коғазҳои дар пешаш буда ишора мекард. Мазмунӣ суруди ӯ номҳои ҳама гуна касалиҳо буд. Коғазҳои ба фурӯш пешбинишуда гуё кудрати “муолиҷа” кардани мардумро доштанд. Дар рӯи ин коғазҳо акси Макка, Мадина ва панҷаи одам дида мешуд, ки ҳазорҳо нусхаи онро дар кадом як типография ҷоп карда буданд. Аз ништастагон яке варақи коғазро гирифта, таҳ мекард, дигараш онро ба даруни куттичаи тунукагӣ андохта, ба шахси сеюм дароз мекард, вай даҳони куттичаро маҳкам карда, ба талабгори ба ивази пул месупорид. Ҳамаи ин кор барои пул буд.

Суфӣ васеъро дар як ғӯшаи ҳавлӣ аз барф тоза карда буданд. Одамони пулдор аз дӯкандорон арзан харида, ба рӯи ин суфа, ки пур аз кабутарҳои сафед буд, мепошиданд. Дар ин рӯз кабутарон шикамсертарин ҷонварон буданд.

Дар саҳни ҳавлӣ ва дар кӯчаҳо ҳарҷо-ҳарҷо даҳҳо нафар одамон ҳалқа зада менишастанд. Дар даруни давра дарвешӣ дар даст табарчадор вазъ мегуфт. Ӯ аз як тарафи давра ба тарафи дигарӣ он тез-тез ҳаракат карда, овозашро пасту баланд мекард ва табарчаро гоҳ ба ҳаво бардошта, аз ҳаёти “авлиёҳо” ҳар хел ривоятҳо нақл мекард.

Асосан ҷашигирии иди Наврӯз дар шаҳри Мазори Шариф аз ҳамаи иборат буд.

Сафари мо дар вилояти Балх хотима меёфт. Ба мо дозим буд, ки яке аз шаҳрҳои Хуросон – Балхро тарк намуда, ба шаҳри дигарӣ он – Хирот раҳсипор шавем.

ДАР САРИ ТУРБАТИ БУЗУРГОН

Кишвари Хуросон бо шаҳрҳои қадимаи худ Нишопур, Балх, Марв, Машҳад ва махсусан марказаш шаҳри Хирот дар таърихи тамаддуни инсонӣ ҳиссаи оламшумул гузоштааст. Хирот, ки дар ҷорраҳи тичоратии Шарқу Ғарб, Шимолу Ҷануб воқеъ аст, дар давоми асрҳо, алалхусус пас аз истилои арабҳо дучори ҳодисаҳои мудҳишӣ шуд. Воқеаҳои зерини таърихӣ, ки баъд аз

барқароршавин дини ислом дар ин сарзамин сурат гирифтаанд, шохиди ин гуфта аст.

Арабҳо Хиротро соли 652, яъне 45 сол пеш аз шаҳри Балх на тақрибан 150 сол пеш аз баъзе шаҳрҳои ҳозираи Тоҷикистон ишғол кардаанд.

Дар давоми асри X Хуросон яке аз вилоятҳои давлати Сомониён ба шумор рафта, тобон сипаҳсолор буд. Сулолаи хонадони Фазнавиён ва Салҷуқиён дар талоши салтанат бо зарби тег чои якдигарро ишғол намуда, ҳар қадом кӯшиш кардаанд, ки Хуросон, ин вилояти қадимаи зироатӣ, дар қаламрави онҳо бошад.

Вале дар миёнаи асри XII дар вилояти Ғур сулолаи нав Ғуриён худро аз ҷиҳати иқтисодӣ мустақкам намуда, аз итлоати Фазнавиён беруи мешаванд. Солҳои 1175-1176 Ғиёсиддин Муҳаммади Ғур шаҳри Хиротро ишғол намуд. Ба ҳайати давлати Ғуриён қисми Тахористон-Шугнон, Ваҳон ва дигар вилоятҳои минтақаи Хиндукушу Помир дохил мешуданд. Дар замони ҳукмронии Ғуриён Хирот яке аз шаҳрҳои қалони тижоратӣ ва маданияи вилоят ба шумор мерафт. Аз ин давра дар ин шаҳр якҷанд осорҳои антиқӣ то замони мо боқӣ мондааст. Бояд гуфт, ки ҳукмронии Ғуриён дер давом накард, зеро дар шимол – дар Хоразм душмани тавоно пайдо шуда, қасди ишғоли Мовароуннаҳр Хуросон кард. Ба хонадони Хоразмшоҳҳо муяссар шуд, ки дар ибтидои асри XII ҳукмронии хонадони Ғуриёро барҳам дода, тақрибан тамоми хоки ҳозираи Афғонистонро ба зери ҳокимияти худ гирад.

Ҳукмронии ин хонадон низ дар Хуросон дер напояд. Муғулҳо баъди хунрезӣ, ҳаробкорӣ ва хоку тӯроб намудани шаҳри деҳаҳои Мовароуннаҳр ба хоки Афғонистон дохил шуданд. Аҳолии Хирот ба муғулҳо муқобилияти сахт нишон дод. Ба муғулҳо лозим омад, ки Хиротро ду маротиба забт кунанд. Баъд аз забти соён дар соли 1222 шаҳри Хирот ба ҳок яксон шуда, аҳолиаш ҳар сӯ фирор кард. Дар бадали 14 сол (аз соли 1222 то 1236) ин шаҳри қадима ба қабристон монанд гашт. Аз сабаби гаштани биноҳо, ҳаробшавии ҷӯйборҳо кӯчаҳои шаҳр қасногузар шуданд. Ба гуфти Сайфӣи Ҳиравӣ, баъд аз ишғоли муғулҳо аз музофоти Балх то сарҳади Домгон мардум гӯшти одам, сағ ва турбаро мехӯрданд. Муғулҳо ҳазорҳо қосибони ҳунарманди Хиротро асир карда, ба Муғулистон кӯчонида бурданд.

Зулими ҳокимони муғул то барқарор шудани сулолаи Курдҳо (соли 1248) давом кард. Курдҳо Хиротро маркази давлати худ интихоб карда буданд. Вале душмани пурқуввати дигар – дала-

ти Хулагуҳои Эрон низ инкишофи ин шаҳрро ҳамчун маркази тичоратӣ намерофт. Аз ҳамин сабаб Ҳирот борҳо хароб ва аз нав обод шудааст. Масалан, соли 1270 бо фармони Абақхони Хулагу (1265-1282) ҳамин аҳолии Ҳирот аз шаҳр ба дарға карда мешавад. Баъд аз ду сол худӣ ӯ фармон додааст, ки сокинони шаҳрро ба ҷойҳои худ баргардонанд. Иҷрои ин ду фармон бо гуфтан ва навиштан осон аст. Бешубҳа, дар бадалӣ ду соли беҳонумонӣ садҳо бенавоён аз ғуруснагӣ, саҳтии рӯзгор, сармову гармо ҳалок шуданд. Ҳеҷ кас ҳеҷ вақт гуфта наметавонад, ки чӣ миқдор хунарианду қосибони моҳир бе ҳеҷ сабаб дар он солҳо ба ҳок супурда шуданд. Яке аз сабабҳои ин хунрезӣҳо ноиттифоқии миллӣ буд. Дар давлати Хулағуҳо роли асосиро аристократияи муғулий-туркӣ мебозид, дар каламрави Ҳирот бошад, аристократияи тоҷику ғур.



*Санги сари қабр аз маҷори имом Соибӣ
Калон дар ҷануби-ғарби
ш. Сарипул*

Танҳо дар ибтидои асри XIV Хулағуҳои Эрон ба ҳокимони курд тан дода, бо онҳо созиш карданд ва аз ҳуҷумҳои харобиовар ба Ҳирот даст кашиданд. Давраи ҳукмронии курдҳо дар Ҳирот давраи оҳиста-оҳиста аз шикасту реҳт ва харобиҳои замони муғулҳо раҳо ёфтани Хуросон мебошад. Яке аз сабабҳои аз нав ба маркази савдо ва хунариандӣ мубаддал шудани Ҳирот набудани рақобат аз тарафи дигар шаҳрҳои Хуросон – Марв ва Балх буд, ки онҳо баъд аз истилои муғулҳо ҳанӯз ба ҳолати пешини худ наомада буданд.

Вале аз замони эмин ёфтани аз зулм ва тохтутозҳои Хулағуҳо дере нагузашта, ба сари аҳолии Хуросон ва Систон фалокати навомад ҳуҷуми Темурланг аз Осиёи Миёна сар зад.

Шаҳри Ҳирот истехкоми хуб дошт, қалъаи Ихтиёрддин барои душманон дастнорас буд. Вале Темур ҳиротиёро бо ҳар ҳел ваъдаҳо фирефта, соли 1381 шаҳрро ишғол кард. Дар замони ҳукмронии Темур шаҳри Ҳирот рӯ ба тараққӣ ниҳод. Сабаби он

дар натиҷаи истилои Хоразм ва Ӯрдаи Тило ба тарафи ҷануб кӯчидани роҳҳои савдо буд. Ғайр аз ин, Темур Хиротро шахри маъмури ғиёб кард. Дар он ҷой писари ӯ Мироншоҳ ҳукмронӣ мекард. Дар замони ҳукмронии писари дигари ӯ Шохруҳ Мирзо Хирот маркази давлати Темириён ба шумор рафта, ба яке аз шаҳрҳои калони сернуфус ва маркази тиҷоратӣ дар Шарқи Наздик ва Миёна мубаллағ гардид.

Дар Хирот касбу касибӣ ба дараҷаи баланди тараққиёти замони худ расида буд. Зарфҳои биринҷӣ, сафолӣ, матоҳҳои бофандагон ва ашёи заргарон, санъати хаттотӣ, наққошӣ, ҳаҷҷорӣ ва миннатурӣ писанди мардуми ҷаҳон гардид.

Маҳорати касибони Хиротро аз мисолҳои зерин тасаввур бояд кард.

Темурланг яке аз ҳешовандони худро ба никоҳи писари малики Хирот Пир Муҳаммад мебарорад. Иштироки касибони шаҳрро дар маросими тӯй муаррихи асри XV Ҳофизӣ Абӯ ҷунин тасвир кардааст: ҳар як фирқаи касибон мувофиқи касбу кори худ намоиш аҷиб ба роҷа буданд. Масалан, навиҷҳои нави ғӯла буданд, ки намуни кӯши боҳашаматро дошт, ғӯлаҳои аз пахта маноре бино карда буданд, бофандаҳо дӯкони худро ба раста бароварда, дар айни ҳаракат кардан матоҳ мебофтанд.

Муаррихи дигар Абдурраҳмон Самарқандӣ овардааст, ки соли 1469 ба шарафи таваллуди яке аз шохзодагон дар Хирот тӯй тамошо дода буданд. Дар он нис касибон ҳунари худро намоиш доданд. Ҳунари ном устои исфаконӣ зарфҳои барои шароб сохта буд, ки дар гирдоғири он 32 намуни касбу кори касибони ҳамон давра тасвир шудааст. Аз байни онҳо наҷҷор, оҳангар, дӯзанда ва ғӯлаҳои ҷунон устакорона тасвир шуда буда буданд, ки ҳамчун ҷисми зинда ба назар мерасиданд. Ин зарфҳои подшоҳ дидан замон ба ҳарамсарои худ бурдааст.

Меъморони номӣ, монанди Қавомаддин, иморатҳои боҳашамате бино кардаанд, ки ҳоло ҳам байроҳҳои онҳо бинадари ба ҳайрат меғӯзоранд. Инкишофи санъати меъморӣ, касибӣ, наққошӣ ва ғайра дар замони ҳукмронии Султон Ҳусайн Бойқаро (1469-1506) ва вазири ӯ Алишер Навоӣ ранги нави мегирад. Дар асри XV ва ибтидои асри XVI олимони ва шоирони Хирот асарҳои беэволи худро офаридаанд. Бехтарин намунаи ин асарҳо мероси Ҷомӣ ва Навоӣ мебошад. Дӯстии ин ду бузургвор раҷи дӯстии ду халқ – халқи тоҷикӣ ӯзбек шудааст.

Ҳудоса, дар замони ҳукмронии сулолаи Темириён шахри

Ҳирот ба маркази давлати Темур - шаҳри Самарқанд монандӣ дошта, ҳатто аз он як дараҷа пеш гузашта буд. Сабаб он буд, ки баъд аз қушга шудани Улутбек расадхонаи ӯ хароб шуда, олимон, шоирон ва санъаткорон Самарқандро тарк карда буданд.

Нашъунамои Ҳирот низ тӯл нақашид. Дар замони истилои Шайбониҳон (соли 1507) Ҳирот хоку тӯроб шудааст. Агар таърихи ду шаҳр – Самарқанду Ҳиротро бо ҳам муқоиса кунем, равшан аён мегардад, ки тақдири онҳо ба ҳамдигар монандӣ дошта, ҳиссаашон дар таърихи халқҳои Мовароуннаҳру Афғонистон як хел аст. Бинобар ин афғонҳо баробари шаҳри Ҳирот Самарқандро низ меписанданд. Масалан, олими намоёни Афғонистон Абулҳайи Ҳабибӣ хангоми аввалин сафари худ ба мамлақати мо соли 1944 дар бораи шаҳри Самарқанд чунин гуфтааст: «Шаҳри Самарқанд бо таърихи мамлақати мо пайванди ногузастанист ва макотиби ҳунарии Самарқанду Ҳирот ва тамоми Афғонистон чи дар замони қадим ва чи дар қуруни васатӣ манобеи муштарак ва сабки воҳид доранд ва аз қамолу қамолӣ муштарак сарчашма гирифтаанд. Ва ҳам маношӣи фикрии таърихи мардҷуми мо ва Мовароуннаҳр муштараканд.» (Жур. «Садои Шарқ», № 8, 1972, сах. 28). Бинобар он агар мо номи шаҳри Ҳиротро ба забон гирем, беихтиёр як давраи муҳими таърихи халқҳои Мовароуннаҳр ба хотир меояд. Дар Тоҷикистон қасони зиёд ақсари аз сафари Афғонистон баргаштагӣҳоро мефурсанд, ки «Ба Ҳирот рафта будед?» ё худ «Ҳиротро дидед?»

Ман дар иштиёқи дидани ин шаҳр будам. Соли 1959 дидани Ҳирот муяссар нагардид. Инак, баъд аз сенздаҳ сол дидани ин шаҳр ва шинос шудан бо маъхазҳои таърихӣи он муяссар шуд. Самолёти «Як-40» дар зарфи як соату 20 дақиқаи парвоз моро аз шаҳри Мазори Шариф ба шаҳри Ҳирот овард. Ман ва ҳамсафарам Абдуқодир Ҳайитматовро мутахассисони шӯравӣ, ки дар ин шаҳр зиндагӣ мекарданд, пешвоз гирифтанд. Мо аз фурудгоҳ бо роҳи мошингарди Ҳироту Қандаҳор, ки онро бо ёрии инженерон ва техникаи шӯравӣ сохтаанд, ба маркази шаҳр (16 км) равон шудем. Дар роҳ мутахассисони мо аз қори худ дида бештар дар бораи мусибати ба сари ҳиротӣён омада нақл мекарданд ва оқибатҳои обхезии аввали баҳорро нишон меоданд.

Манзари кӯчаҳо барои тамошо қандон мувофиқ набуд: ҳона ва ҳавлиҳои хароб, деворҳои обқанда, садҳо қасони беҳонумон ва ба нон мӯҳтоҷ ҳар замон ба назар мерасиданд. Ду соли охир ақсари вилоятҳои Афғонистон, аз ҷумла Ҳиротро, хушқасоӣ фаро

гирифта буд. Офати табиӣи дигар – обхезӣ дар аввали баҳор бадбахтиӣ нав овард. Доир ба оқибати обхезӣ ва хонахаробии бошандагони шаҳру деҳот ҳатто рӯзномаҳои Афғонистон дар зерӣ сарлавҳаи фалон деҳ “дар домани марг” хабарҳо нашр карда, одамонро ба ёрӣ даъват менамуданд.

Илова бар ин, дар натиҷаи обхезӣ роҳҳои мошингард, аз он ҷумла роҳи байни Ҳирот ва Кушкаи Туркменистон аз кор баромада, дар шаҳр сӯзишворӣ, махсусан бензин намерасид. Дар натиҷа нархи бензин баланд шуда, баъзе мошинҳо аз кор монда буданд.

Инженерони роҳсозӣ шӯравӣ ҳамаи ин мушкилиҳои хиротиёро ба ҳисоб гирифта, кӯшиш мекарданд, ки ҳарчи зудтар ба онҳо кӯмак расонанд. Тамоми қувва ва техника барои бартараф намудани харобаҳои роҳи Ҳирот-Кушка сафарбар шуда буд. Ҳатто аҳли оилаи мутахассисони шӯравӣ ба ёрӣ омада буданд. Онҳо дар хонаҳое, ки худ истиқомат доштанд, якҷанд оилаи афғонҳоро ҷой дода буданд. Ҳамин тариқ, дар хонае, ки барои як оила пешбинӣ шуда буд, 2-3 оила ҷойгир буданд. Одамони шӯравӣ мушкилии ба сари халқи афғон омадаро бо ҳам меиданд.

Офати табиӣ дигар вилоятҳои Афғонистонро низ фаро гирифта буд. Ҳукумати подшоҳӣ имконияти аз озуқа таъмин намудани аҳолиро надошт, бинобар он аз дигар мамлакатҳои ҷаҳон ёрӣ талабид. Ҳукумати Шӯравӣ фалокати ба сари мардуми афғон омада ва мурочиати ҳукумати онро ба инобат гирифта, қарор дод, ки аввало ба районҳои шимолӣ Афғонистон, кӯхистони дурдасти бериҳои он мадад расонад.

Мошинҳои пур аз озуқа ҳатти сарҳади ду мамлакати ҳамсояро аз ҳудуди Помир бурида гузаштанд. Аз тарафи дигар, аз ҳудуди райони Қалъаихумб вертолётҳо бо орду биринҷ ва дигар лавозимоти рӯзгор ба дигар самти дарёи Панҷ парвоз мекарданд. Аз рӯи нақли вертолётчиён, онҳо ба хунукӣ ва шароити номусоиди обу ҳаво нигоҳ накарда, ҳар рӯз 30 маротиба ба Афғонистон бор бурда, ҷамъ 140 маротиба аз ҳатти сарҳад гузаштаанд. Дар шароити зимистон ва дар ихтоси кӯҳҳои осмонбӯс кори наҷиби одамони шӯравӣ ҳайратовар буд.

Дар кӯчаҳои Ҳирот мошинҳои зиёди боркаши пур аз ғалла ва дигар озуқаворӣ дида мешуданд, ки онҳо барои ёрӣ аз дигар шаҳру деҳоти Афғонистон ва бештар аз мамлакатҳои хориҷа омада буданд. Шабе ба ҳуҷраи истиқомати мо ҳамроҳи соҳиби меҳмонхонаи “Соланг” ду шахс даромаданд. Маълум шуд, ки

мусофирон аз Республикаи Халкии Булғория барои ёри ба Ҳирот озука оварда будаанд. Надонистани забони форсӣ онҳоро ба назди мо оварда буд. Ба кавли рафикони булғорӣ, сафари онҳо 29 рӯз гул কাшида, дар ин муддат онҳо ба воситаи Туркия ва Эрон садҳо километр роҳро тай карда омадаанд. Боварӣ дорем, ки ҳиротиён ранҷи роҳи якмоҳаи ин ду ҷавони булғорӣ ва ҳамаи ононро, ки дар рӯзҳои мушкили ба сари онҳо омада дасти ёри дароз кардаанд, фаромӯш нахоҳанд кард!

Мо рӯзи панҷшанбе ворида Ҳирот шудем. Мувофиқи тартиботи дар Афғонистон қабулшуда дар ин рӯз, ки арафаи рӯзи истироҳат аст, вақти корӣ кӯтоҳ буда, то соати 12 зӯҳр давом мекунад. Бинобар он қарор додем, ки вақти худро ба тамошон осори таърихи Ҳироти бостонӣ сарф намоем.

Дар қисмати шимолии шаҳри кӯҳна, дар наздикии бозори Малик ва ғарбии Пойҳисор ном ҷой (ҷанубии шаҳри нав) харобаҳои арки Ҳирот бо номи қалъаи Ихтиёрӣдин намудор аст. Ривояте ҳаст, ки қалъаро яке аз ҳукмронони сулолаи хонадони курдҳо дар Ҳирот, ки Ихтиёрӣдин ном дошт, соли 1285 бино карда, аз ин рӯ қалъа бо номи ӯ мусаммо гардидааст. Аммо аслан ин қалъа ёдгории айёми Искандари Мақдунӣ (ҳатто пеш аз ӯ) мебошад, ки борҳо таъмир шудааст. Дар солҳои таъмири он дар замони Ихтиёрӣдин деворҳои қалъа бо бурҷҳо ба шакли камарбандҳои хипти рангин ва навиштаҳои нафис музайян гардида буд. Ақнун танҳо дар як бурҷи қисми шимолӣ-ғарбии қалъа порчае аз хиштҳои қошии фирӯза дида мешавад, ки лочувардӣ буда, бо хатти муакалӣ зебу зиннат ёфтааст. Ин бурҷ бехтарин гушаи ҳунарии қалъаи Ихтиёрӣдин ба шумор меравад. Аз давран бино шудан то ҳол қалъа дар хизмати сипоҳиён аст. Бинобар он дидани биноҳои дохили он ба мо муяссар нашуд. Тақрибан ду соат сарф карда, зирофи қалъаро давр задем. Ҳанӯз ҳам аз зери деворҳои он оби наҳр раван аст. Бисёр кӯчаҳои Ҳирот ба ҳамин қалъа расида, сарбаста мешаванд.

Ҳангоми тамошон қалъа баъзе воқеаҳои дар таърихи ин сарзамин рӯйдода аз пеши назар мегузаштанд. Маркази ин воқеаҳо, ҳунрезҳо, фиску фасоди дарбориён буд.

Ҷуноҷи, бо фитнаи вазири дарбор Низомулмулк набераи Султон Ҳусайн – Муҳаммадмуъмин Мирзоро дар ҳамин қалъа бо ҷиллаи камон бугӣ кардаанд. Ногуфта намонад, ки мувофиқи ахбори Восифӣ, Султон вазири худ Низомулмулкро лаъле медонист, ки дар ҳазинаи ҳеч подшоҳ набуда, тахминан ба санги

Хуросон шаст ман бошад. Писари калонии вазир – Камолиддин Хусайн, ба қавли подшоҳ, нашти ростӣ ӯ ва писари хурдиаш Имомулмулк чашми чапи ӯ буданд. Аз ин чихат Султон Хусайн Мирзо гуфтаҳои Низомулмулкро бо “оби тилло ба ғушаш” менавишт.

Соате, ки Султон Мирзо аз мастӣ хушёр шуда, ба худ меояд, ҳасади набераашро ба ҳок супорида буданд. Ӯ аз қарда пушаймон шуда, дар паи қасоси қасдқардагон меафтад. Даре нагузашта, кутволи қалъаи Ихтиёриддин фармон мегирад, ки мувофиқи он “лаъли подшоҳ” бо ду писараш ва наздиконаш бояд ба ҳазон олитарин расонида мешуданд. Восифии сиздахсола бо падараш дар даруни ҳамин қалъа шохиди фоҷиаи рӯйдода буд. Аз рӯи гуфти ӯ, ду писари Низомулмулкро дар даруни қалъаи Ихтиёриддин гардан бурида, пӯст меканданд ва пӯсти онҳоро пури қоҳ қарда, ба дарвозаи Малик меовехтанд ва Низомулмулкро дар рӯи пули дарвоза пӯст меканданд. Низомулмулкро дар ҳоли таъиншуда ва дигаронро мувофиқи фармони шох дар Пойҳисор, дар сари бозори Малик, дар сари Чорсӯ пӯст кандаанд.

Бо номи арки Ҳирот, ба ғайр аз Восифӣ, ҳаёти чандин шоиру олимони гузаштаи тоҷик пайванд аст. Онҳо баъзан аз душманони худ дар ҳамин арк паноҳ ёфтаанд, дар мудофияи қалъа иштирок доштаанд, ё худ ҳамаи худро дар зерин деворҳои қалъаи Ихтиёриддин фидо намуда, дар Ҳирот мадфун шудаанд.

Масалан, баъд аз истилои шаҳри Ҳирот аз тарафи Исмоили Сафавӣ волии ӯ дар ин шаҳр Мавлоно Фаҳриддин Алӣ, писари Мавлоно Хусайн Воизӣ Қошифӣ мутахаллис ба Сафиро дар қалъаи Ихтиёриддин маҳбус қарда буд. Маълум, ки Мавлоно Фаҳриддин Алӣ мусаннифи асарҳои маъруф “Раҳаҳот айнул-ҳаёт”, “Латоиф-ут-тавоиф” ва амсоли инҳо буд. Қомӣ ва Сафӣ ҳарду домоди Ҳоҷа-қалон, писари шайхӣ машҳур Саъдаддини Қошғарӣ буданд. Ҳоло қабри Мавлоно Фаҳриддин Алиӣ Сафӣ дар зерин арки Ҳирот дар Пойҳисор ҳойгир буда, таърихи вафоташ дар лавҳи болои сараш соли 933 ҳиҷрӣ (1526-1527 мелодӣ) сабт гардидааст.

Дар қалъаи Ихтиёриддин аз тарафи волии Шох Исмоил писари Абдурахмони Қомӣ – Зиёуддин Юсуф маҳбус шуда буд. Аммо иродатмандон писарони он ду бузургзодаро аз қалъа мекузданд. Писари Қомӣ ба маҳалли Ораби Ӯба рафта, муқим мешавад ва дар ҳамаи ҳақиқат меравад. Ҳоло манзилеро, ки оромгоҳи Зиёуддин Юсуф он ҳаст, Орифи Ҳафтқалла меноманд. Таърихи вафоти ӯ маълум нест. Санги мазораш низ ҳамагон қадима нест.

Ин китъа ба хокаш маҳкук аст.

*Агар хоҳӣ, ки ёбӣ зери чархи нилгун тамкин,
Биё, дар турбати поки Зиёулмиллати вад-дин.
Тавофи марқадаш равшан кунад ҳар дидаи аъмо,
Ҳавои турбаташ фарҳатфазои ҳар дили ғамгин.*

Шоири ширинкаломи тоҷик Ҳилолӣ низ дар зери арки Ҳирот дар Пойҳисор мадфун аст. Дар ин ҷой хок шудани шоир таърихи аҷибе дорад: хангоми муҳосираи Ҳирот Мавлоно Ҳилолӣ дар ҳаҷви Убайдуллоҳон рубоие суруда, матни онро ба пари тир баста, он тирро аз фасили Ҳирот байни аскарони хон андохтааст. Убайдуллоҳон пас аз фатҳи шаҳр мефармояд, ки Ҳилолиро дар токи Чаҳорсуқ ба ниҳояти бераҳмӣ ҳалок созанд. Шоирро дар ҳамон тоқ мадфун мекунанд. Нақл мекунанд, ки хангоми қатл сари Ҳилолиро шикаста буданд ва хун ба рӯи ӯ медавид. Дар хангоми ҷонбозӣ ӯ ин байтро замзама мекунад:

*Ин қатраи хун ҷист ба рӯи ту, Ҳилолӣ,
Гуё, ки дил аз ғусса ба рӯи ту давида.*

Ҳоки Ҳилолӣ то поёни соли 1306 ҳиҷрӣ (1927 мелодӣ) дар ҳамон токи Чаҳорсуқ воқеъ будааст. Дар он сол мазораши ҳароб кардаанд ва маҳалли хокаширо дӯконе сохтаанд. Олими афғон Фикрии Салҷуқӣ навиштааст: “Ҳангоме, ки хокаширо пеш карданд, нигорандаи очиз, ки муҳассили мадраса буд, ба сари хокаш истода будам, ки устухонҳои дарҳамшикастаи ӯро берун карданд. Саиди дарवेशи маъруф ба Саидназир, ки дар Пойҳисор дӯкони баққоли дошт, он устухонро бардошт ва дар тӯрба рехта, ба дӯш гирифт ва микдоре аз ҳоки андаруни қабр бардошта ва ҳамроҳи устухонҳо ба Пойҳисор оварда, пахлуи Фаҳриддини Алӣ дафн кард ва аз фардон он байрақи сурх ба сари мазораи баланд буд”.

Дар лавҳи болои қабри ҳозиран Ҳилолӣ ба забонҳои арабӣ ва форсӣ навиштаанд: “Ин қабри мунаввари бадрулмиллати ваддин Ҳилолини Чақатой-ал-Ҳираӣ аш-шоир. Таърихи вафот 936 ҳиҷрӣ (1529-1530)”. Катибаи рӯи қабр бо байти дар боло зикршудаи Ҳилолӣ ба охир расидааст.

Ҳангоми давр задан ба атрофи арки Ҳирот манзараи кӯчаҳои қадимаи шаҳр ҷолиби диққат буданд. Баъзеи онҳо бо хишти пухта болоиш шуда, тими торикро ташкил намудаанд. Дар ҳар ҷо-ҳар ҷои “боми кӯча” барои равшан намудани роҳ ба шакли мӯйи сӯроҳӣ мондаанд. Аммо аз сабаби дуошӯна будани аксари

иморатҳо сӯроҳиҳо рӯшноии кофӣ наметавонанд. Ин нава кӯчаҳо ҳар ҷо-ҳар ҷои шаҳр боқӣ монда, ҷунон камбар мебошанд, ки агар каси савора рӯбарӯ ояд, гузашта наметавонад. Аз ин нава кӯчаҳои сарпӯш, аз сабаби паст шудани сакфи он, аспасавор гузаштан ниҳоят душвор аст.

Аксари кӯчаҳои Ҳирот, монанди шаҳрҳои дигари Афғонистон ва умуман баъзе мамлакатҳои Шарқ, ба бозор монандӣ дошта, дар ҳар ду канори роҳ дӯконҳои савдогарону косибон ҷой гирифтаанд. Аз рӯи маълумоте, ки 5 сол қабл аз сафари мо дар “Раҳнамои Ҳирот” ном китоб дарҷ шудааст, Ҳирот дорои 3837 дӯкон, 90 корвонсарой, 17 тимча, 13 меҳмонхона ва 21 ҳаммом будааст. Холо ҳам дар ин ҷо намунаи ҳамаи ҳунароҳои қадимии косибони гулдаст, аз қабилӣ заргарӣ, мисгарӣ, кулолгарӣ ва амсоли инҳоро дидан мумкин аст, ки маҳсули дасти пурҳунарашон дар замони мо музейҳои ҷаҳонро зеб дода, ифтихори миллат шудаанд.

Баъди он, ки бо фармони шоҳи Афғонистон Амонуллоҳон шаҳри нави Ҳирот бино мешавад, қисми косибону базозҳо ва савдогарон аз шаҳри қадим ба дӯконҳои шаҳри нава мекӯчанд. Кӯчаҳои шаҳри нава нисбатан васеъ буда, биноҳои замонавии ду-сеошёна дар ду паҳлӯи он қомат афрохтаанд. Аксариати дӯконҳо дар ошёнаи якум ҷойгир шудаанд. Қисми кӯҳнаи Ҳирот на танҳо хусусияти хос дорад, балки саҳифаи таърихи кӯҳнаи ҳанӯз варақназадае дошта, замони феодалиро таҷассум менамояд.

Рӯзи истироҳат ба охир расид. Пагоҳии рӯзи шанбе ба ҳузури раиси иттилоот ва култури вилояти Ҳирот оғои Ҷадир ҳозир шуда, номаи расмӣи муовини Вазорати иттилоот ва култури Афғонистонро ба ӯ супоридем. Аз ин нома мақсади сафари мо ба Ҳирот возеҳ буд. Даре нагузашта, кормандони идораи номбурда, муҳаррири маҷаллаи “Ҳирот” шоир Анбарӣ, хаттоти маъруфи муосири Афғонистон, шахси ниҳоят ҳалиму хоксор оғои Охунд Муҳаммадалии Аттор ва чанде дигарон ҷамъ омаданд. Сӯҳбати самимонаи илмӣ-адабии мо тақрибан ду соат давом кард. Шаҳсони дар ин ҷой ҷамъомада асосан кормандони рӯзномаи “Иттифоқи ислом” ва маҷаллаи номбурда буданд. Сабаб он, ки мувофиқи тартиботи дар мулки Афғонистон ҷорӣ раиси идораи вилоят, масалан, оғои Ҷадир, дар як вақт вазифаи муҳарририи рӯзномаро низ адо мекард. Бинобар он доир ба сафари мо рӯзи дигар рӯзномаи “Иттифоқи ислом” хабаре ҷоп кард, ки баъди он хиротиёни аҳли савод моро дар кӯча нигоҳ дошта мепурсиданд, ки ҳамон меҳмонҳои Шӯравӣ шумоед?

Баъди донишони ҳақиқати ҳол ҳар қадам ба меҳрубони хос аҳволпурсӣ намуда, ба суолҳои худ ҷавоб гирифтани мешуданд. Аксари ин суолҳо ба ҳаёт ва зиндагонии одамони советӣ доир буд. Мизбонон арз мекарданд, ки ҳар сол ба Ҳирот ҳазорон сайёҳон омадурафт доранд, вале одамони шӯравӣ ниҳоят кам меоянд.

Оғои Ҷадир дар рафти сӯҳбат доир ба муассисаҳои матбуоти наشريёти Ҳирот баъзе нақҳо кард. Маълум шуд, ки ғайр аз рӯзномаи "Иттифоқи ислом" ва маҷаллаи "Ҳирот" маҷаллаи "Меҳрӣ" ҳам нашр мешудааст, ки осори манзум ва мансури адабзаноми маҳаллиро дар бар мегирифтааст.

Дар хотимаи сӯҳбат оғои Ҷадир нақшаи кори моро дар Ҳирот кашид ва ба Охунд Муҳаммадали супорид, ки меҳмондори мо бошад.

Рӯзҳои дар Ҳирот буданамон бо ин ду шахс – оғоеи Ҷадир ва Атторм сарукар доштем. Оғои Ҷадир зоҳиран олуфтанамо буда, қомати баланд, костюми сиёҳча дар тан дошта, сараш луч ва мӯи сар доимо шоназадагӣ буд. Дар кӯчаҳои серодами Ҳирот ўро бо осонӣ пайдо кардан заҳмате надошт.

Охунд Муҳаммадали бошад, дар иттилои оғои Ҷадир буд. Ў дар сар саллаи сафеди фашдароз, дар тан палтони кӯҳнаи сиёҳ дошт, ки зери доманҳои он пойчомаи сафед намудор буд. Ин марди 63-сола зоҳиран ба 70-75-сола монанд бошад ҳам, дар роҳгардӣ ниҳоят ҷобук буд. Ҳатто мо аз ў ақиб мемондем ва боре гуфтем, ки "аз сабаби ба тамошо машғул будан мо ба шумо расида наметавонем". Дар ҷавоб оғои Атторм гуфт, ки "ман ҳам ба хотири шумо охира қадам мезанам". Хоксори ин марди ҳунарманд ниобат ба ў меҳри самими ро ба вучуд меовард. Ҳар гоҳ, ки сафари Ҳирот ба хотир меояд, сими ин одам ба пеши назар ҷилвагар мегардад. Ҳанўз дар Кобул Моили Ҳираӣ дар бораи ин шахс ба мо нақҳо карда, маслиҳат дода буд, ки дар Ҳирот ҳатман бо ў дучор шавем, чунки осори бостони ин шахр ва таърихи онро ў аз дигарон беҳтар медонад. Аз рӯи нақли Моили Ҳираӣ, оғои Атторм то солҳои наздик дар Ҳирот соҳиби дукончаи атторми аз падараш меросмонда буда, танҳо солҳои наздик ҳодими музей таъин шудааст. Атторм ҳамчун ҳаттоги моҳир дар Афғонистон маъруф аст. Шохиди эътирофи ҳунари ў дар музейҳои Кобул ва Мазори Шариф гузошта шудани намунаҳои ҳади дастони вай мебошад. Чанде пеш Атторм ба Эрон даъват шуда, ҳунари ҳаттогии ҳудро дар он ҷой намоиш додааст. Дар

дӯконҳои китобфурӯшии Афғонистон китоберо дар фурӯш гузоштаанд, ки “Намунаи хутути Мухаммадалии Аттор мансуб ба ганҷинаи хутут дар Афғонистон” номида шудааст. Дебача ва шарҳи ҳоли Аттор дар ин китоб аз Моили Ҳираӣ буда, чунин оғоз ёфтааст: “Охунд Мухаммадали валади ҳоҷӣ Мухаммадисмоил мутаваллид ба соли 1328 қамарӣ (1910 мелодӣ) дар Ҳирот аз хунармандони хунари хаттотӣ мисоли олирӯзгори мост, ки дар тамоми анвои хати дарӣ ва арабӣ дасти қавӣ дошта ва дар хаттотии Ҳирот нақши шигарф дорад”.

Дар китоби худ оғои Аттор бо тамоми зебонаш намунаи хатҳои настаълиқ, сулс, рикӯъ, кӯфӣ, туғро, шаҷарӣ, мағрибӣ, таълиқ, наеҳ, шикаста, расмулхат ва ғайраро овардааст. - Ӯ барои ман ва рафиқ А. Ҳайитматов дар як варақи қоғаз матни хати кӯфӣ пешпоки самти ғарбии масҷиди ҷомеи Ҳирот ва дар варақи дигар порчаҳоро бо хатти кӯфӣ қарни аввал, дуҷум ва панҷуми ҳиҷрӣ, бо хати сулс, насх, настаълиқ ва шикаста навишта, барои ёдоварӣ тӯҳфа намуд. Ин ду пора қоғаз беҳтарин ёдоварии мо аз



*Ҳирот. Меҳмондор хаттотӣ машҳур Охунд Мухаммад
Алӣ Аттор ва А. Мухторов. III. 1972*

меҳрубони хаттоти маъруф ва мардуми Ҳирот мебошад.

Аз рӯи нақшаи тартибдода мебоист мо бо китобҳои қалами музеи Ҳирот, китобхонаи вилоятӣ ва китобхонаҳои шахсӣ шинос шавем. Оғои Ҷадир ба Охунд фармуд, ки барои омӯхтани катибаҳо ва тамошои осорҳои таърихӣ Ҳирот низ вақт ҷудо карда шавад. Азбаски барои иҷрои ин кор мошин лозим буд, ӯ ваъда дод, ки мошинаи сабукави "ГАЗ-69"-и худро ба ихтиёри мо мегузорад. Аз ин меҳрубонӣю меҳмоннавозии ҳиротӣён нисбат ба мо хурсанд шуда, ба сардори идораи вилоятӣ ва ҳозирон миннатдорӣ изҳор намудем.

Ҳамаи рӯзҳои дар ин шаҳр будан хаттоти номбурда ҳамдам, ҳамсӯҳбат ва роҳбалади мо буд. Бо маслиҳати оғои Аҳтор мо ба музей омадем. Музей аз як хонае иборат буд, ки тақрибан 40 метри мураббаъ буд. Аммо дастхатҳо, зарф ва матоҳои қадимаи гирдомада якҷанд хонаро обод карда метавонистанд. Ба қавли оғои Охунд Муҳаммадали Аҳтор, ки худ низ қораманди ин музей буд, дар ин ҷой тақрибан 200 китоби қаламӣ нигоҳ дошта мешуд. Аксари ин китобҳо хеле қадима ва бештар мероси шоирон ва адибон буданд. Яке аз асарҳои диққатҷалбкунанда девони қадимаи Ҷомӣ буд, ки бо ду миниатюраи Бехзод зиннат ёфта буд. Дар яке Абдурахмони Ҷомӣ дар боғи хушманзарае хангоми таълими қадом як шохзода ва дар дигараш Султон Ҳусайн Мирзо хангоми айшу тараб нақш ёфтаанд. Бехзоди бузург дар ин китоб ду шахси гуногунхислатро ниҳоят устакорона тасвир карда, ҷаҳони ботинии онҳоро нишон додааст. Аксари китобҳои қаламие, ки аз назари мо гузаштанд, нақшу нигори хуб ё худ бо миниатюраҳо ороиш доштанд. "Ахлоқи Мӯҳсинӣ", ки соли 960 ҳиҷрӣ (1533 мелодӣ) китобат шудааст, "Темурнома"-и Ҳотифӣ, Ҳисраву Ширин"-и Низомӣ, "Юсуф ва Зулайхо"-и Ҷомӣ, қиссаи афсонавии "Шамси Қаҳқаҳа", "Тўтинома" ва амсоли инҳо миниатюраҳо доштанд. Яке аз кӯхнатарин китоби қалами музеи Ҳирот "Авориш"-и Шайх Шаҳобиддин ба шумор меравад, ки соли 747 ҳиҷрӣ (1346 мелодӣ) китобат шудааст. Бояд хотирнишон кард, ки ҳунари миниатюрасозӣ ҳанӯз ҳам дар Ҳирот пайдор аст. Яке аз миниатюранигорони муосири он Муҳаммад Саиди Маъшғал мебошад, ки манзилгоҳаш берун аз шаҳр буд.

Бо маслиҳати оғои Ҷадир мо ба хонаи ӯ рафтем. Ҳанӯз дар сари дех моро як марди миёнсали миёнақадӣ сарлӯҷ ва дар тан либоси европавӣ бо чехраи кушод истиқбол гирифт. Ҷунон ба назар менамуд, ки оғои Маъшғал гӯё бо мо ошноӣ дарида аст.

Баъдтар маълум шуд, ки ӯ боре ба Самарқанд сафар карда, дар хамин чо ба касалии зардча гирифтор шудааст ва духтурҳои шӯравӣ ӯро муолича кардаанд. Оғои Машғал изҳор намуд, ки меҳрубонии табибони шӯравиро, ки ӯро аз марг раҳо додаанд, як умр фаромӯш нахоҳад кард.

Оғои Машғал дар сахни васеи ҳавлиаш намунаи корҳои худро барои намоиш гузошта буд. Он расмҳое, ки мо дидем, албатта лоиқи таъриф буда, дар пайравии мероси гузаштагон нигошта буданд. Оғои Машғал як гурӯҳ шогирдҳо низ дошта, ба онҳо ин санъати қадимаро меомӯзонидааст.

Дар музей Хирот бисёр чизҳои дигари антиқӣ гузошта шудаанд, ки қисман ба ашёҳои дар ҳудуди Тоҷикистон ва Ўзбекистон пайдо шуда монандӣ доранд. Масалан, катибаҳои рӯи қабрҳо, ки дар музей гузошта шудаанд, сангҳои Самарқанду мазори Муҳаммад Башорӣ Панҷакентро ба хотир меоваранд. Дар рӯи яке аз сангҳо, ки лавҳи қабри Ҳочӣ Муҳаммад Ғозӣ аз Фашунҷи Зиндаҷон будааст, ба хати тавқеъ чунин навишта шудааст:

*Эй азизон! Ибрате гиред аз аҳволи ман,
Дида будед, эй ҳудовандон, макнун ҳоли ман.
Турку тоҷикам мусаххар, дуру наздикам мутеъ,
Толеу бахтам ҳамоил буду майман феъли ман.*

(Санаи хат ба асри VII ҳиҷрӣ мансуб доништа шудааст). Дар ин матн дучор омадани калимаи “тоҷик” ҷолиби диққат аст.

Дар музей зарфҳои мисӣ ва бириҷии катибадорро бо расмҳои парранда ва ҳайвонҳои болдори афсонавӣ ороишёрфта, ки маҳсули қори устоҳои асрҳои 10-12 мелодӣ мебошанд, зиёданд. Яке аз ин шохкорҳои бостонӣ офтобаи мисинест, ки ба даҳ офтобаи то ҳол дар ҳудуди Иттиҳоди Шӯравӣ пайдошуда ниҳоят монанд буда, ҳамаи онҳо маҳсули як давраанд. Бояд гуфт, ки аз даҳ офтобаи дар музейҳои Ленинграду Ўзбекистон ва Тоҷикистон мавҷудбуда шаштоах аз Ҷротеппа ёфт шудааст. Соли 1972 дар ҳудуди деҳаи Қалъаи Баланди Ҷротеппа аз зери хок боз 17 алад зарфҳои биринҷӣ ва мисии ин давра пайдо шудаанд, ки дар байни онҳо як офтоба, чароғча, якчанд лаъличаҳо ва лаълиҳои қалон мавҷуданд. Тахмин меравад, ки ин зарфҳо асбоби рӯзгори ягон сарватманде буда, як замоне барои аз дасти ғоратгарон маҳфуз доштани онҳо дар ин деҳа зери хок пинҳон карда шудаанд. Ин навъ лаъличае, ки дар мобайнаш нақши ҳайвони ваҳшӣ қанда шудааст, дар музей Хирот низ мавҷуд буда, тахминан маҳсули

кори устоҳои давраи ҳукмронии Ғазнавиён аст. Қимати ин навъ зарфҳо на танҳо дар ороиши онҳо ва санъати кори устохост, инчунин дар он аст, ки дар рӯи баъзеи онҳо номи устоҳо сабт гардидаанд. Масалан, дар рӯи деги мудаввари мисӣ, ки ба асри VII ҳиҷрӣ мансуб доништа шудааст, “Амали ал-Хусайн бини ал-Ҳасан-ас-саффор мисгар”, дар болои қолаби сангӣ барои гулӯлаи туфанг “Амали Абдулқодир”, дар рӯи гурзи биринҷии филмонанд “Кори Алии ҳаддод” навишта шудааст. Қобили қайд аст, ки номи Ҳасан дар яке аз зарфҳои музеи шаҳри Мазори Шариф ва зарфи аз ҳудуди Ўротеппа пайдошуда низ сабт шудааст.

Дар музеи Ҳирот чизҳое ҳастанд, ки як қисми онҳо маҳсули дасти устоҳои Мовароуннаҳр ва Ҳинд аст. Масалан, косаи ғӯлодии сарпӯшдор, ки расмҳои одамон дорад ва тиллою нукракорист, амали устоҳои Бухоро мебошад.

Муқоисаҳои пешакии мо ба он далолат мекунанд, ки хангоми омӯхтани мероси гузаштагони халқҳои Мовароуннаҳр бояд асбобҳои музеи Ҳирот ба инобат гирифта шаванд. Ин кори наҷиб маълумоти зарурии доир ба санъат ва таърихи гузаштаамон васеътар намуда, саҳифаи тозаи онро хоҳанд кушод.

Дар китобхонаи вилоятии Ҳирот, аз рӯи маълумоти директори он, 3372 китоб маҳфуз аст, ки 108 ҷилдаш китобҳои қаламӣ буда, аксар ба забони арабӣ таълиф шудаанд. Дастхати аз ҳама барои мо ҷолиби диққати ин китобхона “Рисолаи мазороти Бухоро” буд, ки дар саҳифаи охираш санаи 1245 ҳиҷрӣ (1829-1830 мелодӣ) дошта, онро соли 1306 ҳиҷрӣ (1888-1889 мелодӣ) аз мадрасаи Шохии Қобул харида будаанд. Асари дигар, ки дар китобхонаҳои Иттифоқи Шӯравӣ ниҳоят кам дучор меояд, “Ҷомеъ-ул-Баҳодурхонӣ”-и Ғуломхусайни Чунпурӣ мебошад, ки соли 1250 ҳиҷрӣ (1834-1835 мелодӣ) китобат шуда, аз муқаддима ва шаш ҳазинаи доир ба илми ҳандаса, ҳисоб, ҳайат ва баён иборат аст.

Аммо сарчашмаҳои таърихӣ ва маданияти гузаштаи халқҳо на танҳо дар музею китобхонаҳо гирд омадаанд, балки намунаҳои бехтарини ҳунари қосибон ва меъморҳо дар сари турбати онҳо низ боқӣ мондаанд. Бо мақсади шиносӣ бо ин мерос ҳамроҳи оғои Охунд Муҳаммадалини Аттот ба беруни шаҳри Ҳирот, сӯи Ғозургоҳ равон шудем. Ин манзил дар доманаи кӯҳ, ҷониби шимолӣи шаҳр воқеъ шудааст. Баъзан он ҷойро Қорзоргоҳ низ меноманд. Шоир ва олими маъруфи Шарқ Абдуллоҳи Ансорӣ (таваллудаш 4 май 1004, вафоташ 8 март 1089), ки чанде пеш

Муҳаммадалини Аттор ҳамроҳи мо намебуд, пай бурдан душвор буд, ки қабри Султон Хусайни Бойқаро дар ин ҷост. Санги сандукмонанди рӯи қабри ӯ аз он каси дигар будааст. Гушаҳои ин санг шикаста буд. Сабаби онро меҳмондори мо чунин фаҳмонид. То ба наздикӣ ихлосмандон ба зиёрати қабри Султон Хусайн Мирзо омада, барои шифоёбӣ аз ҳар гуна беморӣ аз санги қабри ӯ порчае шикаста мегирифтанд. Чанд сол қабл аз ин қабри Султонро кофта буданд ва аз даруни гӯр як зарфи шишагӣ ва ангуштари нуқра баромада будааст. Дар даруни зарф гӯё мӯи пайғамбар буда, ангуштарӣ гӯё аз он ҳазрати Алӣ будааст. Баъд аз ин бозёфтҳо санги болои қабр “қудрати шифобахшӣ”-и худро гум кардааст ва одамон дигар аз шикаста гирифтани порчаҳои он даст кашиданд. Ин накл моро ба тааҷҷуб гузошт. Агар ангуштари нуқра аз қабр пайдо шуда бошад, ин қабр набояд аз он Султон Хусайн Мирзо бошад. Чунки ӯ дорои сарвати зиёде буда, дар дасти худ ангуштари нуқра намекард ва мувофиқи одати динӣ ҳамаҷо ба ин навъ зеби даст дафн намекарданд. Ба ҳар ҳол аз қабри ҳеҷ қадом намоёндагони ҳонадони Темурӣ ин навъ чизҳо то ҳол пайдо нашудааст.

Ба гуфти меҳмондори мо, манорҳои Мусалло боқимондан чор гушаи мадрасаи бинокардаи Султон Хусайн Мирзо, қошӣ ва нақшҳои бисёр зебои марғуб, ки бинандагонро ба ҳайрат меандозад, амали Бехзод будааст. Абдуқодири Номӣ доир ба таърихи хатми бинои ин мадраса, ки таърихи манорҳо низ мебошад, гуфтааст:

*Ин иморат, ки хира ғант аз ӯ
Қашми суратгарони Ҷику Хито,
Соли таъриху номи бониш ӯст
Шоҳ Султон Хусайни Бойқаро.*

Аз мисраи ҷаҳорум моддаи таърих – санаи 898 ҳиҷрӣ (1492-1493 мелодӣ) ҳосил мешавад.

Ду манори дигар, ки дар доҳили боғи ба номи Бехзод боқӣ мондааст, яке манори масҷиди ҷомеаи бинокардаи ҳамсари Шохрух Мирзо Гавҳаршод буда, дар ибтидои сохта шуданиаш аз тамоми манорҳои мавҷуда баландтар будааст. Сохтмони ин мадраса дар соли 861 ҳиҷрӣ (1456-1457 мелодӣ) ба итмом расида, аммо малика Гавҳаршод қабл аз поён ёфтани он вафот карда, боқимондаи қор дар аҳли Султон Хусайн Мирзо тақмил гардидааст. Ин манор бо қошиқорӣ, гулбаргҳои нафис ва хутути кӯфиву тугроӣ бисёр зебо орошта шудааст.

Манори шашум яке аз чор манори мадрасаи Гавҳаршод буда, дар қисми шимоли ғарбии Мусалло боқӣ мондааст. Ин мадраса соли 841 ҳиҷрӣ (1437-1438 мелодӣ) бино ёфта буд. Катибаи иморати он, ки дар рӯи санги мрамор сабт шудааст, ҳоло дар масҷиди ҷомеаи Хирот маҳфуз буда, қошиқорӣ ва нақши он камтар назир дорад.

Боғи Бехзодро ба ғайр аз дарахтони сарсабзи сӯзанбарги санавбару сарв ду манори мақбараи Алишер Навоӣ ва иморати бошукӯҳи оромгоҳи Гавҳаршод зеб додаанд. Ҳангоме ки мо дар он ҷо будем, занон ва кӯдакони зиёде дар атрофи ин ду бино иди Наврӯзро ҷашн мегирифтанд. Онҳо ба дарахтҳо аргунҷак овехта, алвонҷ меҳӯрданд. Ба шохҳои баъзе дарахтон то се аргунҷак ба ҳаво парвоз доштанд. Баъзе аз идкунандагон шолча оварда, онро зерӣ деворҳои оромгоҳи Гавҳаршод паҳн намуда, дар рӯяш нишаста ҷой менушиданд, ширинӣ меҳӯрданд. Ҷойхоначиён, атторҳо, қандалотфурӯшон ва амсоли онҳо ба завқ, ҷобуқона ва устукорона маҳсули худро ба харидорон таклиф менамуданд.

Гумбази оромгоҳи Гавҳаршод ба гумбази Ғури Мири Самарқанд шабоҳат дорад. Ин гумбази баланд аз лиҳози ҳунарии меъмории хеле ҷолиби диққат аст. Гумбаз бо қошиқҳои нафиси фирӯза ва лочувардӣ музайян гардида, дар доираи он хатҳои бисёр зебои кӯфӣ ва сулс намуда меистанд. Дар саҳни дохили иморат шаш қабр мавҷуд аст, ки болаи ҳар қадоме санги сиёҳе гузошта шудааст. Аз тарафи ғарб, дар аввали қабрҳои ғури Гавҳаршод ҷой гирифта, дар тараф шарқ (тарафи даромадгоҳи иморат) қабрҳои писари Бойсангур, Иброҳим ибни Алоуддавла, Султон Аҳмад ибни Абдулатиф ибни Улугбек, Шохруҳ ибни Абӯсайд ибни Султон Аҳмад воқеъ шудааст. Ин номҳо бо хати сулс дар поён ва болаи сангҳо сабт шудаанд. Ба ғайр аз ин сангҳо дар ин бино дигар сангҳои пурнақшу нигори зебо дида мешаванд, ки бо хутути кӯфӣ, сулс ва насх музайян буда, аз ғӯшаву қанори Хирот ҷамъ оварда шудаанд. Гуфтан ҷоиш аст, ки хиротиён дар дохили ин бино музейчаи санъати ҳаҷҷорӣ ва хаттотӣ бино кардаанд.

Дар паҳлӯи ин бино оромгоҳи Алишер Навоӣ ҷойгир аст. Байни хиротиён ақидае будааст, ки ҳар захм ва донае, ки дар вучуди атфолӣ эшон пайдо мешавад, ба мазори Навоӣ мушарраф шаванд ва андаке гил кулӯла намуда, ба нияти шифои захм рӯи қабраш бигзоранд, то хушк шудани гил ғӯё он захм ва дона бар рӯи атфолшон мекушқаду сикҳат меёбад.

Дар ибтидон асри XX макбараи Алишер Навоӣ ба кулӣ вайрон шуда ва танҳо сурати қабр боқӣ монда будааст. Дар соли 1325 ҳиҷрӣ (соли 1907 мелодӣ) қабри ӯро ба тартиб оварда, соли 1366 ҳиҷрӣ (соли 1945 мелодӣ) бинои гумбазноки онро таъмир кардаанд. Аммо кори наққошии он то ҳол нотамои мондааст. Дар рӯи қабр санги мармари сиёҳи ниҳоят зебои гузоштаанд, ки маҳсули кори устохонаи ҳаҷҷории Қобул будааст. Қитъаи зерин аз таъби таърихшиносии маъруфи замони Навоӣ Хондамир ба рӯи ин санг хело зебои қанда шудааст:

*Ҷаноби Амири ҳидоятпаноҳе,
Ки зоҳир аз ӯ ғашт осори раҳмат,
Шуд аз хорзори ҷаҳон сӯи боге,
Ки он ҷо шукуфтаст гузори раҳмат.
Ҷу нозил шуд анвори раҳмат ба рӯҳаш,
Бичӯ соли ғавташ зи "анвори раҳмат".*

Аҳолии Ҳирот ба Алишер Навоӣ эҳтироми бузург доранд. Гулҳои ҳаррангаи тубакии атрофи лавҳи мазори ӯ шоҳиди ин эҳтиром аст.

Баъди тамошои боғи Бехзод мо аз пули наҳри Инҷил ва байни Чорманор гузашта, роҳро ба шимоли шарқ давом додем. Аз ду тарафи роҳ ҳарҷо-ҳарҷо харобаи биноҳои қадимае, ки аз хишти пухта сохта шудаанд, дучор меомаданд. Аммо онҳоро паси сар карда мерафтем. Чунки вақт кам буда, барои зиёрати оромгоҳи Мавлоно Нуриддин Абдурахмони Ҷомӣ шигобидан лозим буд. Бар хилофи аҳди худ мо натавонистем, ки аз оромгоҳи ду шахси бузург сарфи назар намоем. Яке аз онҳо оромгоҳи Фаҳриддини Розӣ буд, ки дар кӯи Маздохон мадфун аст. Дар сари қабри ӯ чанд нафар машғули ба тартиб даровардани макбара буданд, (зеро барфу боронҳо ба гӯр осеби саҳт расонида буданд).

Аз рӯи накли ҳозирон, гӯе дар асри Алишер Навоӣ рӯи қабри Имом Фаҳриддини Розӣ иморати олие дошта, дар асри XVI, дар замони ғатароти Шайбонӣ ва Сафавӣ ин бино ба харобӣ расида буд.

Маълум аст, ки Фаҳриддини Розӣ олими забардасти давраи Ғуриён буда, соли 544 ҳиҷрӣ (1149-1150 мелодӣ) таваллуд ёфта, соли 606 (1209-1210 мелодӣ) вафот кардааст. Дар ҳангоми вафоташ Розӣ гӯе ин рубоиро гуфтааст:

*Ҳаргиз дили ман зи илм маҳрум нашуд,
Кам монд зи асрор, ки мафҳум нашуд.*

Ин мати аз тарафи Мухаммад Сиддиқ, ки имоми арк будааст, ба рӯи санги мармари мазори Фахриддини Розӣ канда шудааст.

Марқади дигаре, ки мо хоҳони зиёрати он будем, марқади шахси номдори асри Ҷомиву Навоӣ Ҳусайн Воизи Кошифӣ буд. Ҳусайн Воизи Кошифӣ аслан дар Байҳақ, аз Сабзавори Хуросон аст, ба дунё омада, дар ҷавонӣ ба Ҳирот меояд ва дар ҳамин шаҳр аз дунё гузаштааст. Асарҳое, ки ӯ эҷод кардааст, на танҳо дар байни халқҳои Мовароуннахру Хуросон, балки дар тамоми олам маълуманд. “Махзан-ул-иншо”, “Ахлоқи Мӯҳсинӣ”, “Ихтиёрот”, “Ҷавоҳируттафсир”, “Анвори Сухайлӣ”, “Футувватнома” ва ғайра асарҳои машҳури ӯ буда, дар навиштани онҳо муаллиф меҳнату машаққати зиёде кашидааст.

Оромгоҳи ин олими номӣ дар зери осмони нилгун, дар ҷануби шарқии Идгоҳ ном боғ воқеъ шудааст. Фикрии Салҷуқӣ навиштааст, ки ҳоки Мавлоно Ҳусайн монанди садҳо дигарон дар ин хиёбон буда, дар фатароти Ҳирот ба харобӣ расида, то солҳои наздик ба ҳоли харобӣ боқӣ буд. Соли 1324 шамсӣ (1945 мелодӣ) қори таъмир дар атрофи мазори Мавлоно Ҳусайн Воизи Кошифӣ ба охир расида, ин китъаи таърих ба лавҳи мазораш сабт шудааст:

Носеҳу файёз Мавлоно Ҳусайни Кошифӣ,

Он ки ганҷи маърифат дар махзани дилҳо ниҳод.

Дидамаш дар воқеа дар минбари арш аз шараф,

Гуфтамаш: “Таърихи ғавват чист, эй соҳибрашод?”

*Гуфт: “Чун шуд баъд аз ин бар минбари аршам мақом,
Аз паи таърих меъу “минбари мо арш бод!”*

Иборан “минбари мо арш бод” моддаи таърих буда, соли вафоти Мавлоно Ҳусайн Кошифист, ки аз он 910 ҳиҷрӣ баромада, бо с. 1504-1505 мелодӣ рост меояд.

Сафари мо ба сӯи оромгоҳи Абдурахмони Ҷомӣ, ба ҷои муқаддаси ҳиротиён ва ҳаман аҳли илму ирфони олам буд. Баъд аз чор километр дур шудан аз маркази шаҳр ба ҷое расидем, ки майдони васеъ ба ду қисм тақсим шуда, ду дари даромад дошт. Даромадгоҳи дасти рост ба боғе мебурад, ки дарахтони зиёде дошта, ба боғи ба номи Бехзод монанд буд. Дар ин ҷой низ қудакон алвонҷ меҳурданд. Онҳо дар истикболи иди Наврӯз буданд. Маълум мешавад, ки ин боғ низ идгоҳ буд.

Аз даромадгоҳи дасти чап каме баланд баромада, дохили майдонӣ ҳамвори бедарахт, вале пур аз сангҳои мармари катибанок шудем. Дар мобайни ин майдон суфае бардошта,

атрофашро деворча гирифтаанд. Аз даромадгоҳи майдон то ин ҷо дарвешону каландарон ва бенавоён саф кашида, бо овози баланди гӯшкаркунанда ҳархел сурудҳо хонда, садака меҳостанд.

Мувофиқи одати қабулшуда, мо кафшҳои худро бадар намуда, дохили ин манзил шудем, ки дар сатҳи он қабри якчанд кас ба назар мерасид. Аз даруни баъзе қабрҳо, аз он ҷумла қабри Ҷомӣ, дарахти азимҷуссаи pista раста, шохҳои худро паҳн карда, гӯё аз офтоби тафсони тобистон оромидагонро панаҳ мекард.

Дар гӯшаи рости суфа оромгоҳи Мавлоно Саъдаддини Қошғарӣ – пири Ҷомӣ буд. Ӯ соли 860 ҳиҷрӣ (1455-1456 мелодӣ) вафот кардааст. Он вақт ин ҷой Хиёбон ном доштааст. Баъди дафни Саъдаддини Қошғарӣ ин ҷой-номи Тахти Мазорро гирифта, пас аз дафни Абдурахмони Ҷомӣ оҳиста-оҳиста ин Тахт ва ин мазор ба номи мазори Мавлавӣ Ҷомӣ, ҷодае, ки ба тарафи Хиёбон кашида шудааст, номи “Ҷодаи Мавлавӣ Ҷомӣ” ва хиёбон ба номи “Хиёбони Ҷомӣ” машхур гардидааст.

Мо аз Ҳирот бо роҳи ҷодаи Мавлавӣ Ҷомӣ ҳаракат карда, ба хиёбони Ҷомӣ расида будем. Каме ақибтар, аз тарафи чапи қабри Саъдаддини Қошғарӣ қабри Ҷомӣ ҷой гирифта буд. Мо дар сари қабри ӯ, дар ҷое қарор гирифтем, ки касро ба ҳаяҷон меоварад, ҷое, ки ҳасади Ҷомии бузург хобидааст, ҳасаде, ки шохзодагони Темурӣ ба сари китфи худ аз хонаи Ҷомӣ, ки дар Пули Тулқӣ ном



Дар сари турбати Ҷомӣ. III. 1972, Ҳирот

ҷой, дар шимоли кариби Далаатхона будааст, ба ин ҷой расонидаанд, ҷое, ки асосгузори адабиёти классикии Ёзбек Алишер Навоӣ ду даст пеш бар бо муаллими бовафон худ видон охирин намуда, ашк рехтааст, ҷое, ки шоҳи мамлакати ҳамсоя — Исмоили Сафавӣ бо ҷасади Ҷомӣ мубориза бурдани шуда, галаба ба даст наовардааст, ҷое, ки ҳазорон пиру барно, ҳосу ом ба зиёрати ин пири донишманд омада, арзи эҳтиром ба ҷой меоваранд, ҷое, ки шоиру олимони дар ин маҳал дафншуда ифтихори миллатҳои гуногуни ҷаҳон гардидаанд.

Аз рӯи навиштаи “Рисолаи мазороти Ҷирот”, қабри Саъдаддини Қошғарӣ дар фатароти Ҷирот бо қабри Ҷомӣ ва дигар қабрҳо ҳароб шуда, лавҳаҳои онҳо ҷикастаанд.

Дар ҳамон солҳо лавҳаи қабри Ҷомӣ пора шуда, як порчаи он, ки таърихи фавт зикр шуда буд, дар рӯи қабри Ҷотифӣ боқӣ будааст. Ин порча чунин матн дошта, ба қалами хаттоти номӣ Миралии Ҷиравӣ таллуқ доштааст: “Ҷомӣ, ки буд моили чаннат, муқим ғашт”. Ин матн ба лавҳи нави қабри Ҷомӣ илова шудааст. Танҳо соли 1305 ҳиҷрӣ (1887-1888 мелодӣ) ба ободии ин тахт кӯшидаанд. Лавҳи қадид ба Халифа Мулло Муҳаммад Ҳусайни Салҷуқӣ тааллуқ дошта, дар рӯи санги зебон мармарӣ, ки аз қадим одам баландтар аст, чунин суҳанон сабт шудаанд: “...Товуси рӯҳи муқаддас, анқои қофӣ лоҳут, шоҳбози баландпарвози авҷи қабарут, маҳбӯти анвори қидам, қошифи асрори улуми ҳикмат, маснаднишини қабан олимақомӣ, булбули хушоҳанги баҳористони баландномӣ, орифи номӣ ва қутбӣ қиромӣ Мавлоно Нуралҳаққи вал-миллати вал-дин Абдурахмон ал-Ҷомӣ. Қуддус Оллоҳи таоло Сира ул-Сомӣ аз мазиқи дамғаҳи гурур ба вусъати сафои сабур парвоз намуд”. Баъд аз ду байт шеър, ки аз мисраи дар боло зикршуда оғоз ёфтааст, санаи 1304 ҳиҷрӣ (1886-1887 мелодӣ) сабт шудааст, ки ин таърихи лавҳаи сонӣ дар болои қабри Ҷомӣ мебошад.

Дар паҳлуи қабри Саъдаддини Қошғарӣ бародари Ҷомӣ — Мавлоно Муҳаммад Ҷомӣ низ ҳок шудааст. Ӯ пеш аз бародари худ соли 877 ҳиҷрӣ (1472-1473 мелодӣ) вафот кардааст ва Абдурахмони Ҷомӣ дар вафоти бародараш иборат аз 56 байт тарҷеъбандро марсия иншо кардааст, ки машҳур буда, ба овардани он ҳочат нест.

Бародари Ҷомӣ табибу олим ва шоир будааст ва Ҷомӣ дар марсияи пурдарду сӯзи худ ба вафоти ӯ аз ашъори бародараш ғазалеро меорад, ки низ машҳур аст. Алишери Навоӣ ҳам дар

“Маҷолис-ун-нафоис” шоиру олим будани бародари Абдурахмони Ҷомиро хабар дода, аз ӯ рубоие меорад.

Дар лавҳаи қабри Мавлоно Муҳаммад Ҷомӣ бо қалами хаттот Мулло Муҳаммадалихон чунин канда шудааст: “Ин турбати анбарсиришти ҳазрати Мавлоноулазим шамсул милати ваддин Муҳаммад-ал Ҷомӣ, бародари арҷманди ҳазрати Мавлоно Нуралҳакиаддин Абдурахмон-ал Ҷомӣ... вафот дар санаи 877”. Дар поёни пои Абдурахмони Ҷомӣ шогирди ӯ – Мавлоно Лорӣ дафн шудааст, ки номи ин олим ба ҳамаи хонандагони тоҷик маълум аст. Дар бораи Абдулғафури Лорӣ Бобур Мирзо навиштааст, ки ӯ “ҳам муриду ҳам шогирди Мулло Абдурахмони Ҷомӣ буд ва аксар мусаннафоти Муллоро дар пеши Мулло гузаронда ва бар “Нафаҳот” мисли шарҳ чизе навишта, дар улуми зоҳирӣ ва аз улуми ботинӣ ҳама баҳраманд буд. Аҷаб бетаъайюн ва бетакаллуф касе буд”.

Аз гуфтаи Бобур маълум мешавад, ки дар рӯйбардор намудан, интишор додан ва то замонҳои мо омада расидани асарҳои беназири Ҷомӣ ҳиссаи Лорӣ калон буд. Ӯ ба як қисм асарҳои Ҷомӣ аз худ иловаҳо дохил намудааст. Масалан, ҳошияи китоби “Ҷавоиди Зиёия”, ки матни “Қофия” дар илми наҳв аз Ибни Ҳочиб аст ва Ҷомӣ онро барои фарзанди худ шарҳ дода, Абдулғафури Лорӣ то баҳси асвоти (фонетикаи) онро ҳошия кардааст. Абдурахмони Ҷомӣ Лорию бародари ғозил хонда, дар ҳаққи ӯ гуфта будаанд:

*Он ҷо, ки ғажру дониш мурғе бувад шиқорӣ,
Бозест тезрафтор Абдулғафури Лорӣ.*

Аз навиштаҳои Ҷомӣ ва Бобур маълум мешавад, ки Лорӣ ҳамчун шахси ҳоксори донишманд, ба обрӯи калон соҳиб шуда буд. Ҳатто ҳангоми бемории ӯ Бобур, ки султони замон буд, ба аёдати Лорӣ омадааст. Абдулғафури Лорӣ дар мадрасаи Мулло, яъне мадрасаи Ҷомӣ аз дунё рафтааст.

Ин китба дар санги рӯи қабри ӯ сабт шудааст:

*Чу шуд Абдулғафур, он комили аср,
Ба уқбо гарқ аз дарёи ғуфрон,
Сар омад рӯзгори фазлу дониш,
Фурӯ рафт офтоби илму ирфон.
Чу ҳоҳӣ рӯзу моҳу соли ғавташ,
Бигӯ “якшанбаи панҷум зи шаъбон.*

“Якшанбаи панҷум зи шаъбон” моддаи таърих буда, аз он соли

912 хичрй ҳосил мешавад, ки ба 22 декабри соли 1506 мелодӣ мусовӣ меояд.

Дар поёни пои Саъдаддини Қошғарӣ хоҳарзодаи Қомӣ – Мавлоно Абдуллоҳи Ҳотифӣ ҳок шудааст. Лутфалибеки Озар дар “Оташқада” гуфтааст, ки ҳоки Ҳотифӣ дар Қом воқеъ аст. Аммо “Рисолаи мазороти Ҳирот”, ки пас аз 15 соли ғавти Ҳотифӣ дар Ҳирот таълиф ёфтааст, ҳоки Ҳотифиро дар қадами Саъдаддини Қошғарӣ нишон медиҳад.

Дар рӯи қабри Ҳотифӣ лавҳи оӣ гузошта шуда, қитъае нақш ёфтааст, ки ду байти охири он ин аст:

Рафт аз ҷаҳон касе, ки бувад лутфи шеърӣ ӯ

Оиҷби турку шӯри аҷам, ғитнаи араб.

Таърихи ғавти ӯ талабидам зи ақл, гуфт:

Аз “шӯри шаҳону шаҳи шӯирон талаб.

Аз иборати мазкур соли 917 хичрӣ (1511-1512 мелодӣ) ҳосил мешавад.

Дар қисми ғарбии оромгоҳи Абдурахмони Қомӣ биное қомат рост кардааст, ки таърихи ба худ ҳосе дорад. Дар баъзе адабиёти мавҷуда расми ин бино ҳамчун оромгоҳи Қомӣ пешкаш шудааст. Бинобар он мебоҷад каме дар бораи он таваққуф намоем.

Харобаҳои шаҳри Ҳирот баъд аз забти он аз тарафи Шайбониҳон ва Исмоили Сафавӣ ҳатто ба қабристонҳо ҳам таъсир расонида, аксар қабрҳои бузургон хароб ва алвоҳи онҳо аз ҳам шикаста буданд. Дар ҷаҳоряки охири асри XVIII, дар замони пайдоршавии давлати мустақили Афғонистон, барои ба тартиб даровардани оромгоҳи баъзе бузургон, аз он ҷумла Абдурахмони Қомӣ, кӯшишҳо шудааст. Дар ҷое, ки ҳоло ин бино вучуд дорад, айвони пеша-рӯи мазор сохта буданд. Ин айвон то солҳои наздик мавҷуд будааст. Чанд сол қабл аз ин он айвонро бардошта, айвони дигаре бо ду манор сохтаанд, ки бо масҷиди зеризаминӣ ва масҷиди дигар болон ҳам шудааст. Ҳаттот Охунд Муҳаммадалини Аттор дар ин қор ғайлона иштирок карда, ки ҳати зебои девори он маҳсули дастони ӯст.

Баъд аз зиёрати оромгоҳи Қомӣ ба зиёрати қабри нақшоии бузург Бехзод рафтем. Мошини мо ба домани кӯҳе расид, ки дар интиҳои шимолӣи ҳиёбони Қомӣ воқеъ буда, кӯҳи Мухтор ном дорад. Баъди пиёда чанд маротиба сарболо печутоб хӯрдан ба саҳнае расидем. Дар шимолӣи он харобаҳои бо хишти пухта сохташудаи қадим як бино намудор буд, ки он мазори Саид Абдуабдуллоҳи Мухтор буд. Мо дар назди як санги сиёҳчан

сандукшакли катиба ва гулдор қарор гирифтем, ки он ҷо гӯё оромгоҳи Бехзод будааст. Аммо доир ба ҷои дафн шудани Бехзод дар илми шарқшиносӣ ду ақида ҳаст. Гурӯҳе ҷои дафни ӯро Хирот, гурӯҳи дигар Табриз медонанд.

Олими Эрон Ориёни Қамар дар асари худ “Қамолиддин Бехзод” бештар ба ахбори ҳамзамонони Бехзод таъя намуда, лаҳзаҳои номаълуми ҳаёти ин санъаткори бузургро равшан кардааст. Ӯ марқади Бехзодро дар Табриз доништа, катибаи қабри ӯро, ки аз байтҳои зайл иборат аст, барои исботи фикри худ овардааст:

*Ваҳиди аср Бехзод, он ки чун ӯ
Зи батни модари айём қам зод,
Аҷал дар сурати умраш бипардохт,
Қазо хоки вучудаиш дод бар бод.
Зи ман суратгаре таърих нурсид,
Бад-ӯ гуфтам ҷавоб аз ҷони ношод:
Агар хоҳӣ, ки таърихаш бидонӣ,
Назар афган ба “хоки қабри Бехзод”.*

Қобили диққат аст, ки дар китоби “Рисолаи мазороти Хирот” матни катибаи оромгоҳи Бехзод ба ҷашм намерасад. Дар кӯхи Мухтор Саид Неъматулло ном шахс, бародари Амирхованд Муҳаммад (Мирхонд), мусаннифи асари машҳури таърихӣ “Равзатуссафо” низ мадфун аст, ки ӯ соли 901 ҳиҷрӣ (1495-1596 мелодӣ) вафот кардааст.

Дар асари номбурда доир ба ҳуди мусаннифи “Равзатуссафо” ҷунин омадааст:

Марҳум Амирхованд Муҳаммад писари Саид Бурҳониддин Ховандшӯхи Балхӣ аст. Амир Муҳаммад Ховандшӯх дар Хирот ба дунё омада, дар ҳамин ҷой таҳсили улум намуда, тарбият ёфта, оқибат соли 903 ҳиҷрӣ (1497-1498 мелодӣ) аз дунё рафта, дар ҳалафи хоки шайх Баҳовалдин Умар мадфун шуд. Ба сари қабри ин донишманд лавҳи олий аз санги мармар гузошта, дар рӯи он ном, номи падар ва соли вафоти ӯро зикр кардаанд.

Чанд рӯзе, ки дар Хирот будем ва он ҷойҳоро, ки тамошо кардем, гаштаю баргашта маҳсули кори косибони гулдаст, ҳаттотони мӯқалам моро ба ҳайрат мегузоштанд. Дастӣ пурхунари онҳо на танҳо савлату гурури аъёну ашроф ва ҳокимони гузашта, балки санъати бузурги меъморон, наққошон, ҳаттотон ва косибони он асрҳоро то замони мо овардаанд.

силсилаи масҷиди Чомеъ шуруъ намуданд. Ба ин кор оғои Аттор низ ширкат варзида, хатҳои ниҳоят зебои девори онро тайёр карда буд. Хутути кӯфии муаккалӣ ва роқоӣ, настиқӣ ва сулс, ки ҳоло бо зебоии худ тамошобинонро ба ҳайрат меоваранд, бо дастони пурхунари ин хаттоти ҷирадаст анҷом ёфтаанд. Оғои Аттор дар ду ғӯшаи бино имзои худро бо камоли зебоӣ барои хотира сабт кардааст. Ў моро ба ғӯшае бурд, ки он ҷо устодони гуногунохунар бо шогирдонашон машғули кор буда, қошиқорихо тайёр мекарданд. Таъмири ин бинои таърихӣ, ҳамчун намунаи кори меъморони гузашта, давом дошт. Кори устоҳои Ҳирот ба кори устоҳои Самарқанд шабеҳ буд. Мо бо онҳо сӯхбат кардем. Устоҳо намунаи кори худро нишон дода; аз мушқилии меҳнати дастӣ арзи ҳол намуданд. Дар ин корхона санъати қадимаи халқ, ба талҳии рӯзгор ва душвории қарихо нигоҳ накарда, то замони мо омада расидааст. Маҳсули ҳунари онҳо намунаи санъати олии буд.

Дастатон дардро набинад, ҳунармандони хиротӣ!

Бегоҳирузӣ дар меҳмонхона барои гуселонидани мо оғоӣи Ҷадир, Аттор, шоир Анбарӣ бо писараш омада буданд. Сухан дар бораи илму шоирӣ, Ҷомӣ ва Навоӣ, Рӯдакӣ ва Восифӣ мерафт. Оғои Ҷадир мухлиси Рӯдакӣ будааст, шеърҳои ӯро аз ёд хонда медод ва дар бораи ҳусни калом ва соддагии ашъори ин бузургвор бо ҳаҷон сухан меронд. Ҳозирони хиротӣ илтимос мекарданд, ки аз китобҳои дар Душанбе ҷопшуда ва маҷаллаи “Садон Шарқ” ба онҳо равон кунем. Онҳо мегуфтанд: “Садон Шарқ” хуб маҷаллааст, аммо ноёб ва дастнорас аст”. Баъд сӯхбат дар бораи ҳамкории илмӣ ва яқоя омӯхтани мероси адабии давом кард. Мо ба дӯстони хиротӣ доир ба инкишофи илму маданияти халқҳои Осиёи Миёна дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ ҳикоят карда, таассуротамонро доир ба Ҳирот баён намудем.

Он китобҳое, ки мо дар Ҳирот хонда баромадем ва ҳамроҳи худ овардем, барои амиқтар омӯхтани ҳаёти таърихӣ, маданият ва мероси адабии халқи тоҷик ҳиссаи тоза хоҳанд гузошт.

Самолёти “Як-40” ба фазои осмон баланд шуда, мусофиронро ба сӯи Кобул мебурд. Дил меҳост, ки аз баландии бегубор бори дигар арки Ҳирот – қалъаи Ихтиёрӣдин, масҷиди Чомеъ, Гозургоҳ, Мусалло, хиёбони Ҷомӣ, кӯҳи Мухтор, пули Молон, хулоса манзараҳои назаррабои ин шаҳри ба таърихи халқи мо азизро бинад ва бо бузургони дар ин сарзамин зиндагикарда, шохасарҳи офарида ва дар ҳамин ҷой хокшуда видоӣ намояд.

ДАР МУЗОФОТИ ҒАЗНИ

Баъзе аз шахрҳои Афғонистон дар баландкӯҳҳо воқеъ гардидаанд. Кобул бар баландии зиёда аз 1750 метр аз сатҳи бахр, шаҳри Ғазни бошад, зиёда аз 2350 метр ва ғайра. Бинобар он ҳавои ин шахрҳо, махсусан Ғазни, тобистон мӯътадил ва зимистон хунук мешавад. Заминҳои қорами музофоти Ғазни бештар санглох ва камҳосил мебошанд. Аз ҳамин сабаб пеш аз кишт ба деҳқонон лозим меояд, ки заминҳои худро аз санг тоза кунанд ё худ аз ҷои дигар ҳок оварда, ба рӯи замини санглох пошанд. Ин кори пурмашаққат меҳнати зиёде талаб мекунад. Ин навъ чораҳои меҳнатталаб на ҳамаи соҳибони заминро аз нон таъмин карда метавонад. Деҳқонон қарздор мешаванд ва барои адои он заминро ҳавлини худро ба ғарав монда, дар ҷустуҷӯи қор ба дигар шахрҳо мераванд. Мо бо яке аз ин навъ деҳқонон дар Кобул ҳамсӯҳбат шудем. Мӯйсафеди қарздори ғазнаӣ дар “Анҷумани таърих” вазифи фарроширо адо мекард ва 500 афғонӣ моҳона мегирифтааст (1 кг ғӯшт 50 афғонӣ қимат дошт). Ӯ замини дар деҳоти Ғазни доштаашро ба ивази қарзаш ба бародари худаш дода, худ бо писаран ба Кобул омадааст (писар, ки ҷавон аст, 100 афғонӣ моҳона мегирифтааст). Мувофиқи қарордоди байни ду бародар соҳиби пул то адои қарз аз замини қарздор бояд ҳосил гирад. Агар ба сабаби хушксолӣ ё худ офатҳои дигари табиӣ замин ҳосил надихад, мӯҳлати адои қарз солҳо давом мекардааст. Ҳангоми сӯҳбат мӯйсафед умед карда буд, ки агар соли 1972 ба зироат офате нарасад, ӯ қарзи худро аз бародараш қанда метавонад.

Ғазни шаҳри қадима буд, дар асри X, дар замони ҳукмронии Сабуктегин (977-997) ба маркази давлати калони феодалӣ табдил ёфта буд.

Ҷолиби диққат аст, ки аксари сулолаи хонадонҳое, ки дар Мовароуннахру Хуросон дар замони пойдории муносибатҳои феодалӣ ҳукмронӣ кардаанд, номи қabila ё худ номи асосгузори сулоларо гирифтаанд. Масалан, мугулҳо, шайбонӣён, темуриҳо, мангитиҳо ва ғайра. Вале сулолае, ки шаҳри Ғазниро марказ

интиҳоб карда буд, ба номи ҳамин шаҳр "Ғазнавиён" номида шудааст. Тавонотарин подшоҳи ин сулола Султон Маҳмуди Ғазнавӣ (998-1030) буд, ки лашкаркашиҳои зиёд ва хунрезҳои бепеён кардааст. Дар охири ҳукмронии Султон Маҳмуд Осиёи Миёна то Хоразм тобеи ӯ шудаанд.

Дар асрҳои XI-XII шаҳри Ғазний ба яке аз марказҳои илму адабиёт мубаддал мешавад. Дар ин шаҳр Фирдавӣ, Берунӣ, Унсурӣ, Анварӣ, Фаррухӣ, Саной ва бисёр шоирону олимони дигар зиндагӣ карда, асарҳои безаволи ҳудро офаридаанд. Осорҳои таърихӣ, ки дар Ғазний бино шуда, қисман то замони мо омада расидаанд, дар таърихи меъмории Шарқ ва маданияти халқҳои ҳамаи ҳиссаи арзандае гузаштаанд. Бино бар он тамошони ин шаҳр, гузаштан аз кӯчаҳои қадамзадаи Фирдавсиву Берунӣ орзуи ҳар як тоҷик ба Афғонистон сафар карда мебошад. Аз ин рӯ бо илтимоси мо кормандони сафорати шӯравӣ рафиқон А. Додобоев ва С. Облов моро ба ин шаҳр оварданд.

Барои расидан ба шаҳри Ғазний бо роҳи мумфарши Кобул - Қандаҳор 140 км роҳ тай намудем. Ин роҳ аз дараҳои ҳосилхези зебо, дашти беҳосил, аз паҳлӯи кӯшкҳои қадимаи ҳоло беодам ва работҳои обод, аз Пули Сӯхта, Моҳтобқалъа, Дашти Ғушнава ва якҷанд деҳаҳои дигар гузашта меравад.

Шаҳри Ғазний аз роҳи мошингард хеле баланд воқеъ буда, деворҳо, бурҷҳои сӯроҳдори он ҳашамати асримиёнагии ҳудро нигоҳ доштааст. Ҳоло ҳам дарвозаҳои шаҳр боқӣ буда, шабона пӯшида мешаванд ва чавкидор (миршаб) то рӯз бо мақсади посбонӣ дар кӯчаҳои он ғаштугузор намуда, бо ҷӯб ба нақорааш зада, садо мебарорад. Соли 1959 мошинҳоро дар беруни девор монда, мо аз дарвозаи шимолӣ шаҳр даромада, аз дарвозаи ҷанубӣ он баромада будем. Кӯчаи шаҳр чунон камбар буд, ки дӯкандорҳои рӯбарӯ нишаста метавонистанд бе ҳеҷ ҳаракат аз ҷои нишастаашон бо ҳамдигар пиёлаи ҷойро дароз кунанд. Бо вучуди софӣ ҳаво зерӣ пой лой буд. Ин лой шояд натиҷаи туф қардани нос ва партофтани ҷойи тағӣ пиёла буд. Хулоса, Ғазний ҳамчун намунаи шаҳри қадимаи замони феодалии боқӣ мондааст ва тағироти дар дигар шаҳрҳо ҷойдошта ҳанӯз аз дарвозаҳои он дохил нашудаанд.

Дар соли сафари аввал дар беруни шаҳр танҳо як бинои типӣ европавӣ ба ҷашм мерасид, ки меҳмонхонаи яқшӯна буд. Дар ҳонае, ки ман ҳобида будам, ду рӯз пештар, ба қавли тавилдор,

собик подшоҳи Афғонистон Муҳаммад Зоҳиршоҳ шабро гузаронидааст. Ин факт дар бораи набудани дигар бинои обод дар Ғазний шаҳодат меод.

Соли 1972 дар ин бино идораи вилоятӣ матбуот ва маданият ҷойгир шуда буд. Дар он хонае, ки сездар сол пеш хобгоҳи мо буд, 180 адад китобҳои қаламиро ба мо нишон доданд, ки чанд рӯз қабл аз ин онҳоро ба қимати 17 ҳазор афғонӣ харидаанд. Байни ин дастхатҳо асарҳои нодир, аз он ҷумла, ба гуфти соҳиби идора, асари то ҳол номаълуми Саной – “Шарҳи Нозил” мавҷуд буд. Ин дастхатҳоро мебоист ба китобхонаи вилоятӣ супоранд.

Китобхонаи вилоятӣ Ғазний чанд моҳ қабл аз сафари мо кушода шуда, ба он номи Беруниро додаанд. Дар як хонаи оинакорӣ ҳозиразамон чандсад нусха китоб, аз он ҷумла 50 номгӯй китобҳои қаламӣ, гирд оварда шудааст. Соли 1972 дар беруни шаҳри қадимаи Ғазний биноҳои нав, кӯчаву дӯконҳои нав ба ҷашм мерасиданд. Дар соҳили ростӣ дарёча шаҳри нави Ғазний бино ёфта истода буд.

Дар қисми ғарби ҷанубии шаҳр бинои гумбазноке аз дур намоён мешуд. Дар охири солҳои 30-ум ин бино ба кулӣ таъмир шуда, боҳои гумбазро бо тунукаи сафед рӯнӯш кардаанд. Ин бино оромгоҳи шоир ва файласуфи давраи Ғазнавиён Ҳаким Саной мебошад. Ба рӯи остонаи дари даромади бино ҳазорҳо меҳча зада буданд. Мо аз боҳои ин меҳчаҳо қадам зада, дохили бино шудем.

Дар назди дари даромади мазор марди миёнсоли салладор менишаст. Ӯ дар тан аз хомсуф пойчома ва куртаи дарозу васеъ дошт. Аз рӯи курта пиджаки кӯҳна пӯшида буд, ки доманҳои курта аз зери он намоён буданд. Ин шахс шайхӣ мазор буд ва моро дидан ҳамоно бо ҷобуқӣ аз ҷой хест. Баъд аз салом ва пурсупоси муқаррарӣ мо аз шайх савол кардем, ки меҳчаҳои сари остона барои чист? Маълум шуд, ки онҳоро ихлосмандон бо ягон ният ба остонаи мазори Саной задаанд. Мақсади ин кор аз беморӣ, қарздорӣ ва ғайра ҳалосӣ ёфтаи будааст. Дар воқеъ ба хотирам омад, ки соли 1959 низ дар зери мақбараи Саной занеро дида будем, ки ҷодарпеч хобида, монанди кӯдаки навзод бо овози баланд мегирист. Ба қавли шавҳараш, ки каме дуртар рост истода буд, ин зан шаб ачинаро дар хоб дида, рӯзона ба ин ҷой омадааст.

Шавҳар баъд аз фурсате занро аз бағалаш бардошта, ба тарафи бино, ба боҳои сари мақбара бурд. Дар яке аз тоҷаҳо Куръон гузошта буданд. Зану шавҳар ин Куръонро зиёрат карда, пешу ақиб аз мазор берун шуданд.



Оромгоҳи Султон Маҳмуди Ғазнавӣ.

А. Ҳайитматов, А. Мухторов, шайхи мазор. Соли 1972

Дар он сол мо санги болои қабрро надида будем. Ҳоло аз шайх иттимос намудем, ки қабриро ҷудо аз болои қабр бардорад. Шайх розӣ шуд. Дар рӯи қабри Саной ду лавҳа мавҷуд буд, ки яке қадимӣ буда, дигарашро дар солҳои таъмири бино гузошта буданд. Ба ғайр аз иборати арабӣ ба рӯи яке аз лавҳаҳои мармарӣ чунин суханонро ба ҷои хушхат қандаанд: “Содир шуд вафоти шайхул олимул фозил, шамсул орифин, кутбул муҳаққиқин, тӯтии шакарестони фасохат, булбули бӯстони балоғат, маҳзари асрори маъонӣ, анвори алфози фикрия, яъне Маҷдудалдин Саной, дар санаи 525” (1130-1131 мелодӣ).

Дар поёни пой Саной қабри дигаре бо матоъе рӯйпӯш шудааст, ки гӯё қабри подшоҳи Рум буда, пеш аз Саной вафот кардааст. Дар саҳни беруни мақбара якҷанд сангҳои мармари дигар ба ҷаши мерасанд, ки яке аз онҳо гӯё ба рӯи қабри писари Саной, дуи дигараш ба рӯи қабри ду зан, ки дар асрҳои XVI-XVII вафот кардаанд, гузошта шудаанд.

Нисбат ба соли 1959 атрофи оромгоҳи Саной каме обод шудааст. Биноҳои кӯҳнаи фарсуда аз миён рафта, майдони

васеъро ҳамвор кардаанд. Роҳи мақбара низ мошингузар шудааст.

Осорҳои аҷибӣ бостонӣ дар қисмати шимолии шаҳри Ғазӣ боқӣ мондаанд. Дар байни онҳо ду манор ҷолибӣ диққат буда, бо санъати зебои худ бинандаро ба ҳайрат меғуздоранд. Онҳо ҳаштпахлӯ мебошанд. Қисмати болои онҳо рехта хароб бошад ҳам, вале манорҳо ҳанӯз ба назар боҳашамат метобанд. Дар бадали асрҳои гузашта поёни манорҳоро тарошида, хиштҳои пухтаи онро бурдаанд. Ба сари манорҳо катибаҳое, ки бо хати кӯфӣ ба рӯи ғач нақш кардаанд, хароб нашудаанд ва ба хубӣ хонда мешаванд. Яке аз манорҳо “Манори Маҳмуд” ва дигар “Манор Масъуд” ном дорад, яқин дар замони ҳукмронии Баҳромшоҳ (1117-1153) ва дигараш дар замони ҳукмронии Масъуди III (1098-1115) бино ёфтаанд.

Манорҳои мазкурро ниҳоят мустаҳкам сохтаанд, аз давраи сохтмони онҳо тақрибан 800 сол гузашта бошад ҳам, ҳанӯз маҳкаму устуворанд.

Аҳли Ғазӣ нақл мекунанд, ки ин манорҳо ҳамчун аломат ва нишонаи девонхонаи “адолат” сохта шудаанд, ки мардуми додхоҳ аз дур он аломатро дида, аз девонхонаи “адолат” пай бурда, арзи ҳол менамуданд. Аммо аз хат маълум мешавад, ки манорҳо мутааллиқ ба масҷид будаанд.

Болотар аз манорҳо дар танаи теппан қисми ғарбии онҳо якҷанд биноҳои қадима ба назар мерасад. Яке аз онҳо, ки ба айвони сари қабри Бобур монанд аст, қабри падари Султон Маҳмуди Ғазавӣ – Сабуктегин мебошад. Айвончаи болои қабр тақрибан 60 сол қабл аз ин бино ёфтааст. Биноҳои дигар Шайх Шайхид ва Ҷор Султон ном дошта, ба бинои Ишратхонаи назди Самарканд ва Оксарои Шаҳрисабз монандӣ доранд. Дар онҳо шохзодаҳои хонадони Темурӣ (Улугбек, Абдуразоқ ва ғайра) ҳок шудаанд.

Боз як бинои дар қисми ғарбии манорҳо воқеъбуда оромгоҳи Баҳлули доно будааст. Дар сақфи гумбази он “Амали Шермуҳаммад қамонгари ғазавӣ, санаи 1206” (1791-1792 мелодӣ) сабт шудааст. Шояд ин таърихи таъмири бино бошад. Қисмати шарқи шимолии манорҳо Теппан Сардор ном дошта, дар миёнаҳои он бинои гумбазноки мазори Алиуллоҳ воқеъ гардидааст. Ҳанӯз соли 1959 ин тепша ва атрофи мазорро бостоншиносони италиявӣ кофтуков мекарданд. Кофтуковӣ онҳо ҳанӯз давом дорад ва аз зери ҳок асбобу анҷоми аҷибӣ ба даст омадааст.

Аз ин ҷо то деҳаи Раъзаи Султон чандон дур нест. Дар ин деҳа

мақбараи Султон Маҳмуди Ғазнавӣ (988-1030) аз дур намудор аст. Соли 1959 роҳи мақбара аз даруни кӯчаҳои танги деҳа, лаблаби ҷӯйбор мегузашт. Ҳоло аз роҳи нави Кобул – Ғазний ба сӯи мақбараи Султон, аз даруни боғ роҳи васеъ кушодаанд. Акнун гумбази ин бино аз сари роҳ бемалол дида мешавад, ки он тақрибан дар як вақт бо бинои мақбараи Саной тунукапӯш шудааст.

Меғӯянд, ки дар ин деҳа он ҷое, ки ҳоло мақбараи Султон Маҳмуди Ғазнавӣ воқеъ гардидааст, дар замони ҳуди Султон мусаммо ба иморати Фирӯза буд. Дарвозаи он аз ҷуби сандал буда, дар он анвои нақшҳои ғароиб ва санъати аҷоиб ба кор бурдаанд. Ин дарро англисҳо соли 1255 ҳиҷрӣ (1839-1840 мелодӣ) канда, ба Ҳиндустон бурдаанд. Гуянд, ки ин дарвоза ҳоло дар Акбарободи Ҳинд мавҷуд аст, ки Султон Маҳмуди Ғазнавӣ онро аз бутхонаи он ҷо оварда буд. Шайхи мазор нисбатан калонсол бошад ҳам, зоҳиран ба шайхи мазори Саной монанд буд. Ӯ низ илтимоси моро рад накарда, қабрипӯшо аз болои қабр бардошт.

Дар болои қабри Султон Маҳмуд санги мармар гузошта, онро бо хати кӯфӣ ва нақшҳои меҳробмонанд зеб дода буданд. Дертар боз як санги дигарро дар қисми болои сар гузоштаанд.

Дар доманан қисми ғарбии деҳаи Равзаи Султон як бинои дигар воқеъ шудааст, ки аз дохили он бо новадонҳои мармарӣ оби чашма берун мебарояд. Ин бино оромгоҳи Хуҷаабӯбақри Балхӣ буда, гуё ӯ ҳамзамони Ҳаким Саной будааст. Ҳар кас, ки ба дарди дандон ғирифтор шавад, омада дар ҳодаҳои сари қабр мебояд як меҳе кӯбад.

Аз фарзандони Султон Маҳмуди Ғазнавӣ дар вилояти Ғазний касе мадфун набудаст. Аммо қабри Муҳаммад писари Аёз, ки яке аз гуломони ҳос ва ҳам домоди Маҳмуд буд, дар тарафи шарқи шимолии шаҳр воқеъ аст (ҳуди Аёз дар Ҳиндустон вафот кардааст). Он ҷойро “зиёрати навосаи Султон” меноманд.

Музеи шаҳри Ғазний дар яке аз биноҳои кӯҳнаи масҷиди деҳаи Равзаи Султон воқеъ гардидааст. Дар он катибаҳои хушхат, асбоб ва новадонҳои аз санги мармари сафед сохташуда ва намунаи дигар ҳунароҳои қадима гирд омадаанд. Музейи ҷандон бой набошад ҳам, тартиби нигоҳдорӣ осорҳои гирдомада аз музейи дигар шаҳрҳои вилоятӣ беҳтар менамояд.

ДАР ШАҲРИ ҚАНДАҲОР

Қандаҳор яке аз шаҳрҳои қадим ва баъд аз ташкилѐбии давлати мустақили Афғонистон дар нимаи дуҷуми асри XVIII аввалин пойтахти он буд. Якумин ҷамъиятҳои адаби ва илмӣ дар ҳамин шаҳр бунёд ѐфтаанд. Бинобар он бо умеди пайдо намудани китобҳои қалами нодир сафари Қандаҳор яке аз мақсадҳои коғукови мо буд.

Самолѐти думотораи Канада, ки “Винотар” ном дошт, бо нӯҳ нафар мусофир аз Кобул ба сӯи Қандаҳор парвоз кард. Мувофиқи гуфтаи лѐтчиҳои афғонӣ баъди як соату бист дақиқа мебоист ба манзили матлуб мерасидем. Вале пас аз як соату сӣ дақиқа самолѐт ба майдоне фуруд омад, ки ҳамворӣ буда, аз дур тақрибан дар масофаи якуним-ду километр деҳаҳо намудор буданд. Ҷарҳҳои самолѐт ба замин нарасида, калону хурди деҳ пиѐда ва баъзеашон велосипедсавор ба сӯи фурудгоҳ дар тоз шуданд. Маълум шуд, ки аэропорт дар ин ҷой, ки Тринкут ном доштааст, ба наздикӣ бино ѐфта, ҳар як парвози самолѐт барои аҳолии деҳоти дурдаст тамошое будааст. Даре нагузашта, 150-200 кас самолѐтро печонида, баъзеашон ҷуръат намуда, онро даст ҳам мекарданд. Агар ду полис пайдо шуда одамонро аз назди самолѐт дур намекарданд, маълум набуд, ки тамошобинон бо самолѐт боз ҷӣ навъ “муомилаҳо” мекарданд.

Сабаби фуруд омадан ба Тринкут ҳамроҳ гирифтани мусофири “левак” будааст. Вале лѐтчиҳо ним соат мунтазир истода бошанд ҳам, хохишмандон набуданд. Оқибат яке аз тамошобинон азми парвози Қандаҳор карда, ба самолѐт баромад. Ҷарҳҳои мотор ба қор даромада, ҳанӯз самолѐт ба ҳаво нахеста буд, ки бо ишораи лѐтчиҳо ҷавони афғонӣ, ки вазифаи стюардессиро адо мекард, дари самолѐтро кушод ва як одами дигар ба мо ҳамроҳ шуд. Ҳамин лаҳза афғонбача халтача ва стаканчаҳои қоғазии истифодашудаеро, ки лѐтчиҳо партофта буданд, аз замин ҷамъ карда, ба дари самолѐт овард. Бачаи бечора гумон кардааст, ки ин ҷизҳоро мусофирон фаромӯш кардаанд. Дар ҷое, ки самолѐтро бори аввал мебинанд ва ҳанӯз аксари сокинон бо он парвоз накардаанд, чунин ҳодиса қобили тааҷҷуб набуд.

Баъд аз бисту панҷ дақиқаи парвоз аз Тринкут ба Қандаҳор расидем. Фурудгоҳи оля, вале аз шаҳр хеле дур буд (тақрибан 40 км). Мудири идораи вилоятӣ иттилоот ва култур оғои

Ғуломмуҳиддини Аюбӣ баъд аз воқиф шудан аз мақсади сафари мо бо волии вилоят, ки генерал будааст, бо телефон гуфтугӯй карда, маъмури музеи шаҳр Абдусамарро ба мо меҳмондор таъин кард.

Монанди шаҳрҳои Кобул ва Ҳирот Қандаҳор низ ба ду тақсим шудааст – шаҳри нав ва шаҳри кӯҳна. Кӯчаҳои шаҳри нав васеъ, обод ва аз ду паҳлу роҳҳои пиёдагард доранд. Дар ҳудуди шаҳри нав ҳаракати годе (фойтунҳо) манъ буд. Аксарияти меҳмонхонаҳо дар ҳамин қисми шаҳр ҷойгир шудаанд. Мо низ дар яке аз онҳо ки “Бомӣш” ном дошт, маскун шудем.

Аҳолии шаҳри Қандаҳор асосан паштузабон буда, забони форсиро низ медонанд. Бинобар он дар музеи Қандаҳор бештар китобҳои қаламӣ ба забони пашту гирд оварда шудаанд. Аз китобҳои ҷолиби диққат ду ҷилд “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ буд, ки соли 1072 ҳиҷрӣ (1661-1662 мелодӣ) дар шаҳри Лохур китобат шудаанд, “Шарҳи мувофик”, ки соли 1095 ҳиҷрӣ (1683-1685) китобат шудааст, “Шарҳи Ҷомӣ” ва девони Ҳофиз низ буданд. Танҳо дар ду дӯкони китобфурӯшӣ китобҳои қаламӣ пайдо шуданд, ки аксарияти онҳо низ ба забони пашту буда, танҳо ду асар қобили диққат буд: “Искандарнома”-и Низомӣ ва “Муъҷамул асрор”, ки таърихи подшоҳони Афғонистонро дар бар мекарданд.

Музеи шаҳри Қандаҳор низ танҳо як хонаро ишғол мекард. Зарфҳо ва дигар осорҳои қадимаи биринҷӣ, мисӣ ва сангӣ нисбат ба музейҳои Ҳирот ва Мазори Шариф камтар ба ҷашм расанд ҳам, вале қобили омӯختан мебошанд. Аз намууди зебои асбобҳои сангӣ маълум буд, ки дар ин музофот санъати нафиси ҳаҷҷорӣ асрҳо дар ривож будааст. Ҳоло ҳам даҳҳо корхонаи устоҳои гулдасти ҳаҷҷорӣ дар кӯчаҳои шаҳр саф кашидаанд. Яке аз ин устоҳо моли аз сангӣ яшм тайёркардаи худро нишон дод, ки аз себ ва ноки табиӣ кам фарқ мекард. Ҳамин мӯйсафед, ба қавли Абдусамар, барои собиқ подшоҳи Афғонистон Зоҳиршоҳ як тасбеҳи олиҷаноб тайёр карда додааст.

Дар ҳар дӯкони ҳаҷҷорӣ аз як то шаш усто бо шогирдон машғули кор буданд. Ҳар кадоми онҳо як намууди корро иҷро мекарданд: яке бо болғача сангро майда ҷунад, дигараш онро бо сангӣ дигар молиш дода суфта мекард, сеюм бо асбоби ниҳоят нозук мӯҳраҳои сангиро сӯроҳ мекард ва ҳоказо. Бештари маҳсули кори ин устоҳо тайёр кардани тасбеҳ буд. Ба ғайр аз як ҷарҳи “Электрикӣ” дар баъзе устохонаҳо дигар техникаи замони ҳозира ба ҷашм намерасид. Аксарияти кори нозуки мӯҳрасозӣ

барои тасбех дастӣ анҷом меёфт.

Дар дохили шаҳр аз осорҳои қадимаи таърихӣ кам боқӣ мондаанд. Бинои боҳашамати каме ба ҳунари меъмронии Ҳинд монанд макбараи асосгузори давлати Афғонистон Аҳмадшоҳ ва дар наздикии он бинои кошиқории хирқаи Шариф мебошанд. Накле ҳаст, ки Аҳмадшоҳ, ки ҳангоми ҳучуми Нодиршоҳи Эрон ба Бухоро лашкаркаши ӯ буд, аз ин шаҳр хирқаи "пайғамбар"-ро ҳамроҳ ба Афғонистон бурдааст. Баъдтар дар шаҳри Қандаҳор барои ин хирқа як иморати бошукӯҳ бино кардаанд.

Дар беруни шаҳри Қандаҳор, дар қисми ғарбии он бинои дигар, ки ба макбараи Аҳмадшоҳ монандӣ дорад, ба чашм мерасанд. Ин бино оромгоҳи Мирвайс, асосгузори шаҳри Қандаҳор буд.

Ба гуфти оғои Абдусамад, маркази шаҳри қадимаи Қандаҳор дар Сарпуза ном ҷой, дар самти ғарбии шаҳр воқеъ буд. Мо ду кас бо аробаи кироя он ҷо рафтем. Дар ақиби дӯконҳо теппаи баланд ва дар болои он харобаи деворҳои бениҳоят ғафс ба чашм мерасиданд. Дар зери девор ҳавлиҳои шахсӣ бино ёфта буданд. Дар даруни як ҳавлӣ, шояд молхона бошад, санги хороро бо полоне пушонида буданд. Вақте ки соҳиби ҳавлӣ рӯи сангро кушод, ҳате намудор шуд. Маълум шуд, ки дар замони пеш аз ислом, шояд пеш аз милод ҳам бошад, ба рӯи ин санги хоро ба шеваи юнонӣ ва арамаӣ матнеро кандаанд. Мазмуни ин хатҳо барои таърихи қадимаи халқҳо аҳамияти беназир доранд. Вале директори музей мундариҷаи онро ҳанӯз наметонист.

Мо атрофи девори қадимаро давр зада, ба самти ғарбии он гузаштем. Қуллаи баланди кӯҳ дар самти ҷанубии харобаҳо давоми девори кӯҳнаро ташкил медиҳад. Ин ҷой дар байни аҳолии Афғонистон ба номи Чилзина маъруф аст.

Ин зинаҳо дар доманаи кӯҳ (сангҳои табиӣ) канда шуда, миқдорашон аз чил ҳам зиёд буда, баланду пастии ҳар кадом як хел нестанд. Агар аз ду паҳлӯ оҳанҳои дастگیرӣ намебуд, баромадан ва фаромадан бо ин зинаҳо ҳавфнок мешуд.

Аз ҳамвории сари роҳи мошингард зинаҳо ба ҳуҷраи дида мешавад. Зебоя, барҳавой ва ҳашамати ин ҷой танҳо баъд аз баромадан ба болои он равшан мегардад. Сохтмони Чилзина бо фармони Бобур Мирзо анҷом ёфта буд.

Бобур Мирзо барои соҳиб шудан ба шаҳри Қандаҳор муборизаҳои дурудароз ва шадиде бурдааст. Душманони Бобур Мирзо ҳокимони маҳаллӣ ва авлодони худӣ ӯ буданд. Шаҳр борҳо аз даст ба даст гузашта, оқибат Бобур Мирзо ба он соҳиб

мешавад. Ба хотираи ин ғалаба ӯ фармон додааст, ки дар синаи кӯҳ токи сангӣ бино кунанд. Фармон иҷро шудааст. Ин тоқро дар муддати нӯҳ сол хаштод нафар сангтарош ҳар рӯз кор карда, ба итмом расонидаанд. Дар танаи кӯҳ бо зарби даст иморати бошукӯхро аз санг буридан албатта кори ниҳоят душвор буд.

Пештоқи Чилзина, ки ба пештоқи хиштии мадрасаҳои асримиёнагии Осиёи Миёна ва Хуросон монанд аст, шохиди кори ҷумлашаккати устоҳои моҳир мебошад.

Девори ин айвони сангӣ бо хатҳои барҷастаи настиқ зеб ёфтаанд. Аз матни он маълум мегардад, ки сохтмони ин ёдгории 13 моҳи шавволи соли 928 ҳиҷрӣ (6 моҳи сентябри соли 1522 мелодӣ) оғоз ёфта, баъди вафоти Бобур Мирзо (баъд аз соли 1530) ба анҷом расидааст. Ин бино “Токи ёдгории” ном дорад.

Ба ғайр аз дохили айвон ҳамаи навъҳои хатҳои зебо дар пештоқи он низ маҷнун шудаанд. Вале бо фармони қадом як шахси ҷоҳил хатҳои қисмати ростии он ваҳшиёна тарошида шудаанд. Дар ду тарафи айвон ду хайвон (шер ё худ сар) ҳобидаанд. Дар гардани ҳар қадом устакорона занҷирҳои сангӣ нақш гирифтаанд. Ин ду хайкал гуё барои муҳофизати “Токи ёдгории” бино ёфта буданд. Вале сари ҳардуи онҳо набуд шудааст. Шояд ин кори ҳамаи ваҳшиёна бошад, ки хатҳои сангири тарошидааст.

Аз баландии “Токи ёдгории” манзараи атроф ва дар фосилаи



Масҷиди ҷомеаи Ҳирот

дур шаҳри Қандаҳор намуди аҷоибе доранд. Дар аввали моҳи апрел дар ин ҷойҳо мавсими баҳор пурра ҳукмрон шуда буд. Дарахтони тут найча партофта, наваҳои ангур як қадри найза дароз шуда буданд.

Қандаҳор нисбат ба Кобул гармтар будааст. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки дар саҳни ин тоқ якчанд нафар ҷавонписарон, ҳатто духтаракон нишаста, истироҳат ва тамошо мекарданд. Бесабаб нест, ки “Тоқи ёдгорӣ” ба тамошогоҳи сайёҳон мубаллағ шудааст.

САФАР БА ВИЛОЯТИ ХИЛМАНД

Аз Қандаҳор то маркази вилояти Хилманд – шаҳри Лашкарғох 130 км роҳ будааст. Ин шаҳр ва шаҳри Буст дар сарчашмаҳои қадима номбар шудааст ва дар замонҳои ҳукмронии сулолаи Сомониён, махсусан Ғазнавиён ҳамчун маркази маъмурии вилоят ва тичорат роли муҳим бозидаанд. Бинобар он то умеди пайдо намудани сарчашмаҳои зарурии ҳамроҳи оғои Абдусамад бо мошини сабукрави “Волга”, бо роҳи мумфарши Қандаҳор – Ҳирот ба самти ғарб равон шудем. Ин роҳ бо ёрии техника ва бо нақшаи мутахассисони шӯравӣ бино шудааст, аз байни деҳот ва даштҳои сарсабз гузашта мерафт. Дар ҳарду паҳлӯи он хаймаҳои зиёди кӯчманчиён дучор мешуданд. Аввали моҳи апрел барои ҳаракати онҳо аз маскани зимистонӣ ба манзилҳои тобистонӣ вақти мувофиқ буд. Хаймаҳои сиёҳи онҳоро дар ҳамаи роҳҳо ва ҳудуди ҳамаи вилоятҳои Афғонистон дидаи мумкин аст. Ба фикри мо ҳеҷ кас наметавонад, ки чанд ҳазор кӯчманчӣ ҳар сол пасу пеш дар ҳаракат мебошанд. Мегӯянд, ки миқдори кӯчманчиёни Афғонистон ба ду миллион мерасад. Аксарияти онҳо бо забони пашту гуфтугӯӣ мекунад. Занони онҳо баробари мардон ба корҳои хоҷагӣ ва нигоҳубини чорво ширкат меварзиданд ва тақрибан аксари онҳо, ҳам мардону ҷавонписарон ва ҳам занону духтарони болиғ, бо туфангу туфангча мусаллаҳ мебошанд. Дар рӯзгори бодиянишинҳо зарфҳои ба ҷашм мерасанд, ки дар мо қайҳо аз истифода баромада, дар музейҳо “гушанишин” шудаанд. Омӯхтани зисту зиндагии бодиянишинҳо, ба фикри мо, аз манфиат ҳолӣ нест ва тасвири ҳаёти онҳо дахҳо китоб шуда метавонад.

Баъд аз 50 км дур аз шаҳри Қандаҳор ба тарафи дасти рост ишора намуда, оғои Абдусамад ифтихормандона гуфт, ки дар ҳамин наздикӣ деҳаи Майванд ҷойгир шудааст. Меҳмондори мо яке аз он миллионҳо мебошад, ки бо ин ном фахр мекунад. Чунки соли 1880 дар назди ҳамин деҳа армияи доимӣ ва фидоӣни Афғонистон армияи яккачини англисхоро мағлуб кардааст. Доир ба деҳаи Майванд олимони афгон асарҳо офарида, шоирон шеърҳо гуфтаанд. Аз рӯи нақли пахншуда, гӯё хангоми ҷанг лаҳзае шудааст, ки фидоӣни Афғонистон шикаст хӯрда, ақибниширо мақсад кардаанд. Дар ҳамин мавриди ҷанбозӣ як зан алам дар даст ба пеш хеста, фидоӣро ба ҷанги тан ба тан даъват карда, онҳоро аз ақиб худ мебарад ва афгонҳо ғалаба мекунанд. Ба хотири ин ғалаба дар деҳаи Майванд ва шаҳри Қандаҳор ёдгориҳо бино карда шудаанд. Кӯчаи марказии шаҳри Кобул низ “ҷодаи Майванд” ном гирифта, дар яке аз ҷорроҳаҳои он ба хотири ғалаба бар лашкари Англия манори ёдгори ба хотираи сипоҳи гумном гузоштаанд.

Баъд аз сад километр роҳ мошини мо аз роҳи Қандаҳор – Хирот ба самти рост гузашта, ба самти ғарбии ҷанубӣ ҳаракати худро давом дод. Гармии ҳаво ба ҳарорати май-июни Душанбе баробар шуда метавонист. Гарду хоки роҳ сар ба фалак кашида буд. Ҳарчо-ҳарчо дарахтони ғаз, ки ба бед монанд буда, вале баргҳоиаш хело маҳин буд, намудор мешуданд. Ин дарахтҳо барои минтақаҳои гарм мувофиқ будаанд, зеро обталаб нестанд. Аҷоиботи дарахти ғаз дар он аст, ки баробари вазидани бод садо мебарорад.

Лашкароҳ ҷандон шаҳри калон набошад ҳам, кӯчаҳои васеъ дорад. Дар яке аз биноҳои дуошёнаи маркази шаҳр идораи вилоятии иттилоот ва култур ҷойгир буд. Мудири он Муҳаммад Иброҳим Атоӣ нақл кард, ки китобхонаи вилоят ба наздикӣ ташкил шуда, китобҳои қаламӣ надорад, дар Лашкароҳ ханӯз музей нест. Дар китобхонаи шахсии Атоӣ дар қатори дигар китобҳо асарҳои олимони шӯравӣ ва лугатҳои форсӣ-русӣ ва русӣ-форсӣ ба ҷашм мерасиданд. Ӯ бо эҷодиёти бисёр шоиру нависандагони тоҷик ошно буда, илтимос намуд, ки “Ёддоштҳо”-и С.Айниро барояш фиристам. Дар хотимаи сӯҳбат Атоӣ ду асари худро, ки ба забони пашту интишор шуда, “Ҳилманд” ва “Масъалаи Паштунистон” ном доранд, ба нависандаи ин сатрҳо тӯхфа намуд.

Харобаҳои шаҳри қадимаи Буст аз Лашкароҳ дур нест. Дар

гузашта онҳо ду қисми як шахр будаанд. Лашкаргоҳ чои шохнишини ва истгоҳи лашкария буда, аҳолии асосан дар Буст истиқомат доштааст. Ин шахрро дар таърихи халқи афғон ва дигар халқҳо, монанди шахрҳои Балх, Ғазний, Ҳирот ва Кобул роли муҳим бозидаанд. Подшоҳони сулолаи Ғазнавиён моҳро дар Буст истиқомат мекардаанд.

Олими намоёни Афғонистон Аҳмадалӣ Қўҳзод навиштааст, ки "Лашкаргоҳ монанди Ғазний дар фосилаи чанд ҳафта дар оташи қаҳр ва ғазаби Алоуддини Ҷаҳонсўз сўхт, сипас мармаркорӣ шуд. Боз сўхт ва боз ишғол гардид, то муғулони Чингизӣ ба он зарбате ҳавола кард ва Темурланг дар нимаи дуҷоми қарни ҳаштуми хичрии қамарӣ бо таҳриби бандҳо ва нахрҳои об на танҳо ба ҳаёти Буст ва Лашкаргоҳ хотима дод, балки зиндагониро дар он диёр ҳомӯш гардонид..." Хулоса, ҳавзаи Ҳилманд, ҳамон ҳавзае, ки зарҳезтарин ва пурҷамъияттарин қисми Афғонистон буд, аз ҷабри рӯзгор ва ҳаробкорихои Чингизу Темур, нарасидани об ва ҳуҷуми рег манзараеро ба худ гирифтааст, ки дидани он, бо ибораи Қўҳзод, "ашк аз ҷашмони инсон ҷорӣ мекунад".

Ҳаробаҳои шахри Буст, боқимондаи қасру қўшқҳо дар соҳили ҷаби дарёи Ҳилманд зиёда аз ҳашт километр тўл кашида, ҳоло деворҳои қўшқ ба андозаи чандин метр баланд аст ва акси сояи он ба рӯи обҳои Ҳилманд меафтад.

Дар доманаи арки Буст пештоки масҷиди аввали асри XIII биношуда боқӣ мондааст, ки дар шукӯҳ аз ду манори шахри Ғазний мондани надорад. Дар миёнаҳои арк монанди ҳавз чуқури дида мешавад, ки зиндон буда, аз шаш ошёна иборат мебошад.

Дар ҳудуди Лашкаргоҳ ва Буст бостоншиносони Франсия қорҳои тадқиқотӣ кардаанд. Вале "археологҳо"-и бедиплом дар қасди пайдо намудани ганҷ деворҳои қўҳна ва ҳарчо-ҳарчо ҳудуди шахрро ҳароб кардаанд. Яке аз онҳо як каф тангаҳои қадимаро барои фуруш пешкаши мо намуд. Байни онҳо тангаҳои асрҳои муҳталиф, ҳатто тангаҳои мавҷуд буданд, ки аз гардани занон гирифта шудаанд.

Чунин ба ҷашм мерасад, ки асрори шахри Буст, маркази вилояти қадимаи Систон, ҳанӯз нисбатан аст.

ДАР ВИЛОЯТИ НАНГАРҲОР

Вилояти Нангарҳор яке вилоятҳои “ҳамешабахор”-и Афғонистон ба шумор меравад. Дар ин ҷой тобистон ниҳоят гарм буда, дар зимистон тақрибан барф намеборад. Бинобар ин дар ҳудуди вилоят, махсусан дар атрофи шаҳри марказии он Ҷалолобод боғҳои дорои растаниҳои тропикӣ зиёданд. Моҳи ноябри соли 1959 ба сайёҳони шӯравӣ чунин боғҳоро номбар карда буданд: Боғи Шохӣ, боғи Кавкаб, боғи Айния, боғи Макбара, боғи Зоҳирӣ, Шишамбоғ, боғи Фуломҳайдархон ва ғайра. Одамони сарватманд кӯшиш мекунанд, ки аз ҳудуди ҳамин вилоят замини қорам ба даст оранд. Чунки дар давоми сол аз заминҳои инҷо якҷанд маротиба ҳосил рӯёнидан мумкин аст. Ҳамон сол Саидабдулло ном шахс дар назди меҳмонхона бо мо ҳамсӯхбат шуд. Ин марди миёнақадӣ хароб ва олуфтасифат, ки дар чашм айнаки сиёҳ ва дар даст чатр дошт, истиқоматкунандаи Кобул буда, дар ин вилоят ҳазор чариб (зиёда аз 200 гектар) замин дошта, онро сад нафар деҳқон кишт мекардаанд. Соҳиби замин соли як ё ду маротиба ба сайри заминҳои худ меомадааст. Ба қавли Саидабдулло, ҳар сол ӯ аз ҳисоби даромади заминҳои ба сайри давлатҳои ҷаҳон мебаромадааст.

Сафари дуҷуми мо ба вилояти Нангарҳор ҳамроҳи инженери шӯравӣ Ф. Н. Карпуненко 22 моҳи апрели соли 1972 сураи гирифт. Роҳ аз байни кӯҳу дараҳо, аз паҳлӯи ду электростансияи обӣ гузашта мерафт. Яке аз ин ГЭС-ҳо дар Моҳипар ном ҷой бо нақшаи мутахассисони Республикаи Федеративии Германия сохта шуда, аз сабаби нодуруст ба нақша гирифтани оби дарё ханӯз манфиати кофӣ наовардааст.

Дар Дорунта ном деҳа бо ёрии инженерони советӣ ГЭС-и дигаре бино шуда буд, ки онро мардуми Афғонистон фабрикаи барқи Нағлу меноманд. Сарғаҳи канали 70-километрии обёрии заминҳои асрҳо ташнаҳобидаи Ҷалолобод низ ҳамин ҷой будааст. Ин канал ва обанбор зиёда аз 40 млн куб об захира дошт.

Баъди гузаштан аз обанбор гармии ҳавои Ҷалолобод ҳис карда мешуд. Дар баъзе майдонҳо кишти ғалла ба дарав расида, тут пухта буд. Дар дӯконҳо тарбуз мефуруштанд. Дар ду қанори роҳ дарахтони гулбед, ки ба мачнунбед монанд мебошанд, ғарқи гул буданд. Нозукии барги гулҳо ба заъфар шабоҳат дошт. Як намура

дарахти азимчуссаи чормағзмонанд дарахти пахта ном дошта, гулҳои сурху сафеди он ба карнаи граммофон монанд буд. Обу ҳавои ин рӯзҳо ба гармии охири моҳи май водии Вахши Тоҷикистон монандӣ дошт.

Мақсади сафари инженери номбурда ширкат кардан дар маросими ба истифода супоридани ду пул буд, ки сохтмони онҳо дар ҳудуди вилояти Нангарҳор ба анҷом расида буд. Яке аз ин пулҳо 35 км дар самти шимоли шарқии Чалолобод, дар Миёнақалъа ном деҳа бино шуда буд. Роҳи ноободӣ мошингард аз байни майдонҳои сарсабз, боғҳои зебо, водии хушманзара гузашта мерафт. Дар ин водӣ ба ғайр аз ғалла ҳосили бисёри кӯкнор гирифта, аз он чакида тайёр мекарданд. Дар Афғонистон истеҳсоли нӯшокиҳои спиртӣ ва парвариши кӯкнор расман манъ аст, вале соҳибони замин бар ҳилофи қонун чакида ва напшаро истеҳсол ва истеъмол менамоянд.

Дар Миёнақалъа Ф. Н. Карпуненкоро сокинони деҳа бо хурсандӣ ва меҳрубонӣ пешвоз гирифтанд. Маросими расмӣ ба истифода додани пул ба рӯзи дигар пешбинӣ шуда буд. Ҳоло инженери мо бо командири юнат (сипоҳиён) баъзе масъалаҳои ташкилии ин корро муҳокима мекард.

Роҳи 45-километраи аксар нообод аз дара ва теппаҳои камоб гузашта мерафт. Дар назди як деҳа чанд нафар деҳқон машғули тоза кардани қорез буданд. Онҳо ба сари ҷоҳи қорез ду поя гузошта, ба рӯи онҳо ҷарх баста, як нӯти бандро ба ҷарх ва нӯти дигари бандро ба сатили резинӣ (аз балони мошин сохта) баста буданд. Аз ҷоҳи қорез кашиди гирифтани лойқа ба об кашидан аз ҷоҳ монандӣ дошт. Дар ҷоҳи торики қорез деҳқони лабташна ба шикам ҳобида, бо каланд, ғову белча дар ториқӣ меҳнат мекард, ки порчаи замини ҳудро аз оби ҳаётбахш таъмин намояд. Ин аҳвол дар ноҳияҳои дигари Афғонистон низ дида мешавад.

Пули Шинвор дар болои дарёчаи кӯҳӣ бино шуда буд. Дар сари пул ба ғайр аз меҳмонони Кобулу Чалолобод, аҳолии деҳаҳои атроф ва мактаббачагон ҷамъ омада буданд. Аз мактабхонаи дар наздиқӣ воқеъшуда як миз оварда, ба пешни генерал ва инженерони шӯравӣ гузоштанд.

Баъд аз кироати Куръон генерал нутқ эрон карда, доир ба аҳамияти ин пул барои хоҷагии вилоят ва кӯмаки мутахассисони шӯравӣ сухан ронда, ба онҳо минратдории халқи афғонро эълон намуд. Ҷ лентай садди роҳро бурида, ба истифода супоридани пулро расман эълон кард. Ҳозирон кафқубӣ карда, даст фишурда,

хамдигарро табрик мекарданд. Меҳмони азиз дар ин маросим одамони шӯравӣ буданд. Чавоне дар як лаълӣ ширинӣ гирифта, ба ҳозирон даҳанширинӣ тақсим мекард. Маросими ба истифода супоридани пули Шинвор бо зиёфат дар ресторани меҳмонхонаи "Спинзор"-и шаҳри Чалолобод ба анҷом расид.

Осори машҳури бостонӣ, ки дар назди шаҳри Чалолобод воқеъ гардидааст, Ҳалда ва ё Теппаи Уштури Ҳалда мебошад. Чанд сол ин ҷониб бостоншиносони Афғонистон ин ҷойро кофтуков карда, садҳо мучассамаҳои аҷибро пайдо кардаанд, ки маҳсули кори ҳайкалтарошони асрҳои III-V ва ҳатто пеш аз он ҳам мебошанд. Дар бораи бозёфтҳои Ҳалда олими афғон Мустамадӣ соли 1968 дар Душанбе, дар конгресси байналхалқии ЮНЕСКО доир ба таърихи давраи Кушонӣ маъруза карда буд.

Ҳалда дар баландие воқеъ гардида, атрофи онро симҳор гирифтаанд. Аскарӣ қаторӣ барои тамошо тикет (билет) мефурухт. Агар тамошобин акси мучассамаҳоро гирифтани бошад, мебоист панҷ баробар зиёд музд диҳад.

Болон ибодатхонаи буддони Ҳалдаро барои муҳофизат аз барфу борон монанди шипангҳои майдони пахтаи колхозӣ пушонида буданд. Мучассамаҳо ва нақшу нигори дар зерӣ шипанг боқимонда бо зебогии худ бинандаро ба ҳайрат мегузоштанд.

Бозёфтҳои Ҳалда, монанди бозёфтҳо аз Сурхкӯтал ном ҷои назди шаҳри Пули Хумрӣ, Бағроми назди Кобул, шаҳри Бомӣён, Ачинатеппаи водии Вахш, Халҷиёни назди Дехнав саҳифаҳои дурахшони маданияти давраи қадимаи халқҳои Осиёи Марказиро кушода додаанд, ки санъати замони Кушонӣ ифтихори ҳамаи халқҳои ҷаҳон гардида, олимони бисёр мамлакатҳо ба омӯхтани он камар бастаанд.

АЗ ЗАБОНИ ШОҲИДОН

Дар ҳудуди Афғонистон собиқ мардуми Осиёи Миёна зиёд дучор меоянд. Онҳо бо тарзи либоспӯшӣ, саллабандӣ, шакли зоҳирӣ, лафз ва ғайра нишонаҳо аз афғонҳо фарқ мекунанд. Аксарияти ин одамон бо кори савдо машғуланд.

Сабаби дар Афғонистон сокин шудани одамони Осиёи Миёна гуногун аст. Баъд аз ғалабаи Революсияи Сотсиалистии Октябр баъзеи онҳо яроқ ба даст гирифта, ба муқобили давлати ҷавони шӯравӣ мубориза бурдани шуданд ва оқибат ҷон ба қабри гирифта,



*Оромгоҳи Абдуллоҳи Ансорӣ
дар Ғозургӯҳи Ҳирот. Соли 1972*

Дар бадали сафари бис- ёркаратаи худ ба Афғонистон муаллифи ин сатрҳо бо ин навъ одамон борҳо ҳамсӯхбат шудаам. Яке аз онҳо Мирусмон ном дошта, дар Уротеппа ўро Усмонкалоба ва дар Кобул Усмоноқсаққол меномиданд. Чунки як вақтҳо ӯ оқсаққоли бозор будааст.

Соли 1959, рӯзи охи-рини сафарамон ба Афғонистон як нафар дӯкон-дори хӯкандӣ гуфт, ки “Аз Уротеппа Усмоноқсаққол ном кас дар ҳамин наздикӣ дӯкон дорад. Агар хо-хиши дидан дошта бошед, ман нишон медиҳам”. Дӯкони баззозии Усмон-оқсаққол дар сарон Шох-зодаи шаҳри Кобул воқеъ будааст. Вале худӣ ӯ дар дӯкон набуда, дар назди дӯкон чавони 15-16-сола рост меистод. Дӯкондори хӯкандӣ сӯи ман ишора намуда, ба чавон

гурехтанд. Вале бештарашон ба агитатсияи зиддишӯравии давлатҳои хориҷа ва уламо фирефта шуда, тарки ватан кардаанд. Ин навъ касон албатта пушаймонанд, ёди ватан ва хешу табор мекунанд. Онҳо мехоҳанд бо тоҷикон ва ўзбеконе, ки барои хизмат ба Афғонистон ба муддати кӯтоҳ сафар кардаанд, ҳамсӯхбат шаванд, сухани онҳоро дар бораи ватани тарккардашон шунаванд. Баъзеашон, хусусан чавонон, ба Иттифоқи Шӯравӣ сафари туристӣ карда, шаҳрҳои Осиёи Миёна, Москва ва Ленинградро дида, шӯҳиди воқеаҳо ва дигаргуниҳои азими мамлакати мо шудаанд ва мехоҳанд, ки сафари худро такрор намоянд. Ба онҳое, ки ба агитатсияи зиддишӯравӣ фирефта шуда, падару модар, хохару додари худро партофта, гурехтаанд, ҳоло руҳсат дода мешавад, ки омада, хешу акрабони худро дида раванд.

гуфт, ки “Ин одам падари шуморо дидан меҳоханд”. Чавонписар саросема шуда, дар ҷавоб “Қадам падарам?” гуфт. Аз ин ҷавоби номуайяни саволмез ҳозирон дар ҳанда шуданд. Ман ҳам ҳазломезона аз чавон пурсидам, ки “Шумо чанд падар доред?” Боз ҳанда баланд шуд. Дар аснои гуфтугӯи марди зардинас пайдо шуд, ки писари калонии дӯкандор будааст. Ӯ моро ба нишастан таклиф намуд. Мо таклифи ӯро қабул накардем, чунки соати парвози самолёт наздик буд. Аз гуфтаи писари калонӣ маълум шуд, ки онҳо аз гузари Олқорони шаҳри Ӯротеппа, аз авлоди “гурғҳо” будаанд.

Баъди 13 соли ин вохӯрӣ боз ҳамон дӯкандори хӯқандӣ тасодуфан маро дар кӯчаи Қобул дида монд. Мо ҳамдигарро шинохтем. Баъдтар ӯ ба Усмоноқсаққол аз омадани ман хабар додааст. Мӯйсафеди 84-сола ба ҷои истиқомати мо омада, маро наёфтааст. Ӯ ба ҷор писари худ супоридааст, ки навъе карда, ҳамшаҳриашро пайдо намоянд. (Усмоноқсаққол соли 1874 вафот кард).

Ҳамроҳи боҷаам, тарҷимони мутахассисони шӯравӣ дар Вазорати фавоиди оммаи Афғонистон Исроил Диёров меҳмони Усмоноқсаққол шудем. Дар назди дарвозан дутабақа мӯйсафеди ришсафеди дар тан камзӯл, дар сар саллаи сафеди қориёна, дар даст асо, моро истиқбол гирифт. Вохӯрӣ, пурсупос ва тарзи суҳангӯӣ ба урфу одат ва лаҳҷаи соқинони Ӯротеппа монанд буд. Ӯ маро бори аввал меҳил ва дидан ҳамонро гуфт, ки “Шумо ба падаратон ниҳоят монанд будаед”. Ҷор писар, домод ва набераҳояш як-як ба дидани мо омада меомаданд. Ҳамон писаре, ки соли 1959 аз дидани мо даступо хӯрда, ҷӣ гуфтаниашро надоништа буд, ба падараш бори дигар он ҳодисаро нақл кард ва хандида илова намуд, ки саволу ҷавоби собиқро дар мавриди мувофиқ ба бисёр рафиқонаш гуфта хандидаанд. Падараш гуфт, ки “Пурсиши ту дигар ҳел ҷавоб надошт”. Ҳозирон хандиданд.

Суҳбати мо тӯл кашида буд. Аз нақли Усмоноқсаққол маълум шуд, ки ӯ ханӯз соли 1909 аз Ӯротеппа ба шаҳри Хӯқанд кӯчида рафтааст. Вале то соли 1929 дар мавсими ангурпазӣ ба Ӯротеппа рафтуоӣ дошт.

Дар солҳои 20-ум Мирусмон ба қори тичорат машғул будааст. Вале ду шахс – Шохмирзо, ки дар асарҳои муаллифони таърихи Тоҷикистон ҳамчун “контрреволюционер” зикр ёфтааст, бо писараш Ҳамид аз паи Мирусмон шуда, ҳарвақта аз ӯ маблағ меситониданд. Оқибат ришва додан ба ҷони ӯ расида, аз болои

Шоҳмирзо ва писараш ба органҳои давлати шикоят мекунад. Баъд аз тафтиш онҳо ба муддати 6 моҳ ҳаёс мешаванд.

Баъди аз ҳаёс баромадан падару писар аз пай қасоси Мирусмон мешаванд. Аз набудани ӯ дар шаҳри Хуқанд истифода намуда, амволи хонаашро тафтиш ва ҳуди ӯро ҳамчун гуреза дастгир мекунонанд. Мирусмон суд шуда, ба муддати 5 сол аз ҳуқуқи озодӣ ва се сол аз ҳуқуқи интихоботӣ маҳрум карда мешавад.

Соли 1932 Мирусмон баъд аз се соли маҳбусӣ аз ҳаёс ба Афғонистон гурехта меояд. Пас аз як моҳи ин воқеа ду зан ва писари ӯ бо тағонӣ аз пай ӯ расида меоянд.

Усмоноқсаққол нақли моро дар бораи тағиротҳои шаҳри Ёротеппа ва умуман Тоҷикистон бо тааҷҷуб ӯш меод ва бовариаш намеомад, ки хатти электрикро ба Ёротеппа аз Бекобод, аз стансияи барқии Фарҳод овардаанд ва заминҳои асрҳо ташна хобидаи дашти Ховос обёрӣ шудаанд.

Мизбон аҳли савод буда, ҳофизаи хуб доштааст. Номҳои одамон, воқеаҳои дар ҳудуди Осиёи Миёна дар бадали солҳои 1900-1932 рӯйдода ба ёдаш нақш бастаанд. Соли 1913 ҳамроҳи Бехбудӣ ӯ ба шаҳри Самарқанд ба назди С. Айний омада, онҳо якҷоя масъалаи чопи рӯзномаро муҳокима карда будаанд. Усмоноқсаққол воҳӯрӣ ва сӯҳбати ҳӯдро бо С. Айний бо як маҳорат ҳикоят кард.

Мизбон аз таърихи ғалабаи Револютсияи Октябр дар Фарғона, барқароршавии Ҳокимияти Шӯравӣ ва амалиёти душманон бар зидди ҳукумати коргару деҳқон баъзе хотираҳои низ зикр кард. Ӯ сабаби хунрезии дар шаҳри Хуқанд ва музофоти он рӯйдодаро дар амалиёти иртиқони муллоҳо медид. Усмоноқсаққол барои мисол чунин ҳодисаро, ки шохиди он будааст, нақл кард.

Соли 1918 дар яке аз майдонҳои шаҳри Хуқанд Эргаш босмаҷи одамонро ҷамъ карда, баромад мекунад. Муллоҳо ҷатво медиҳанд, ки "Ҳар кас дар роҳи ислом ҳалок шавад, шаҳид ва душманони исломро кушад, ғазӣ аст". Ин ҷатворо дар саҳифаи қоғаз дарҷ намуда, ба Эргаш месупоранд. Дар асоси он ҷатво ҳуди ҳамон шаб Эргаш 300 нафар сокинони хурду калони деҳаи Султанонобро сар аз тан ҷудо мекунад. Усмоноқсаққол шахсан ин мурдаҳоро дар рӯи аробаҳо дидааст.

Ин нақдро шунида, яке аз мактубҳои амир Олимхон ба номи Анварподшоҳ ба хотирам омад. Ӯ навишта буд, ки "Дар Ашқобод, Марв ва Хуқанд зиёда аз сад ҳазор болшевикон кушта шуданд". Ин мактуб ва ғайраи дар Султанонобод Хуқанд рӯйдода шохиди

онанд, ки душманони Ҳокимияти Шуравӣ, босмачиён ва сардори онҳо амир Олимхон дар шахсияти ҳар як сокини хурду калони аз онҳо норозӣ симои матини болшевиконро медидаанд.

Дар бораи нобоварии муллоён нисбат ба сиёсати Ҳукумати Шуравӣ дар замони ҳозира нақли зерин ҷолиби диққат аст.

Мӯйсафеди камриши дар даст асо ва дар сар кулоҳи қароқӯлӣ дар яке аз кӯчаҳои Кобул садди роҳи мо шуд. Ӯ Ҳочӣ Абдулҳолиқи самарқандӣ буда, аввали соли 1972, баъд аз чил сол, ҳамроҳи ҳамсараш барои дидани хешовандонаш ба шаҳри Самарқанд ду моҳ меҳмон шуда, боз ба Кобул баргаштааст. Дар яке аз маросимҳои тӯй дар Кобул муллоёне, ки собиқ аксаран аз Бухоро гурехта, ба Афғонистон омада буданд, аз ӯ пурсидаанд, ки дар Самарқанд намоз меҳонанд ё не. Масҷид ҳаст ё не? Зиндагонии одамон чӣ навъ?, ва ғайра? Ҳочӣ Абдулҳолиқ ба онҳо нақли дуру дарозе кардааст, ки мазмунӣ он чунин аст:

Дар аэропорти Самарқанд ҷомадонҳои ӯро ҳеҷ кас омада, худсарона ҷо ба ҷо накардааст. Баъдтар Ҳочӣ Абдулҳолиқ фаҳмидааст, ки дар ин шаҳр одамони бекор набудаанд. Яке аз ҳамсоии хешовандони ӯ дар Самарқанд коргар будааст. Ҳочӣ Абдулҳолиқ ба ҷои кори ин одам рафта дидааст, ки ҳақиқатан ӯ коргари оддӣ буда, як саду шаст сӯм маош мегирифтааст. Баъд ӯ хоҳиши дидани хонаи истиқоматии ин коргарро кардааст. Тарзи зиндагонии коргар, рӯзгори хонаи ӯ меҳмони афғониро ба таъҷуб овардааст.

Аз рӯи гуфти Ҳочӣ Абдулҳолиқ, ӯ намози иди соли навро дар масҷиди Ҳоча Аҳрори Самарқандӣ, намози рӯзи ҷумъаро дар яке аз масҷидҳои ҷумъаҳои хондааст. Ӯ ҳатто дидааст, ки баъзан дар кӯчаҳо одамон ҷойнамоз кушода, намозашонро меҳонданду касе ин корро манъ намекард. Бинобар он Ҳочӣ Абдулҳолиқ ба муллоёни бухорӣ гуфтааст, ки "барои мусулмони комил шудан аввало коммунист шудан лозим будааст".

Муддати мусофирати мо дар Афғонистон ба охир расид. Ба ватан баргаштем. Чун пойро ба хоки ватан гузоштем, вучудамонро ҳисси аҷибӣ ифтихор фаро гирифт ва бӯхтиёр байти устод Мирзо Турсунзода ба хотир омад, мушти хокро бардошта бӯсидам ва дар забон он шохбайт ҷорӣ шуд:

*Чун ниҳодам пои худро бар сари хоки Ватан,
Борҳо бӯсидам аз рухсорай поки Ватан!*

«ПО СЛЕДАМ МИНУВШЕЙ ИСТОРИИ»

Хорошо известно, каким драгоценным историческим источником являются записки путешественников. Дошедшие до нас, они нередко являются единственным свидетельством о давно ушедшей жизни. Этот жанр не исчез и в настоящее время. Записки путешественников о зарубежных странах пользуются большой популярностью.

Много существует таких записок и о нашем южном соседе — Афганистане. Среди них особый интерес вызывает изданная в Душанбе на таджикском языке в 1975 г. книга А. Мухтарова «По следам минувшей истории». Ее автор, доктор исторических наук, хорошо известный исследователь средневековой истории Средней Азии, дважды посетил Афганистан (в 1950 и 1972 гг.). Плодом его пристальных наблюдений и явилась рецензируемая работа.

В отличие от многих других составителей путевых записок, автор преследовал в своих поездках определенную научную цель — ознакомление с письменными средневековыми историческими рукописными сочинениями, памятниками эпиграфии, которые повсеместно сохранились в Афганистане и имеют прямое отношение к истории народов Средней Азии.

Но научные цели поездок отнюдь не помешали автору сделать много живых наблюдений, благодаря которым его записки становятся особенно интересными и для широкого круга читателей. А. М. Мухтаров посетил все главные города Афганистана, встретился с людьми, далеко не всегда попадающими в поле зрения обычного туриста-путешественника.

Книга объемна по содержанию. Если сказать обобщенно о главном, что автору удалось увидеть и что он очень живо описал на конкретных примерах, то это своеобразное причудливое сплетение старого и нового.

Подчас чрезвычайно любопытны конкретные примеры, приведенные автором встрече старого с новым. Таков, например, рассказ о его знакомстве с «потомком пророка», о богатом землевладельце, имеющем интересную коллекцию средневековых рукописей, в гараже которого помимо легковых машин стоят два трактора «Беларусь». Насколько цепко еще держаться средневековые формы землевладения, автор рассказал в главе, посвященной Джелалабаду, о другом землевладельце, который и

в настоящее время сдает в аренду многим безземельным крестьянам мелкие участки земли, точно так же, как это практиковалось в средневековье.

Но особенно много внимания автор уделяет памятникам, которые говорят о деятелях культуры прошлого, деятелях, творения которых вошли в золотой фонд культуры всех стран Ближнего Востока и в особенности народов Средней Азии. Так, в Балхе им описана могила поэтессы X в. Робии Балхи, трагическая судьба которой стала темой пьесы современного драматурга, поставленной на сцене душанбинского театра.

Понятен интерес автора к посещенной им усыпальнице основателя индийской династии Великих моголов — Бабура в Кабуле. Ведь именно автору принадлежит честь открытия в старой Матче уникального памятника — выбитых собственноручно Бабуром (за его подписью) стихов на придорожном камне. С особым интересом читаются страницы, посвященные Герату, блестящей столице потомков Тимура в XV в., центре замечательных достижений во всех областях искусства и культуры своего времени. До сих пор еще высятся здесь средневековые здания, а в народе жива память о прославленных классиках литературы — Джами и Навои, именах столь дорогих и для таджиков, и для узбеков. Также помнят здесь о пользующемся мировой славой Бехзаде — художнике, современнике Рафаэля. Имена эти недаром сопоставляются друг с другом.

Мы отметили лишь несколько отдельных черточек в замечательной картине, нарисованной в книжке А. Мухтаровым

В заключение хочется выразить надежду, что книга будет переведена на русский язык. Тем самым будет дана возможность широкому кругу читателей познакомиться с многими памятниками прошлого и многими сторонами современной жизни нашего южного соседа — Афганистана. Повторю вторично: то, что удалось увидеть и очень хорошо описать А. Мухтарову, редко кому доступно из числа обычных путешественников — авторов популярных очерков.

А. БЕЛЕНИЦКИЙ,

доктор исторических наук,
заслуженный деятель науки Таджикской ССР.

«Коммунист Таджикистана»,
18 января, 1976 г.

МУҲТАРАМ АҲРОР МУХТОРОВИЧ!

Сафарномаи Шумо "Аз паи таърихи куҳан"-ро хонда, аз ҳад зиёд хурсанд шудам. Чунин асарҳои камина муқаддам аз назар гузаронида бошам ҳам, аз онҳо то ба ин дараҷа таъсироти амиқ ва тасаввуроти аниқ нагирифта будам. Шояд ин натиҷаи заковатмандии муаллиф, соддагии забон ва латофати баён бошад, ки ҷумлаҳо ва сатрҳои ин китобро кас гаштаву баргашта бо камоли завқмандӣ мутолиа мекунад.

Сафарнома хонандаро бо таърихи мазӣ ва аҳволи имрӯзаи Афғонистон ва ҳалқи мазлуми ҷафокашӣ ӯ ба хубӣ шинос мекунад, дар дидаи хонанда нисбат ба мардуми ҷафокаш ва матиниродан ин диёр раҳму шафқат ва ба истилоғарони хонумонсузи он нафрат ва надомат мепарварад.

Дар китоб таърих ва ҳолати ҳозираи Хирот, Қандаҳор, Ғазна, Кобул, Чалалобод, Буст ва Лашкаргах, мумкин гуфт, ки муфасссал баён ёфтааст. Боздиди Шумо аз Мазори Шариф, ки ба арафани иди Наврӯз мутобиқат кардааст, шарҳи ҳоли ин шаҳр, хусусан мавқеи "Равзаи шариф", ҳолати иҷтимоӣ ва хусусияти динии он васеъ тасвир ёфтааст. Шарҳи ҳоли имрӯзаи ин шаҳр ва равза ҳамчун тазоди байни олами тамаддун ва ғушаҳои бокимондаи хурофоти динӣ омадааст, ки ин ба ҳалқон Осиёи Миёна рӯзҳои гузаштаи бенавоёнаи онҳоро ба хотир меоварад. Ба фикри камина, таърихи шаҳрҳои қадимтарин Балх ва Бомӣён низ васеътар баён карда шавад, бозхубтар мешуд. Зеро ҳаргӯи ин шаҳр ҳам дар таърихи тамаддуни башариёт ба монанди Хирот роли беназири намоёнро бозидаанд.

Ба фикри ман, Сафарнома, ки аз рӯи мушоҳидаи чандрӯза таҳлил ва баёноти замонавӣ ва таҷовути осори ҳаробгаршудан безабони ин диёри зебо ва пурасрор, бо маҳорат ва ҳаққонӣ навишта шудааст, бояд натавоно лоиқи тавсифи хонандагон, балки сазовори эътибори муаррихон ва адабиёт ҳам бошад. Чаро ки навиштани чунин асарҳо на ба ҳама ҳавасмандони ин кор муяссар мешавад.

Хулоса, Сафарномаи Афғонистони Шумо барои хонандагон, аз он ҷумла барои ман ҳам, ки бисёртарини шаҳрҳои дар китоб зикр ёфтаго надидам ва ҳаваси дидан дорам, вазифаи як рисолаи дарсӣ ва раҳнамонро дорад, ки дар ҳама замонаҳо моҳияти худро гум нахоҳад кард.

Ин китоб агар ба забонҳои дигар, пеш аз ҳама ба забонҳои ўзбекӣ ва русӣ, тарҷума шуда нашр карда мешуд, бисёр хуб мешуд.

Орзу дорам, ки ҳамеша саломат ва зафарманд бошед.

Бо эҳтиром ва мамнунӣ

АБДУЛАҲАД КАҲҲОРОВ
Душанбе, январӣ 1976

МУНДАРИҶА

САРСУХАН	5
АЗ ПАИ ТАЪРИХИ КУҲАН	7
ДАР КОБУЛ	8
БОМИЁН	22
ДАР ВИЛОЯТИ БАЛҲ	24
ЧАШНИ НАВРӯЗ	37
ДАР САРИ ТУРБАТИ БУЗУРГОН	43
ДАР МУЗОФОТИ ҒАЗНИЯ	72
ДАР ШАҲРИ ҚАНДАҲОР	77
САФАР БА ВИЛОЯТИ ХИЛМАНД	82
ДАР ВИЛОЯТИ НАНГАРҲОР	84
АЗ ЗАБОНИ ШОҲИДОН	87
БЕЛЕНИЦКИЙ А. М. «ПО СЛЕДАМ МИНУВШЕЙ ИСТОРИИ»	93
ҚАҲҲОРОВА А. МУҲТАРАМ А. МУХТОРОВ	94

Ахрор Мухторов

ШАҲРҲОИ АФҒОНИСТОН

Сӣ сол қабл аз ин

*Ба чоп 03.05.2003 таҳвил шуд. Коғаз ва чопи офсет.
Андозаи 60/84 1/16. Ҷузъи чопӣ 6. Теъдод 300 нусха.
Супориши №24*



Анҷумани «Шуҷоъ»
Наشريёти «Деваштич»
ш. Душанбе, хиёбони Дӯстии халқҳо, 47
Тел. 23-56-66, 27-61-47